

Hoe eenduidig is samenhang in tekst?

Experimenteel onderzoek naar de invloed
van semantische en pragmatische factoren
bij de interpretatie van relaties tussen zinnen

Doctoraalscriptie van Eric Daamen
April 2003

Universiteit van Tilburg
Communicatie- en Informatiewetenschappen
Studierichting Tekst en Communicatie
Scriptiebegeleider: prof. dr. J. Renkema
Tweede lezer: dr. C. van Wijk

Samenvatting

Wanneer de samenhang in een tekst onduidelijk is of verbetering behoeft, luidt het advies vaak om bijvoorbeeld verbindingswoorden te gebruiken. Verbindingswoorden kunnen er namelijk voor zorgen dat de relatie tussen twee zinnen duidelijk wordt. Dergelijke schrijfadviesen klinken echter nog al vrijblijvend en vaag: er worden geen heldere criteria gegeven waaraan een samenhangende tekst moet voldoen. Wanneer is een verbindingswoord immers *nodig*, en wanneer is de relatie tussen twee zinnen al dan niet *duidelijk*? Dat laatste punt staat in dit onderzoek centraal.

In de tekstwetenschap worden de relaties tussen zinnen vaak op twee manieren beschreven: er bestaan relaties die verwijzen naar de werkelijkheid (zoals *oorzaak-gevolg* wanneer je zegt dat de regen ervoor zorgt dat het dak nat wordt) en er bestaan relaties die het doel van de schrijver uitdrukken (zoals een *bewijs* wanneer je je standpunt tegenover anderen met een argument onderbouwt). Relaties van het eerste type worden semantisch genoemd. Relaties van het tweede type zijn pragmatisch. Ten aanzien van dit onderscheid in typen relaties bestaat in de literatuur een aantal discussies.

Ten eerste is het onduidelijk of verschillende typen relaties tegelijkertijd kunnen voorkomen: als je een uitspraak doet over de werkelijkheid, heb je daar dan ook niet een bepaald doel mee? Ten tweede lijkt het mogelijk om de relatie tussen zinnen op meer dan een manier te benoemen. De relatie tussen de zinnen “Piet is directeur. Daarom moet je de zaak aan hem voorleggen” werd in lezersonderzoek ooit reden, conclusie, motivatie en rechtvaardiging genoemd. Geldt er maar een of kunnen ze allemaal? Ten derde is het onduidelijk of je in een relatie tussen twee zinnen van tevoren kan zeggen dat de ene zin altijd de kern is en de andere bijzaak, of dat dit afhankelijk is van voorafgaande tekst.

De hiervoor geschetste discussies over het soms problematische onderscheid tussen relaties spelen zich met name af in papieren kringen. In dit onderzoek wordt nagegaan hoe lezers in praktijk de relaties tussen zinnen duiden. De overkoepelende vraag daarbij is: hoe eenduidig is samenhang in tekst?

Van zinsparen waartussen een semantische en een pragmatische relatie verondersteld konden worden, is ten eerste nagegaan of lezers die relatie semantisch of pragmatisch vinden. Tekstuele en inhoudelijke kenmerken lijken de beoordeling van lezers te verklaren. De relatie is meer semantisch wanneer de tekst feitelijke informatie bevat of situaties schetst die buiten de wil van de spreker liggen. De relatie is meer pragmatisch wanneer de geloofwaardigheid van uitspraken twijfelachtig is of wanneer uitspraken over de toekomst gaan en oncontroleerbaar zijn. Door kleine verschillen in formulering en inhoud kan het echter zijn dat ogenschijnlijk gelijksoortige relaties niet even semantisch of pragmatisch overkomen. Wel vinden lezers de relaties in meerderheid óf semantisch óf pragmatisch, waarbij de meeste relaties als overwegend semantisch worden beoordeeld. De eenduidigheid is wat dat betreft groot.

Van de voorgenoemde teksten is tevens nagegaan in hoeverre lezers overeenstemmen in de keuze voor een relatiennaam. In de meeste gevallen kiest men een semantische relatie. Ook de overeenstemming over de relatiennaam is dan groot, hoewel men niet altijd de vooraf veronderstelde relatie kiest (een voorwaarde wordt bijvoorbeeld vaak als doel aangemerkt). Bovendien maakt men bij sommige teksten wel en bij andere teksten geen goed onderscheid tussen oorzaak en reden. Wanneer lezers een pragmatische relatie kiezen, is dat in de meeste gevallen ook de veronderstelde relatie. Slechts in een aantal gevallen is de overeenstemming laag of wordt de veronderstelde relatie niet genoemd. Ook hier verklaren tekstuele en inhoudelijke kenmerken de verschillen en afwijkingen van een enkele tekst. De eenduidigheid lijkt bij de benoeming van de relatie wel kleiner dan bij de beoordeling van het type: er zijn meer teksten waarbij geen uitgesproken voorkeur is voor óf een semantische óf een pragmatische relatiennaam.

Ten slotte is nagegaan in hoeverre een voorafgaande zin bepaalt welke uiting in een relatie tussen twee navolgende zinnen als belangrijkste wordt aangemerkt. Voor de onderzochte relaties blijkt dat een contextzin grote invloed heeft. Van tevoren kan niet worden vastgelegd dat in een relatie één specifieke uiting ongeacht de context altijd de kern is. De uiting die de informatie bevat die doorgaat op de contextzin of deze ondersteunt, wordt eenduidig als belangrijkste aangemerkt. Wanneer beide uitingen inhoudelijk doorgaan op de contextzin wijzen lezers ook minder eenduidig één bepaalde zin als belangrijkste aan. Beide komen dan in aanmerking om de kern te zijn.

De beantwoording van de eerste twee onderzoeksvragen heeft (logischerwijs) niet geleid tot een definitieve ontknoping in actuele tekstwetenschappelijke vraagstukken. Met dit onderzoek is echter wel geprobeerd een bescheiden bijdrage te leveren aan de discussie over een theorie die meerduidigheid van relaties beter verantwoordt. Het is een uitdaging om na deze verkennende aanzet op basis van de geschetste resultaten en conclusies meer gefundeerd en gedetailleerd onderzoek naar die meerduidigheid te doen.

Voorwoord

“Jij wilt een hele slaapkamer bouwen, maar het is belangrijker dat je eerst eens een nachtkastje in elkaar leert timmeren.” Deze omschrijving, opgetekend uit de mond van Jan Renkema, kenschetst het traject dat ik de afgelopen maanden tijdens mijn scriptieonderzoek heb doorlopen. Het niet aflatende idee dat alles van hoge importantie was en dat ik een proefschrift onderhanden had, gecombineerd met een vrij ongezonde dosis onbeslistheid en onzekerheid heeft ervoor gezorgd dat de schriftelijke afsluiting van mijn studie met aanzienlijke vertraging uit de werkplaats kwam. Of het nachtkastje uiteindelijk het predikaat Ikea- of Auping-kwaliteit heeft gekregen, is op het moment van schrijven uiteraard nog onbeslist.

Aan het schrijven van het theoretisch kader heb ik in verhouding veel tijd besteed. Daar heb ik voor mijn gevoel dan ook veel van geleerd. Het kader is ruim opgezet, met aandacht voor een aantal actuele hete hangijzers in de tekstwetenschap. Ik had de onnozele illusie die hangijzers uit het vuur te kunnen halen en met mijn onervaren handen te smeden. De conclusie is echter dat de resultaten uit mijn onderzoek ‘slechts’ een aantal knoppen voor de laatjes van het nachtkastje hebben opgeleverd. Maar dat stemt me allerminst treurig. Deze uitgebreide oriëntatie op het puntje van de discourse-theoretische naald heeft me warm gemaakt voor meer. Ik denk dat de resultaten en conclusies die in deze scriptie worden gerapporteerd een aardig startpunt kunnen vormen voor vervolgonderzoek.

Nu klus je in de wetenschap in mijn optiek niet alleen. Gelukkig heb ik dan ook op de deskundigheid van velen mogen vertrouwen. Mijn speciale dank gaat daarbij uit naar Leonoor Oversteegen voor haar hulp bij het samenstellen van het theoretisch kader en het experimentele materiaal. Het schrijven van mijn scriptie viel geheel samen met mijn student-assistentenschap bij de sectie Tekstwetenschap. Vandaar dat ik mijn fijne relativerende collega's Cathy en Wendy niet ongenoemd wil laten. Ook Carel van Wijk dank ik hartelijk voor zijn statistische en tekstwetenschappelijke bijstand in bange dagen. De laatste alinea reserveer ik echter voor de hoofdtimmerman: Jan Renkema.

Het is ruim twee jaar geleden dat ik het college Tekstkwiteit binnenliep en dacht: die naam ken ik ergens van. Een Schrijfwijzerproject en een student-assistentenschap verder zie ik terug op een bijzondere periode van samenwerking. Ik dank Jan voor het vertrouwen in mij, de intensieve begeleiding en de interesse voor de wetenschap die hij me in twee jaar tijd heeft bijgebracht. Gelukkig rest na deze scriptie nog een klus waarop ik me nu eindelijk fulltime en ‘getiteld’ mag storten. Wat de tijd erna brengt, is nog ongewis. Ik ben er in ieder geval trots op dat ik tijdens het zagen en schaven van de afgelopen maanden uit de gereedschapskist van een inspirerend man heb mogen putten.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
1.1	Aanleiding	7
1.2	De taaladviesliteratuur	7
1.3	Problemen bij samenhang	8
1.4	Doelstelling	9
2	Theoretisch kader	10
2.0	Inleiding	10
2.1	Terminologie en afbakening	10
2.1.1	Cohesie	10
2.1.2	Referentiële coherentie	11
2.1.3	Relationele coherentie	12
2.1.4	Semantische, pragmatische en epistemische relaties	13
2.1.5	Overlap	14
2.2	Rhetorical Structure Theory	15
2.2.1	Inleiding	15
2.2.2	Uitgangspunten	15
2.2.3	Terminologie	16
2.3	Kritische beschouwing van de Rhetorical Structure Theory	20
2.3.1	Descriptieve adequaatheid	20
2.3.2	Subjectiviteit	22
2.3.3	Multi-interpretabiliteit	24
2.3.4	Nucleariteit	28
2.4	Samenvatting en onderzoeksvragen	31
3	Methode	33
3.0	Inleiding	33
3.1	Materiaal	33
3.1.1	Experiment 1 (beoordeling type tekstrelatie en benoeming tekstrelatie)	33
3.1.2	Experiment 2 (beoordeling nucleariteit)	35
3.2	Proefpersonen	39
3.3	Instrumentatie	39
3.3.1	Persoonlijke kenmerken	39
3.3.2	Beoordeling tekstrelatie (type en label)	40
3.3.3	Beoordeling nucleariteit	40
3.4	Design	41
3.5	Procedure	41
3.6	Verwerking van de gegevens	41
4	Resultaten	42
4.1	Karakterisering steekproeven	42
4.2	Beoordeling type tekstrelatie	43
4.2.1	Consistentie	43
4.2.2	Inschaling en classificatie	44
4.3	Benoeming tekstrelaties	46
4.4	Beoordeling nucleariteit	49
4.4.1	Consistentie	49
4.4.2	Beoordeling nucleariteit	50

5	Conclusies en discussie	51
5.1	Conclusies	51
5.2	Discussie	52
5.2.1	Beoordeling type tekstrelatie	52
5.2.2	Benoeming tekstrelaties	54
5.2.3	Beoordeling nucleariteit	55
5.3	Opmerkingen en aanbevelingen	56
	Bibliografie	59
Bijlage 1	Instructie minder deskundige respondenten (experiment 1)	62
Bijlage 2	Instructie meer deskundige respondenten (experiment 1)	63
Bijlage 3	Overzicht twaalf relaties, omschreven aan de hand van voorbeelden	64
Bijlage 4	Instructie respondenten (experiment 2)	65
Bijlage 5	Vergelijking beoordeling type tekstrelatie	66
Bijlage 6	Staafdiagrammen gevolg/rechtvaardigingsteksten	67
Bijlage 7	Staafdiagrammen voorwaarde/motivatieteksten	68
Bijlage 8	Staafdiagrammen oorzaak/reden/bewijsteksten	69

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het schrijven van een tekst komt onder andere neer op het ordenen van de informatie die je over wil brengen. Elke schrijver ziet zich daarbij wel eens geconfronteerd met het probleem dat een bepaalde zin niet in een alinea lijkt te passen, of dat de tekst niet lekker loopt, en de informatie op de verkeerde plaats lijkt te staan. Er schort dan iets aan de samenhang. Een gebrekkige samenhang kan ook de lezer opvallen, zoals blijkt uit bestudering van voorbeeld (1)¹, waarin een twaalfjarig meisje probeert uit te leggen wat ‘opbellen’ inhoudt.

- (1) [1] Een telefoon is een toestel dat zowat iedereen heeft. [2] Je hebt ook telefoontoe-
stellen, die staan zomaar op straat. [3] De centrale of genoemd de PTT die verbindt
ons met andere telefoons, waar wij heen bellen. [4a] Je kunt in het telefoonboek op-
zoeken wat voor nummers je moet draaien, [4b] bijvoorbeeld Poeldijk heeft als kente-
ken 01749. [5] Het draaien van de nummers doen we met een draaischijf. [6] Daar
staan cijfers op van 1 tot en met 10. [7a] Bijvoorbeeld als je auto een ongeluk heeft
gehad, of het is net gebeurd, [7b] dan staan er aan de kant van de weg wegenwachtpa-
len.

In voorbeeld (1) is er duidelijk iets mis met de samenhang in de tekst²: we merken dat sommige zinnen niet goed aansluiten, dat bepaalde opmerkingen uit de lucht lijken te komen vallen. Zo is de relatie tussen uiting [2] en [3] onduidelijk, en lijkt er tussen uiting [6] en [7a/b] in het geheel geen relatie te bestaan. Om iets aan de samenhang van een tekst te verbeteren is het van belang te weten wat het begrip precies inhoudt. *Van Dale* (1999) omschrijft samenhang (in teksten) als ‘De omstandigheid dat of de wijze waarop woorden of zinnen een logisch geheel vormen’.

Een schrijver die merkt dat zijn tekst niet lekker loopt, is echter met de definitie van samenhang in *Van Dale* weinig geholpen. De omschrijving blijft tamelijk vaag en geeft weinig handvatten om gericht iets aan bepaalde knelpunten in opbouw en samenhang te doen. Een blik in meer populair-wetenschappelijke publicaties leert echter dat ook de taaladviesliteratuur voor wat betreft een heldere definiëring van samenhang weinig uitkomst biedt.

1.2 De taaladviesliteratuur

Taaladviesboeken vertellen schrijvers onder andere hoe een goede tekst geschreven dient te worden. Een wezenlijk deel van het advies bestaat uit aanwijzingen en richtlijnen voor tekstopbouw, en hoe een schrijver samenhang in zijn³ teksten verkrijgt. Drie gezaghebbende Nederlandstalige publicaties over taaladvies laten echter zien dat samenhang een redelijk vaag en moeilijk te omschrijven begrip blijft.

Onrust, Verhagen en Doeve (1993) geven in hun boek *Formulieren* eerst een beschrijving van wat een gebrek aan samenhang is, alvorens tot een definitie van het begrip te komen. Een onsamenhangende tekst maakt volgens de auteurs een ‘brokkelige indruk’: de alinea’s zijn (erg) kort, en er lijkt een aantal dingen door elkaar aan de orde te worden gesteld. De ordening van informatie is niet doordacht. “De informatieoverdracht is zo georganiseerd dat de lezer voor zijn of haar gevoel van de hak op de tak moet springen.” Er moet juist een helder patroon van informatieoverdracht ontstaan; pas dan is er sprake van samenhang: ‘een goede aansluiting tussen zinnen onderling’.

¹ Dit voorbeeld is ontleend aan het corpus van Carel van Wijk, dat bestaat uit teksten van basisschoolkinderen aan wie werd gevraagd het begrip ‘telefoneren’ uit te leggen aan iemand die nog nooit van een telefoon gehoord had.

² De oorspronkelijke tekst bevatte spel- en grammaticafouten die hier echter verbeterd zijn, omdat het primaire doel is een praktijkvoorbeeld van een onsamenhangende tekst te laten zien.

³ Overal waar in deze tekst mannelijke woorden zijn gebruikt, kan ook de vrouwelijke vorm worden gelezen. Omwille van de leesbaarheid is er echter voor gekozen alleen mannelijke verwijzingen te gebruiken.

Burger en De Jong (1997) geven in hun *Handboek stijl* geen definitie van samenhang. Zij beschrijven alleen de symptomen van een onsamenhangende tekst, en geven adviezen om samenhang te verkrijgen. Volgens de auteurs spelen structuursignalen daarbij een belangrijke rol: ze vormen ‘het cement dat stenen een stevig verband kan geven’. “(Structuursignalen) dienen als verkeersborden die de verbanden tussen stukjes tekst blootleggen. Ze geven de lezer de noodzakelijke informatie over zijn positie in de tekst en over de richting die de tekst opgaat.” Als structuursignalen ontbreken, beweegt de lezer zich stuurloos door de zinnen, zonder er een grote lijn in te ontdekken. Bij een gebrek aan structuur hangen volgens de auteurs de zinnen en fragmenten ‘als los zand aan elkaar’.

In de *Schrijfwijzer* definieert Renkema (2002) het begrip samenhang evenmin nauwkeurig. Wel heeft hij het over opbouw en structuur. Om de opbouw te verbeteren is het volgens hem vooral zorg om niet per zin maar per alinea te schrijven. Binnen een alinea noemt Renkema het gebruik van verbindingswoorden een middel om de samenhang tot stand te brengen of te verbeteren. Op die manier wordt de relatie tussen zinnen duidelijk. Renkema geeft aan dat je voor verschillende relaties tussen zinnen verschillende verbindingswoorden kunt gebruiken. Verbindingswoorden geven volgens hem een aanwijzing voor de manier waarop de informatie uit de ene zin gekoppeld moet worden aan het voorafgaande. “Een goed gebruik ervan zorgt dat de tekst geen muur van losse bouwstenen is of in brokstukken uit elkaar valt, en vergemakkelijkt daardoor het lezen.” Renkema spreekt bij een behandeling van verbindingswoorden verder van ‘twaalf soorten cement, lijm en glijmiddel’.

De voorgenoemde taaladviesboeken laten zien dat een tekst over het algemeen niet ‘uit los zand mag bestaan’. In twee verschillende boeken wordt hetzelfde beeld van een muur gebruikt; die moet van bakstenen met cement ertussen zijn. Een samenhangende tekst oogt als een stevige muur waarin de stenen netjes op elkaar gemetseld zijn. Niettemin leveren deze fraaie beeldspraken geen heldere omschrijving op van wat samenhang nu precies betekent. Criteria voor de noodzaak van verbindingswoorden of structuursignalen blijven bovendien onbesproken.

1.3 Problemen bij samenhang

Wanneer we afgaan op een eerste beschrijving zoals in de vorige paragraaf is gegeven, heeft samenhang onder andere te maken met de relaties, verbindingen en verbanden tussen zinnen of tekstdelen. In voorbeeld (1) uit paragraaf 1.1 lijkt het tussen sommige uitingen in het geheel niet mogelijk om een relatie te leggen. Maar indien er tussen bepaalde uitingen in een tekst wel een relatie bestaat, dan doet zich soms alsnog een probleem voor: multi-interpretabiliteit. Het lijkt af en toe namelijk mogelijk om meer dan een relatie te leggen, zoals blijkt uit voorbeelden (2) en (3).

- (2) Ik heb honger. Laten we naar de McDonald’s op de hoek gaan.
- (3) Het heeft geregend. Het dak is nat.

In voorbeeld (2) kan allereerst sprake zijn van een probleem-oplossingrelatie. Het probleem is dat de ‘ik’ honger heeft. Dat probleem kan hij oplossen door in een restaurant iets te gaan eten. Daarnaast is een redenrelatie mogelijk: de honger is voor de ‘ik’ reden om voor te stellen naar een restaurant te gaan. Ook het veel geciteerde voorbeeld (3) is ambigu. Is hier sprake van een oorzaak-gevolgrelatie of van een claim-argumentrelatie? In het eerste geval is de regen de oorzaak van het natte dak. In het tweede geval doet de schrijver een uitspraak over de werkelijkheid (‘het heeft geregend’) en geeft daar een argument voor (‘kijk maar: het dak is nat’).

Voor sommige relaties tussen zinnen is dus meer dan een interpretatie mogelijk. Deze multi-interpretabiliteit lijkt in een aantal gevallen een specifieke oorzaak te hebben. Om een relatie te kunnen benoemen, is het noodzakelijk te bepalen welke uiting in een zinpaar de kern is. De belangrijkste uiting wordt dan ook wel de nucleus, en de ondergeschikte of minder belangrijke uiting de satelliet⁴ genoemd. Soms is het echter lastig om te bepalen welke uiting nu de belangrijkste is, zoals de voorbeelden (4), (5) en (6) illustreren.

⁴ In paragraaf 2.2 wordt uitgebreid ingegaan op de betekenis van en het onderscheid tussen de termen nucleus en satelliet.

- (4) Het lijkt dezer dagen in om conservatief te stemmen. Op 15 mei profiteerden echter niet alle partijen rechts in het politieke spectrum.
- (5) Hiernaast hebben ze een feestje. Ik kon nergens een parkeerplaats vinden.
- (6) Wees niet bang voor het maken van fouten. Je zult er veel van leren.

In voorbeeld (4) is sprake van multi-interpretabiliteit. De zinnen kunnen bijvoorbeeld in een contrastrelatie met elkaar staan. Maar het is ook mogelijk om de tweede zin als een concessie bij de eerste zin te benoemen. De multi-interpretabiliteit lijkt dan te maken te hebben met de onduidelijkheid over de kern van het zinspaar. Wanneer de lezer de relatie tussen de twee uitingen als een contrastrelatie interpreteert, zijn de zinnen namelijk nevenschikt en dus allebei even belangrijk. Legt de lezer echter een concessierelatie, dan is de tweede uiting ondergeschikt aan de eerste, en is die eerste dus de kern.

Wanneer er op het eerste gezicht geen sprake is van multi-interpretabiliteit kan er nog steeds onduidelijkheid zijn over de kern van het zinspaar. In voorbeeld (5) bestaat tussen de twee uitingen een oorzaak-gevolgrelatie. Maar ligt hier het accent op de eerste zin waaraan de tweede zin als gevolg ondergeschikt is? Of is het andersom: de eerste zin als oorzaak ondergeschikt aan de eerste? En wat is in voorbeeld (6) met een claim-argumentrelatie de belangrijkste uiting? Dat je veel leert van het maken van fouten (de tweede zin is dan de kern), of dat je niet bang moet zijn om fouten te maken (de eerste zin is dan de belangrijkste uiting)?

1.4 Doelstelling

In een aantal gevallen lijkt het mogelijk om de samenhang tussen twee uitingen te beschrijven in meerdere (typen) relaties. Bovendien is het soms onduidelijk welke uiting de kern en welke uiting bijzaak is. Het doel van dit onderzoek is na te gaan hoe de theorie in de tekstwetenschap samenhang definieert, en hoe deze de multi-interpretabiliteit van relaties tussen zinnen beschrijft en verklaart. Daarnaast wordt nagegaan of en hoe de theorie een oplossing biedt voor het soms problematische onderscheid tussen nucleus en satelliet. In twee experimenten zal vervolgens worden onderzocht hoe lezers in praktijk de relatie tussen uitingen duiden, en onder invloed van welke factoren ze kern en bijzaak in een relatie van elkaar onderscheiden.

2 Theoretisch kader

2.0 Inleiding

In paragraaf 2.1 wordt eerst aangegeven om welke vorm van samenhang het gaat wanneer sprake is van multi-interpretabiliteit en het onderscheid tussen nucleus en satelliet. Daarna wordt in paragraaf 2.2 bekeken wat de theorie zegt over multi-interpretabiliteit en het nucleus- en satellietonderscheid. Hierbij is gekozen voor de Rhetorical Structure Theory (RST) van Mann en Thompson (o.a. 1986, 1988a/b), aangezien deze als de belangrijkste en meest uitgewerkte theorie over (relationele) samenhang wordt beschouwd. Dat RST een veelbesproken theorie is, blijkt uit het grote aantal artikelen dat na de introductie van deze theorie is verschenen. De auteurs van RST komen zelf in 2003 met de publicatie ‘Two Views of Rhetorical Structure Theory’, hetgeen onderstreept dat de theorie, ondanks mogelijke kritiek, na ruim vijftien jaar nog steeds als invloedrijk geldt. In paragraaf 2.3 volgt een kritische beschouwing van de Rhetorical Structure Theory, onder andere in het licht van multi-interpretabiliteit. Het theoretisch kader wordt afgesloten met paragraaf 2.4, waarin de onderzoeksvragen worden geformuleerd.

2.1 Terminologie en afbakening

Samenhang onderscheidt tekst van non-tekst. Niet elke willekeurige reeks taaluitingen vormt immers een tekst. Dat is duidelijk te zien in voorbeeld (1), dat een losse reeks taaluitingen geeft die geen enkele samenhang vertoont.

- (1) Was twee tomaten. De verguisde tennisser had zijn gram gehaald. Steeds minder illegalen komen Nederland binnen.

In het tekstfragment is slechts een aantal ongerelateerde zinnen in willekeurige volgorde achter elkaar geplaatst; verbindingen tussen de zinnen ontbreken. Juist de aanwezigheid van die verbindingen is een belangrijke eigenschap van teksten. De term ‘verbinding’ is net als samenhang echter tamelijk vaag; beide verdienen precisering.

In de literatuur wordt samenhang vaak beschreven aan de hand van twee termen of criteria waaraan een tekst moet voldoen: cohesie en coherentie, waarbij de laatste nog onder te verdelen is in referentiële coherentie en relationele coherentie. In deze paragraaf worden de genoemde termen behandeld, en wordt aangegeven van welke vorm van samenhang sprake is in het licht van multi-interpretabiliteit van relaties en het onderscheid in nucleus en satelliet.

2.1.1 Cohesie

Het standaardwerk *Cohesion in English* van Halliday en Hasan (1976) is een van de eerste publicaties waarin aandacht besteed wordt aan de relaties tussen zinnen. Halliday en Hasan (1976) definiëren cohesie als de talige middelen waarmee *texture* bereikt wordt. *Texture* is te omschrijven als de eigenschap ‘het tekst zijn’. Een tekst heeft *texture*, en dat is wat het onderscheidt van iets wat geen tekst is. Een tekst heeft *texture* omdat het als een eenheid functioneert in relatie tot zijn talige en niet-talige omgeving.

Cohesie is de verbinding die ontstaat wanneer de interpretatie van een element in de tekst afhankelijk is van een ander element in de tekst. Er bestaan vijf zogenoemde cohesiecategorieën: referentie, substitutie, ellips, conjunctie en lexicale cohesie. Deze vijf categorieën zijn in een tekst aan specifieke kenmerken te herkennen, zoals herhalingen, weglatingen, het voorkomen van bepaalde woorden en constructies. Wat de vijf categorieën van cohesie gemeen hebben, is dat ze aangeven dat de interpretatie van een bepaald tekstsegment afhankelijk is van iets anders. Wanneer dat ‘iets anders’ expliciet in de tekst terug te vinden is, is er sprake van cohesie.

In voorbeeld (2)⁵ is een aantal cohesieve elementen terug te vinden.

- (2) Opruimactie fietsen op de UvT.
Vanaf maandag 5 augustus worden de fietsen die zijn achtergelaten in de fietsenkelder (sommige staan hier al 1,5 jaar!) verzameld. Eigenaren kunnen zich met hun fiets sleutel melden bij de balie van gebouw B. Een medewerker helpt hen dan hun fiets terug te krijgen. Deze actie duurt tot 23 augustus. Na deze datum worden de resterende fietsen afgevoerd.

De relatie tussen ‘fietsen’ en ‘eigenaren’ is een voorbeeld van lexicale cohesie, en wel specifiek van collocatie. Collocatie is een vorm van cohesie die wordt bereikt door het associëren van woorden die vaak in elkaars buurt voorkomen (zoals bijvoorbeeld ook ‘schaap’ en ‘wol’). ‘Hen’ in regel 4 is een voorbeeld van referentie; het persoonlijk voornaamwoord verwijst naar de ‘eigenaren’ in de vorige zin. In regel 4 is bij ‘deze actie’ sprake van substitutie: de woordgroep vervangt ‘Opruimactie’ of vervat in bredere zin zelfs de uitleg die in de voorgaande regels over de opruimactie wordt gegeven.

Na de publicatie van *Cohesion in English* werd in de tekstwetenschap de term ‘cohesie’ vrij algemeen verwelkomd als een bruikbare ‘categorie’ voor tekstanalyse die over de zinsgrens heengaait (Bublitz, Lenk & Ventola, 1999, p. 11). Een andere term, coherentie, werd tot dan toe gezien of zelfs afgedaan als een vage, wazige en ‘rather mystical notion’ (Sinclair, 1991, p. 102) met weinig praktische waarde voor een tekstanalist. In de afgelopen twintig jaar is het oriëntatiepunt echter veranderd: coherentie is niet langer een product van cohesie en/of connectiviteit.

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op twee vormen van coherentie: referentiële coherentie dat lijkt op cohesie, en relationele coherentie dat betrekking heeft op de relaties die tussen tekstsegmenten of zinnen te leggen zijn.

2.1.2 Referentiële coherentie

Samenhang kan niet alleen worden gedefinieerd door cohesie; ook coherentie is nodig. Een tekst kan volgens Sanders e.a. (1992, p. 2) op twee manieren coherent zijn. Een eerste benadering van coherentie “focuses on the *content* of the discourse segments”, aldus Sanders e.a. (1992, p. 2). Dit type coherentie wordt referentiële coherentie genoemd. In deze benadering is een tekst coherent wanneer bepaalde woorden in een uiting terug- of vooruit verwijzen naar (*refereren* aan) eerder genoemde of nog te noemen verschijnselen (Pander Maat⁶, 1994, p. 22). Er is sprake van een referentieel verband wanneer er een relatie bestaat tussen twee verschijnselen waarnaar in opeenvolgende uitingen verwezen wordt.

Middelen die gebruikt kunnen worden om referentiële coherentie te verkrijgen zijn onder andere anaforen, ellips, herhaling, synoniemen en parafrase⁷. Voorbeeld (3) bevat een referentieel verband door middel van een anaforische verwijzing. Het persoonlijk voornaamwoord ‘ze’ in de tweede zin verwijst terug naar ‘tomaten’ in de eerste zin. In voorbeeld (4) is sprake van referentiële coherentie door ellips. De tweede uiting verwijst door de onvolledigheid naar het voorgaande. Voorbeeld (5) laat zien dat ook vooruit verwijzen mogelijk is, in dit geval met het aanwijzend voornaamwoord ‘dit’, dat naar een situatie verwijst waarin de ‘ik’ zijn sleutels kwijt is.

- (3) Was twee tomaten. Snijd ze vervolgens doormidden.
(4) Ik zal mijn opdracht serieus nemen. Jij ook?
(5) Mijn probleem is dit: ik ben mijn sleutels kwijt.

⁵ Deze tekst is ontleend aan een nieuwsbericht van 31 juli 2002 op de website van de Universiteit van Tilburg (www.uvt.nl).

⁶ Pander Maat (1994, p. 38) benoemt referentiële coherentie als referentiële samenhang, omdat hij de term coherentie specifiek wil voorbehouden aan relaties tussen zinnen die niet uit kenmerken in de tekst zelf zijn op te maken (relationele coherentie).

⁷ Hierin kan de parallel getrokken worden tussen referentiële coherentie en cohesie. Cohesieve middelen kunnen worden gebruikt om de referentiële relatie tussen twee verschijnselen waarnaar in opeenvolgende uitingen verwezen wordt talig uit te drukken.

In bovenstaande voorbeelden is steeds sprake van gemarkeerde referentiële verbanden: ze komen tot stand door bepaalde woordsoorten en constructies die in hun betekenis een terugverwijzend element hebben. Er zijn ook ‘gewone’ woorden die referenten delen met eerdere uitdrukkingen. Het verband is dan ongemarkeerd. Het gebruik van een hyperoniem⁸ in (6) is hier een voorbeeld van: ‘vogel’ in de tweede uiting verwijst naar ‘mus’ in de eerste uiting. Ook een substantiefgroep met dezelfde referent als in (7) geeft een ongemarkeerd referentieel verband. In (7) verwijst de substantiefgroep ‘De kersverse premier’ in de tweede uiting terug naar de in de eerste uiting bij naam genoemde persoon ‘Balkenende’.

- (6) Er zat een mus op het dak. De vogel bleef maar even zitten.
- (7) Balkenende moest alweer een bezuiniging aankondigen. De kersverse premier kreeg het hard te verduren in de Kamer.

In paragraaf 2.1.5 zal nader worden ingegaan op het verschil tussen cohesie en referentiële coherentie.

2.1.3 *Relationele coherentie*

Een tweede benadering van coherentie “focuses on the *relation* that exists between two or more discourse segments” (Sanders e.a., 1992, p. 2). In het eenvoudigste geval bestaan zogenoemde coherentierelaties⁹ tussen twee zinnen die elkaar opvolgen. Maar ook tussen alinea’s of hele hoofdstukken kunnen zulke relaties voorkomen.

Een coherentierelatie is een betekenisaspect van twee (of meer) tekstsegmenten dat niet kan worden verklaard vanuit de betekenis van de twee losse tekstsegmenten (Sanders e.a., 1992, p. 2). Door die coherentierelatie is de betekenis van de twee segmenten meer dan som van de delen. Voorbeelden (8) en (9)¹⁰ maken dit duidelijk.

- (8) Henk is depressief.
- (9) Zijn vrouw is bij hem weggelopen.

De informatie die uit uitingen (8) en (9) gehaald wordt, is meer dan de informatie van de uitingen afzonderlijk, namelijk dat Henk depressief is, en dat Henks vrouw bij hem weggelopen is. Ervan uitgaande dat de schrijver of spreker de uitingen niet zomaar na elkaar geplaatst heeft, moeten de uitingen op de een of andere manier samenhangen. Zo kan Henks depressie een gevolg zijn van het weglopen van zijn vrouw. Er is dan sprake van een gevolg-oorzaakrelatie. Bij een andere lezing is het ook mogelijk dat Henks depressie niet het gevolg, maar de oorzaak is van het weglopen van zijn vrouw¹¹. Ongeacht de lezing zorgt de relatie tussen de twee uitingen ervoor dat de uitingen coherent zijn.

In de voorbeelden (8) en (9) is de coherentierelatie tussen de twee uitingen niet gemarkeerd. Net als bij referentiële coherentie kan ook bij relationele coherentie het verband gemarkeerd zijn. Dit gebeurt dan met voegwoorden en bijwoorden, tezamen ook wel verbindingswoorden of connectieven genoemd. Wanneer voorbeelden (8) en (9) worden verbonden met behulp van het voegwoord ‘omdat’

⁸ Een hyperoniem is een uitdrukking die verwijst naar de grote verzameling wanneer een eerdere uitdrukking juist naar een deelverzameling daarvan verwijst: *vogel* is dus een hyperoniem van *mus*.

⁹ In de literatuur worden verschillende termen gebruikt om deze relaties aan te geven. Mann en Thompson (1986 & 1988a/b; zie ook paragraaf 2.2) spreken bijvoorbeeld van *relational propositions* of *rhetorical relations*. Sanders e.a. (1992) en onder anderen Pander Maat (1994) noemen deze relaties, in navolging van Hobbs (1979), *coherence relations* of coherentierelaties. De naam die Mann en Thompson aan deze relaties geven, suggereert dat ze op de een of andere wijze een eigenschap van de tekst zelf zijn. Auteurs als Sanders e.a. en Pander Maat vinden echter dat de definitie van ‘relationele coherentie’ het juist in zich heeft dat de samenhang tussen de uitingen in een tekst in hoge mate afhankelijk is van inferenties van een lezer of analist. De relaties bewerkstelligen in hun ogen coherentie in de cognitieve representatie van een tekst.

¹⁰ De voorbeelden zijn overgenomen uit De Blijzer (1999, p. 1).

¹¹ Hier doet zich het verschijnsel voor dat in sommige gevallen kern en bijzaak van het zinspaar kunnen wisselen (zie ook paragraaf 1.3 en paragraaf 2.3.4).

(voorbeeld (10)), leidt dit tot de eerste lezing zoals hiervoor beschreven. De tweede lezing wordt verkregen met het voegwoord ‘zodat’ (voorbeeld (11)).

- (10) Henk is depressief, omdat zijn vrouw bij hem is weggelopen.
- (11) Henk is depressief, zodat zijn vrouw bij hem is weggelopen.

Coherentierelaties ontstaan door iets wat niet letterlijk in de tekst aanwezig is. Dit ‘iets’ is normaal gesproken de kennis waarvan wordt aangenomen dat een lezer die heeft of kan afleiden. Tekstrelaties vereisen dus denkwerk van de lezer. De lezer moet inferenties maken op grond van zijn of haar kennis van de werkelijkheid en van verwachtingen ten aanzien van het verloop van de tekst (Noordman, 1979).

2.1.4 Semantische, pragmatische en epistemische relaties

Indien twee tekstsegmenten relationele coherentie vertonen, bestaat er een coherentierelatie tussen beide fragmenten. Coherentierelaties zijn naar aard onder te verdelen in twee klassen. Dit wordt ook wel de bron van coherentie genoemd (Sanders e.a., 1992, p. 6). De bron van coherentie heeft betrekking op de vraag of de relatie tussen een uiting [1] en een uiting [2] bestaat tussen (alleen) de proposities P en Q of tussen de illocuties (taalhandelingen) waarin de proposities zijn ingebed. Wanneer de relatie bestaat tussen de proposities P en Q, dan is er sprake van een semantische relatie. Bestaat de relatie tussen de illocuties van P en Q, dan is de relatie pragmatisch¹².

- (12) Piet is niet op zijn werk, omdat hij ziek is.
- (13) Piet is ziek, want hij is niet op zijn werk.

In voorbeeld (12) is de ziekte van Piet er de oorzaak van dat hij niet op zijn werk is. De relatie tussen de uitingen heeft betrekking op de proposities (de situatie waarnaar verwezen wordt): de situatie in de ene propositie is de oorzaak van de situatie in de andere propositie. In dit geval is dan sprake van een semantische relatie. In voorbeeld (13) kan het feit dat Piet niet op zijn werk is niet de oorzaak van zijn ziekte zijn (in een semantische lezing echter wel het gevolg). De relatie tussen beide uitingen heeft dan ook geen betrekking op de situaties in beide proposities, maar op de taalhandelingen of illocuties. Je kunt tegen iemand *zeggen* dat Piet ziek is, en daarvoor geef je als bewijs het feit dat hij niet op zijn werk is. In dit geval is sprake van een pragmatische relatie.

Onder anderen Sweetser (1990, p. 140-141) en Pander Maat en Sanders (1995, p. 350) vermelden nog een onderverdeling in semantische relaties en epistemische relaties¹³. Epistemische relaties zijn pragmatische relaties die gebaseerd zijn op een causaal verband in de werkelijkheid¹⁴. Deze drukken een conclusie door een schrijver of spreker uit die gebaseerd is op een causale relatie in de wereld. Een voorbeeld¹⁵:

- (14) Hij zal wel hoofdpijn hebben gekregen, want hij heeft veel gedronken.

Deze zin laat zien dat de kennis van de schrijver/spreker dat hij veel gedronken heeft de conclusie over de hoofdpijn veroorzaakt. Het verband ligt dan niet in de externe werkelijkheid, maar in het mentale domein van de spreker (Willems & Noordman, 2002, p. 38).

¹² Het onderscheid tussen semantische en pragmatische relaties is niet als eerste door Sanders e.a. (1992) geopperd. Mann en Thompson (1988b, p. 257) maken een vergelijkbaar onderscheid tussen de relaties in de inhoud en in de presentatie van tekstsegmenten. Andere onderzoekers maken onderscheid tussen soortgelijke klassen, zoals bijvoorbeeld Martin (1992, pp. 184-230), die van intern versus extern gebruik van relaties spreekt.

¹³ Sweetser (1990, p. 140-141) geeft in totaal vier waarden aan de dimensie semantisch-pragmatisch en komt tot een onderverdeling in semantische, epistemische, speech act en meta-linguïstische relaties.

¹⁴ Naast causale pragmatische relaties zijn er ook additieve pragmatische relaties (zie onder andere Sanders e.a., 1992, p. 11).

¹⁵ Dit voorbeeld is overgenomen uit Willems & Noordman (2002, p. 37).

De classificatie van coherentierelaties zoals hiervoor gegeven is van belang, omdat het aannemelijk is dat bij multi-interpretabiliteit tegelijkertijd een semantische en een pragmatische relatie tussen twee uitingen gelden. Hoewel in twee uitingen op het eerste gezicht twee proposities met elkaar worden verbonden, zeg je ook altijd iets met het uiten van die twee zinnen. In dit onderzoek wordt binnen de pragmatische relaties verder geen onderscheid naar epistemische relaties gemaakt.

2.1.5 Overlap

Bij de uiteenzetting over coherentie is deze term onderverdeeld in referentiële en relationele coherentie. Op het eerste gezicht lijkt cohesie met beide vormen van coherentie wel iets te maken te hebben. Zo is een van de vormen van cohesie ook omschreven als 'referentie'. Dat zou duiden op een overlap met referentiële coherentie. Daarnaast vertoont cohesie ook overlap met relationele coherentie: bepaalde verbindingswoorden die bij Halliday en Hasan (1976) onder een conjunctie vallen, lijken een coherentierelatie te markeren. Welke plaats heeft cohesie nu echter in het onderscheid zoals dat daarna in de literatuur tussen referentiële en relationele coherentie is gemaakt?

Pander Maat (1994, p. 38) brengt cohesie in verband met referentiële coherentie. Volgens hem is de term cohesie echter specifiek verbonden met de visie op tekstsamenhang die Halliday en Hasan (1976) naar voren hebben gebracht. Pander Maat merkt op dat het belangrijkste verschil tussen referentiële coherentie en de benadering van cohesie door Halliday en Hasan is, dat de laatste visie onder cohesie niet alleen referentiële relaties vat, maar ook voegwoorden en andere verbindingswoorden. Dit terwijl verbindingswoorden vaak worden gezien als markerings van coherentierelaties. Pander Maat grijpt de verbindingswoorden dus juist aan om cohesie niet onder referentiële coherentie te plaatsen.

Sanders e.a. (1992, p. 2) benadrukken dat ze onder relationele coherentie geen cohesie verstaan, omdat bij cohesie talige realisatie centraal staat. Cohesie tussen tekstsegmenten is dan specifiek gebonden aan de expliciete talige markerings van semantische relaties. In de manier waarop Sanders e.a. coherentie benaderen, zijn cohesieve elementen (zoals verbindingswoorden) wel belangrijke, maar geen noodzakelijke kenmerken van een (samenhangende) tekst¹⁶. Cohesieve elementen zijn volgens hen talige markeerders van conceptuele relaties. Bij relationele coherentie gaat het aldus Sanders e.a. (1992, p. 3) nu juist om de cognitieve representatie van een tekst, en niet om de manier waarop die talig geëxpliciteerd wordt.

De overlap kan als volgt worden samengevat. Cohesie is de relatie die ontstaat wanneer de interpretatie van een *tekstueel element* afhankelijk is van een *ander element* in de tekst. Het omvat ook talige markeerders, connectieven, die relationele coherentie kunnen expliciteren. Relationele coherentie op zich is echter niet talig, maar heeft betrekking op de *conceptuele relatie tussen uitingen* en is dus mentaal¹⁷. Referentiële coherentie, de herhaalde verwijzing *tussen opeenvolgende elementen* in uitingen, lijkt gezien de definitie al in cohesie ingesloten¹⁸.

Hoewel de voorbeelden (2) tot en met (6) uit hoofdstuk 1 in de meeste gevallen ook cohesieve elementen en referentiële verbanden bevatten, spitsen de gestelde problemen zich toe op relationele coherentie. Het gaat namelijk om de multi-interpretabiliteit van de *relatie* die de lezer tussen de *twee uitingen* legt. De ene lezer legt een oorzaak-gevolg-relatie, terwijl de ander misschien een claim-argumentrelatie tussen twee uitingen legt. Ook het nucleus-satellietonderscheid in relaties betreft relationele coherentie. In de volgende paragraaf worden beide problemen bezien vanuit een van de belangrijkste theorieën over relationele coherentie.

¹⁶ Volgens Halliday en Hasan (1976, pp. 298-299) is cohesie wel een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde om een tekst te maken.

¹⁷ In dat opzicht zijn sommige cohesieve verbanden zoals collocatie wellicht evenmin talig. Wanneer 'schaap' en 'wol' in opeenvolgende zinnen voorkomen, leg je mentaal het verband tussen de twee woorden; tekstueel hoeft dat verband niet geëxpliciteerd te zijn.

¹⁸ Zo geeft Renkema (1993, p. 34) alleen een onderscheid in cohesie en relationele coherentie.

2.2 Rhetorical Structure Theory

2.2.1 Inleiding

De auteurs en ontwikkelaars van de Rhetorical Structure Theory zijn William Mann en Sandra Thompson¹⁹. Begin jaren tachtig van de vorige eeuw deden zij met een aantal andere wetenschappers aan het USC Information Science Institute in Californië een poging om geschreven discourse te beschrijven. De onderzoekers wilden de resultaten eigenlijk gebruiken om computerprogramma's te ontwerpen die over capaciteiten beschikken die schrijvers ook hebben. Uiteindelijk resulteerde het onderzoek in een theorie over tekststructuur die volgens de auteurs zowel een instrument voor tekstgeneratie werd als een instrument voor tekstanalyse (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992, p. 42).

In paragraaf 2.2.2 wordt ingegaan op de uitgangspunten van de Rhetorical Structure Theory. In paragraaf 2.2.3 volgt een uiteenzetting over de terminologie van de theorie. In deze paragrafen is geput uit de volgende artikelen: Mann & Thompson (1986, 1987, 1988a/b²⁰), Mann, Matthiessen & Thompson (1992²¹) en Thompson & Mann (1987). Er is echter met name gebruikgemaakt van Mann & Thompson (1988a/b) en Mann, Matthiessen & Thompson (1992), aangezien deze publicaties de meest uitgewerkte en 'recente' informatie over RST bevatten.

2.2.2 Uitgangspunten

Mann en Thompson noemen hun Rhetorical Structure Theory (RST) een organisationele, hiërarchische, beschrijvende en verklarende theorie. Allereerst is RST in hun ogen *organisationeel beschrijvend*, omdat de theorie een linguïstisch bruikbare methode geeft om de organisatie van natuurlijke tekst te beschrijven. Dit gebeurt primair in termen van relaties die tussen tekstsegmenten kunnen bestaan (Mann & Thompson, 1988b, p. 244), waarbij die relaties niet grammaticaal of lexicaal gemarkeerd hoeven te zijn.

De wederzijdse relevantie van tekstsegmenten is volgens Mann en Thompson een belangrijk organiserend principe van tekststructuur. Die relevantie kan volgens hen worden beschreven aan de hand van een compacte set van steeds terugkerende relaties tussen de verschillende segmenten (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992, p. 42). Aangezien volgens de auteurs dezelfde relaties op elk niveau in de tekst gelden, resulteert het aangeven van relaties op zins- en tekstniveau in een *hiërarchische* analyse van de gehele tekst. Een RST-analyse laat dan zien hoe de tekstsegmenten onderling gerelateerd zijn (Thompson & Mann, 1987, p. 80).

De relaties tussen tekstsegmenten die met RST beschreven kunnen worden, noemen Mann en Thompson retorische relaties of relationele proposities. Dit zijn niet-geformuleerde maar door de lezer geïnfereerde proposities die tijdens het interpreteren van teksten naar voren komen uit de tekststructuur, ervan uitgaande dat de lezer een coherente tekst onder ogen krijgt (Mann & Thompson, 1986, p. 59). De relationele propositie ontstaat uit twee tekstsegmenten, maar kan niet afzonderlijk van een van de twee afgeleid worden. Juist omdat de coherentie van teksten volgens Mann en Thompson afhangt van deze relationele proposities, is RST aldus de auteurs bruikbaar gebleken in de bestudering van coherentie in teksten (Mann & Thompson, 1988a, p. 3).

Een theorie over tekstuele communicatie moet volgens Mann en Thompson coherentie niet alleen beschrijven maar ook *verklaren* (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992, p. 40-41). De auteurs beschouwen een tekst als coherent wanneer elk element in die tekst een bepaalde rol of label heeft. De ene uiting is bijvoorbeeld een gevolg van een andere uiting die een oorzaak geeft. Ontbreekt die rol, dan is er sprake van een zogenoemde non sequitur: een fragment dat logischerwijs niet op het voorgaande kan volgen. Volgens Mann en Thompson verklaart RST coherentie als het aan elk tekstseg-

¹⁹ Een keer publiceerden Mann en Thompson in samenwerking met Christian Matthiessen over de Rhetorical Structure Theory (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992).

²⁰ Mann & Thompson (1988b) is een verkorte versie van Mann & Thompson (1988a).

²¹ Mann, Matthiessen & Thompson (1992) is een verkorte en voor een bundel bewerkte versie van Mann & Thompson (1988b).

ment een rol of label kan toekennen. De tekst is dan coherent. Wanneer RST geen label kan toekennen, is er sprake van een non sequitur, en verklaart de theorie aldus waarom een tekst incoherent is.

RST is met name bedoeld voor analyse van geschreven monologen, en beschrijft de functies en structuren die teksten tot effectief en begrijpelijk gereedschap voor menselijke communicatie maken. De theorie levert volgens Mann en Thompson (1988b, p. 244) eerder uitgebreide analyses op dan selectief commentaar. Daarnaast kunnen zowel lange als korte teksten worden geanalyseerd.

2.2.3 Terminologie

De belangrijkste termen in RST zijn relaties en *spans* (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992, p. 47). De structuur van een tekst is af te lezen aan het netwerk van relaties dat bestaat tussen opeenvolgende grotere *text spans*, waarbij een *text span* wordt gedefinieerd als elk stuk tekst dat een RST-structuur heeft of dat bestaat uit een eenheid (*unit*). De grootte van zo'n eenheid is arbitrair. Mann en Thompson beweren echter dat het nuttig gebleken is om theorieneutrale eenheden te gebruiken: ze beschouwen grofweg deelzinnen (*clauses*) als eenheden (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992, p. 51).

Wanneer de tekst in eenheden is verdeeld, kunnen de *spans* en relaties worden geïdentificeerd. Volgens Mann en Thompson kan dit door top-down of bottom-up te werken, of in een combinatie van beide wanneer dat makkelijker is. De relaties bestaan altijd tussen twee elkaar niet overlappende *text spans* en zijn in de meeste gevallen asymmetrisch (Mann & Thompson, 1988a, p. 4). Het ene tekstsegment fungeert dan als nucleus en het andere als satelliet²². Aan de hand van drie *commonalities* of gemeenschappelijkheden/kenmerken van nucleariteit (*nuclearity*) kunnen nucleus en satelliet onderscheiden worden:

- 1 Zonder nucleus is de satelliet onbegrijpelijk (een non sequitur)²³.
- 2 Een satelliet kan makkelijker vervangen worden door een andere satelliet zonder afbreuk te doen aan de strekking van de tekst; vervanging van een nucleus heeft verstrekkender gevolgen.
- 3 Een nucleus is essentiëler voor het doel van de schrijver dan een satelliet.

Mann en Thompson (1988a, p. 20) claimen dat vrijwel alle Engelstalige teksten gestructureerd zijn aan de hand van het onderscheid in nucleus-satellietrelaties²⁴. Nucleariteit wordt door hen dan ook gezien als een belangrijk organisatieprincipe van tekststructuur.

Hoewel Mann en Thompson drie kenmerken geven om verschil tussen nucleus en satelliet te maken, is het identificeren van nuclei volgens hen over het algemeen een bijproduct van het herkennen van een bepaalde relatie die tussen twee tekstsegmenten geldt (Mann & Thompson, 1988a, p. 31). Dit komt doordat een relatie gedefinieerd wordt aan de hand van een nucleus (N) en een satelliet (S). In een relatiedefinitie worden beperkingen geformuleerd op beide tekstdelen afzonderlijk, op de combinatie tussen de tekstdelen en op het effect van de relatie. Ter illustratie volgt hierna een definitie van de bewijsrelatie²⁵ (*Evidence*), met daarbij een tekstvoorbeeld (15)²⁶ waarvan uiting [1] de nucleus is en uiting [2] de satelliet.

²² Een uiteenzetting van het onderscheid tussen nucleus en satelliet (maar ook over de grootte van een *text span*), volgt in de artikelen van Mann en Thompson pas na de definities van de sleutelbegrippen. Dit lijkt (in ieder geval in dit onderzoek) een onlogische volgorde. Daarom wordt in deze paragraaf de relevante informatie per kernbegrip besproken, en niet pas achteraf in extra paragrafen, zoals dat bij Mann en Thompson het geval is.

²³ Mann en Thompson (1988a, p. 32) merken op dat "(...) apart from questions of anaphora, the text cannot function as an announcement without the most-nuclear unit, unit 1 (...)." Satellieten bevatten vaak anaforen die verwijzen naar referenten in de nucleaire uiting. Alleen al op basis daarvan zou een satelliet dus niet kunnen functioneren als de belangrijkste uiting van een tekst: zonder referenten zijn de verwijzingen in de uiting immers vaak onbegrijpelijk. Mann en Thompson behandelen dit 'anaforenprobleem' echter verder niet.

²⁴ Een van de uitzonderingen vormen conventionele openingen en afsluitingen van brieven. Deze vragen volgens Mann en Thompson om een ander type structuur (1988a, p. 36).

²⁵ In dit onderzoek zal steeds de Nederlandstalige relatienaam gegeven worden, eventueel met het oorspronkelijke Engelstalige label tussen haakjes.

²⁶ Dit voorbeeld is overgenomen uit Mann, Matthiessen & Thompson (1992, p. 10).

Naam relatie: Bewijs (Evidence)

- *Beperkingen op N*: de lezer gelooft wellicht N niet in zoverre als de schrijver wenst.
- *Beperkingen op S*: de lezer gelooft de S of zal deze geloofwaardig vinden.
- *Beperkingen op de combinatie N+S*: als de lezer S begrijpt, wordt het geloof van de lezer in N vergroot.
- *Het effect*: het geloof van de lezer in N is vergroot.
- *Locus (plaats) van het effect*: de nucleus.

- (15) [1] The program as published for calendar year 1980 really works.
[2] In only a few minutes, I entered all the figures from my 1980 tax returns and got a result which agreed with my hand calculations to the penny.

De invulling van de relatiedefinitie voor de bewijsrelatie laat zien dat deze gebaseerd is op oordelen van de tekstanalist. Volgens Mann en Thompson (1988b, p. 246) zijn dit eerder ‘aannemelijkheidsoordelen’ dan ‘zekerheidsoordelen’. Bij het effectveld geeft de analist bijvoorbeeld een effect waarvan *aannemelijk* is dat de auteur dat juist wil bereiken. De analist kan deze oordelen geven omdat hij bij het analyseren toegang heeft tot de tekst, kennis heeft over de context²⁷ waarin de tekst geschreven is, en de culturele conventies deelt met de auteur en de verwachte lezers. Mann en Thompson merken echter op dat de analist niet weet wie de auteur en lezers zijn. Tijdens de analyse moet hij dus een oordeel geven over de schrijver of de lezers²⁸. Aangezien deze oordelen volgens Mann en Thompson aannemelijkheidsoordelen zijn, luidt elk oordeel van een afgeronde analyse: “Het is voor de analist aannemelijk dat ...”

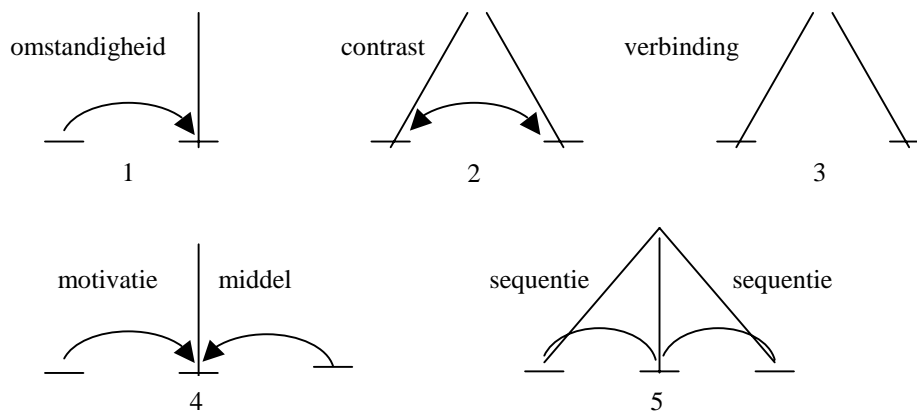
Omdat de analist bij elke relatiedefinitie een effectveld invult, geeft hij volgens Mann en Thompson (1988b, p. 246) steeds een aannemelijke argumentatie voor de keuze van elke door de auteur in de tekst opgenomen uiting. Het effectveld gaat zo een onjuiste toepassing van relaties tegen. Een RST-analyse vormt volgens Mann en Thompson altijd een plausibele verklaring voor wat de schrijver met een bepaald tekstsegment wilde bereiken. Volgens de auteurs is een RST-analyse aldus een functionele verklaring van de tekst als geheel: de relaties zijn geformuleerd aan de hand van het waarschijnlijk door de schrijver bedoelde effect dat de tekst op de lezer moet hebben.

Een volledige RST-analyse levert uiteindelijk een boomstructuur op die bestaat uit zogenoemde schema’s. Schema’s laten de samenstellende delen van een tekst zien. Het zijn abstracte patronen die worden samengesteld uit een klein aantal *text spans*, waarbij de relatie tussen de *text spans* wordt aangegeven en te zien is welk gedeelte de nucleus en welk gedeelte de satelliet is (Mann & Thompson, 1988b, p. 247). Er bestaan volgens Mann en Thompson vijf typen schema’s, die weergegeven zijn in figuur 1²⁹. De gebogen lijnen geven de relaties tussen de *text spans* aan. De rechte lijnen staan voor de nuclei.

²⁷ Dit klinkt vreemd, want wat doe je als je als analist het doel van de tekst nu niet kent of niet op de hoogte bent van de context waarin de tekst geschreven is? Mann en Thompson maken niet duidelijk wat onder context verstaan moet worden.

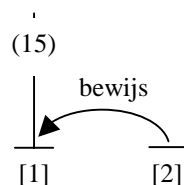
²⁸ Waarom de analist een oordeel over de schrijver of lezers zou moeten geven, maken Mann en Thompson niet duidelijk.

²⁹ Relaties die niet in de in figuur 1 gepresenteerde schema’s terug te vinden zijn, volgen het patroon van het omstandigheidschema: een enkele relatie tussen een nucleus en een satelliet. De naam van het schema krijgt dan de naam van de overeenkomstige relatie (Mann & Thompson, 1988b, p. 247).

Figuur 1 Voorbeelden van de vijf schematypen

De schema's die een analist op basis van een tekststructuur kan maken, zijn niet altijd exacte kopieën van de in figuur 1 afgebeelde vijf schematypen. Mann en Thompson (1988b, p. 248) geven drie conventies die de mogelijke toepassing van een schema bepalen. Ten eerste leggen de schema's geen beperkingen op aan de volgorde van nucleus en satelliet in de *text span*. Ten tweede: als meerdere relaties in een schema mogelijk zijn, is elke relatie optioneel, maar er moet er wel een toegepast worden. Ten derde: een bepaalde relatie kan meerdere keren in hetzelfde schema terugkomen. In figuur 2 staat het schema voor de bewijsrelatie, zoals die in voorbeeld (15) totstandkwam.

Figuur 2 RST-schema van de bewijsrelatie uit voorbeeld (15)

Schema's met meerdere nucleï (zie 2, 3 en 5 in figuur 1) geven een paar tekstsegmenten weer waarin een ander organisatiepatroon is gebruikt dan slechts organisatie rond één nucleus. Bovendien bevatten de schema's geen satellieten. Het schema voor de contrastrelatie heeft altijd maximaal twee nucleï, voor een tekstvoorbeeld zie (16)³⁰. Het verbindingsschema kan oneindig veel nucleï bevatten. Het verschilt verder van het contrastschema doordat de nucleï onderling niet-gerelateerd zijn. Omdat ze dezelfde *subject matter* delen staan ze in dezelfde tekst, er bestaat echter geen retorische relatie tussen de nucleï. Vandaar dat schema 3 in figuur 1 ook geen gebogen lijn bevat die een relatie weergeeft. Zie (17)³¹ voor een tekstvoorbeeld. Het sequentieschema kan evenals het verbindingsschema oneindig veel nucleï bevatten, één voor elk element in de sequentie, maar heeft wel een opvolgingsrelatie tussen aangrenzende nucleï. Een voorbeeld van een tekst met sequentierelaties is een recept, zoals in voorbeeld (18)³².

- (16) [1] Animals heal
[2] but trees compartmentalize.

³⁰ Dit voorbeeld is overgenomen uit Mann & Thompson (1988a, p. 75).

³¹ Dit voorbeeld is overgenomen uit Mann & Thompson (1988a, p. 76). Volgens Mann en Thompson zijn de twee fragmenten in het voorbeeld niet retorisch gerelateerd, omdat er twee afzonderlijke aansporingen in staan: één gericht op medewerkers van wie de gegevens veranderd zijn en één gericht op medewerkers die vergeten zijn wie hun geregistreerde begunstigden zijn. Zou het tweede fragment echter niet als een elaboratie van het eerste gezien kunnen worden?

³² Dit voorbeeld is overgenomen uit Mann & Thompson (1988a, p. 74).

- (17) [1] Employees are urged to complete new beneficiary designation forms for retirement or life insurance benefits
 [2] whenever there is a change in marital or family status.
 ...
 [5a] Employees
 [6] who are not sure of who is listed as their beneficiary
 [5b] should complete new forms.
- (18) [1] Peel oranges
 [2] and slice crosswise.
 [3] Arrange in bowl
 [4] and sprinkle with rum and coconut.
 [5] Chill until ready to serve.

Het zijn uiteindelijk de verschillende schema's die een complete analyse van de tekststructuur geven: tezamen vormen zij een boomstructuur. Hierbij gelden volgens Mann en Thompson (1988a, pp. 7-8) de volgende beperkingen:

- *Compleetheid*: de boomstructuur bevat één schema met daarin alle *text spans* waaruit de gehele tekst bestaat.
- *Verbondenheid*: behalve voor de gehele tekst als een *text span*, geldt voor elke andere *text span* in de analyse dat deze een minimale eenheid (een deelzin) is of onderdeel uitmaakt van een ander schema in de analyse.
- *Uniekheid*: elk schema bevat andere *text spans*, en in een schema met meer dan een relatie is elke relatie van toepassing op een andere *text span*.
- *Aangrenzendheid*: de *text spans* van één schema vormen samen weer één *text span*.

Mann en Thompson komen uiteindelijk tot een set van 23 relaties die in principe open is, zodat relaties kunnen worden toegevoegd³³. De auteurs maken geen systematische ordening van de relaties. Ze zeggen dat de relaties op allerlei manieren geordend kunnen worden, op basis van kenmerken waarin de individuele analist geïnteresseerd is (Mann & Thompson, 1988a/b). Een tweedeling die Mann en Thompson ten slotte zelf opperen, is er een op basis van het inhoudelijke (*subject matter*) en het presentationele (*presentational*) karakter van de relaties.

Volgens Mann en Thompson wordt het onderscheid tussen inhoudelijk en presentationeel bepaald door het (door de auteur) bedoelde effect van deze relatie op de lezer. Een inhoudelijke relatie heeft het bedoelde effect dat de lezer de relatie in kwestie herkent. Een presentationele relatie heeft het bedoelde effect dat de attitude, de overtuiging of de acceptatie ten opzichte van een bepaald onderwerp wordt veranderd. De volgende voorbeelden maken dat duidelijk.

- (19) Luc is boos, omdat hij rood aanloopt.
 (20) Omdat Luc boos is, loopt hij rood aan.

Met voorbeeld (19) wil de schrijver/spreker (S) dat de lezer/luisteraar (L) gelooft dat Luc boos is. Om dit te bewerkstelligen voert S aan dat Luc rood aanloopt. Voorbeeld (19) bevat dan ook een presentationele relatie: de overtuiging van L moet worden veranderd. In voorbeeld (20) is iets anders aan de hand. S wil nu slechts dat L herkent dat het boos zijn van Luc de oorzaak is van het rood aanlopen van Luc. De relatie is dan inhoudelijk.

In tabel 1 op pagina 20 staan de 23 door Mann en Thompson onderscheiden relaties, onderverdeeld in inhoudelijke en presentationele relaties. De onderverdeling in inhoudelijke en presentationele relaties komt ruwweg overeen met de onderverdelingen die anderen hebben gemaakt in bijvoorbeeld semantisch en pragmatisch (zie Van Dijk, 1977 en Ford, 1988), of doet denken aan de verdeling in intern en extern door bijvoorbeeld Halliday en Hasan (1976), en Martin (1992).

³³ Mann en Thompson geven echter aan dat nieuwe relaties niet snel of vaak ontdekt zullen worden, zodat een tekst eigenlijk in zijn geheel met de 23 reeds genoemde relaties kan worden geanalyseerd (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992, p. 52).

Het bereik van RST is volgens Mann en Thompson (1988b, p. 259) groot. Ze geven aan honderden teksten met RST geanalyseerd te hebben, waaronder administratieve memo's, tijdschriftartikelen, advertenties, persoonlijke brieven, politieke essays en wetenschappelijke abstracts. Naar aanleiding van deze analyses concluderen ze het volgende:

- 1 Nagenoeg elke tekst heeft een RST-structuur.
- 2 Bepaalde teksttypen hebben geen RST-analyses, zoals wetteksten, contracten en kunstvormen als poëzie.
- 3 In onze cultuur domineren teksten die wel een RST-structuur hebben. Een hiërarchische structuur en een functionele organisatie zijn dus wel karakteristieke maar geen universele eigenschappen van teksten.

Tabel 1 Classificatie van RST-relaties (oorspronkelijke Engelstalige labels staan schuin geschreven)

Inhoudelijk (semantisch)		Presentationeel (pragmatisch)	
Elaboratie	<i>Elaboration</i>	Motivatie	<i>Motivation</i> (vergroot verlangen)
Omstandigheid	<i>Circumstance</i>	Antithese	<i>Antithesis</i> (vergroot positieve visie)
Oplossing	<i>Solutionhood</i>	Achtergrond	<i>Background</i> (vergroot vaardigheid)
Reden	<i>Volitional cause</i>	Middel	<i>Enablement</i> (vergroot vaardigheid)
Resultaat	<i>Volitional result</i>	Bewijs	<i>Evidence</i> (vergroot geloof)
Oorzaak	<i>Non-volitional cause</i>	Rechtvaardiging	<i>Justification</i> (vergroot acceptatie)
Gevolg	<i>Non-volitional result</i>	Concessie	<i>Concession</i> (vergroot positieve visie)
Doel	<i>Purpose</i>		
Voorwaarde	<i>Condition</i>		
Anders	<i>Otherwise</i>		
Interpretatie	<i>Interpretation</i>		
Evaluatie	<i>Evaluation</i>		
Herformulering	<i>Restatement</i>		
Samenvatting	<i>Summary</i>		
Sequentie	<i>Sequence</i>		
Contrast	<i>Contrast</i>		

2.3 Kritische beschouwing van de Rhetorical Structure Theory

Deze paragraaf geeft een kritische beschouwing van de Rhetorical Structure Theory. Paragraaf 2.3.1 gaat in op de descriptieve adequaatheid van RST. In paragraaf 2.3.2 komt de subjectiviteit van RST aan de orde. Aan de hand van een aantal publicaties die als reactie op RST zijn verschenen, wordt vervolgens bekeken hoe RST multi-interpretabiliteit van relaties beschrijft en verklaart (paragraaf 2.3.3), en hoe het de termen nucleus en satelliet definieert en onderscheidt (paragraaf 2.3.4).

2.3.1 Descriptieve adequaatheid

De relaties die Mann en Thompson in RST onderscheiden zijn in de loop der jaren veelvuldig gespecificeerd en aangevuld (zie voor een overzicht onder andere Hovy, 1990). Talrijke onderzoekers hebben daarbij de descriptieve adequaatheid van RST aan de kaak gesteld (zie bijvoorbeeld ook Sanders e.a., 1992, 1993 en Knott & Dale, 1994). Omdat er slechts weinig overeenstemming is over welke relaties nu precies onderscheiden moeten worden, is er tot op heden geen algemeen erkende standaardset relaties, en geen consensus over hoe zo'n set verkregen moet worden.

Het gebrek aan overeenstemming komt mede door het feit dat Mann en Thompson alleen descriptieve adequaatheid nastreven. Volgens de auteurs moet een set relaties geschikt zijn om praktisch elke tekst te analyseren. Wanneer een analyse descriptief adequaat is, heeft deze alle relaties in een tekst kunnen classificeren en beschrijven. Knott en Dale (1994, p. 39) stellen echter dat zeer veel verschillende sets relaties aan deze eis voldoen, en dat alleen descriptieve adequaatheid niet voldoende is.

In een theorie die alleen descriptieve adequaatheid nastreeft, is coherentie het gevolg van uitingen die door een relatie met elkaar verbonden zijn. Het is daarbij niet van belang hoe die relatie gefundeerd is. Zo bezien, stellen Knott en Dale (1994, pp. 39-40), kun je altijd een relatie 'verzinnen'

die de uitingen in voorbeeld (21) met elkaar verbindt. Ze formuleren hun kritiek op basis van een verzonden relatie, die ze 'Inform-accident-and-mention-fruit' noemen.

(21) John broke his leg. I like plum.

Een theorie is niet falsifieerbaar wanneer deze stelt dat tekstsegmenten door relaties met elkaar verbonden zijn, en dat de enige eis is dat de theorie descriptief adequaat is. Volgens Knott en Dale moet een theorie ook nog psychologisch plausibel zijn. Een theorie moet teksten kunnen beschrijven, maar wel op een manier waarbij de beschrijving overeenkomt met de onderliggende, psychologische principes waarmee de tekst geproduceerd of verwerkt wordt. Deze gedachte heeft in de jaren negentig van de twintigste eeuw steeds meer aanhangers gekregen, onder wie Knott en Dale (1994), en Sanders e.a. (1992, 1993).

Om descriptieve adequaatheid en psychologische plausibiliteit te combineren stellen Knott en Dale een classificatie van coherentierelaties voor op basis van markeerders (*cue phrases*). Er bestaan veel markeerders, die bovendien subtiele verschillen tussen relaties weergeven. Volgens Knott en Dale zijn markeerders het bewijs voor de relaties als psychologische constructen:

"If people actually *use* a particular set of relations when constructing and interpreting text, it is likely that the language they speak contains the resources to signal those particular relations explicitly." (Knott & Dale, 1994, p. 44)

Knott en Dale verdelen vervolgens een corpus van tweehonderd markeerders onder in klassen op basis van een *substitutability test*: als een markeerder vervangen kan worden door een andere markeerder, waarbij de betekenis van de relatie tussen de tekstsegmenten hetzelfde blijft, dan vallen de markeerders in dezelfde klasse. Knott en Dale komen zo tot een erg uitgebreide classificatie van markeerders, die onderverdeeld zijn in zes schema's voor verschillende typen relaties:

- 1 Sequences;
- 2 Situating an event;
- 3 Causal/purpose relations;
- 4 Similarity relations;
- 5 Clarifying statements;
- 6 Interruptions.

Elk van bovenstaande types is weer onderverdeeld in een aantal klassen, die vervolgens weer onderverdeeld zijn in subklassen. Onder elke klasse valt een aantal markeerders met dezelfde functie. Het resultaat is een zeer uitgebreide classificatie: vanuit tweehonderd verschillende markeerders is teruggewerkt naar zes paginavullende schema's die in totaal meer dan vijftig blokken bevatten. Elk blok is een klasse, met enkele onderling inwisselbare relatiemarkeerders.

De Blijzer (1999, p. 6) plaatst enkele kritische kanttekeningen bij het classificatievoorstel van Knott en Dale. Afzonderlijke relaties zijn bijvoorbeeld niet makkelijk terug te vinden en er is geen enkel totaaloverzicht. De cognitieve indelingsprincipes zijn moeilijk terug te vinden in de uitgebreide onderverdeling van relaties en markeerders. Verder is het volgens haar onduidelijk hoe afzonderlijke schema's of families met elkaar samenhangen. Ten slotte lijkt het moeilijk om uit de schema's concrete hypothesen over verwerking van relaties af te leiden.

Sanders e.a. (1992, 1993) vinden net als Knott en Dale dat een theorie over tekststructuur en tekstcoherentie descriptief adequaat en psychologisch plausibel moet zijn. RST is volgens hen niet psychologisch plausibel omdat de relaties die Mann en Thompson onderscheiden, alle op eenzelfde niveau staan: er is praktisch geen ordening in klassen. Het idee dat alle afzonderlijke relaties echter niet dezelfde psychologische basis hebben, wordt bevestigd door het beeld dat sommige relaties, bijvoorbeeld redenen (*Volitional-cause*) en bewijs (*Evidence*), meer op elkaar lijken dan andere, zoals redenen en contrast.

In tegenstelling tot Knott en Dale beginnen Sanders e.a. hun classificatie niet bij de talige markeerders van coherentierelaties, maar bij deze relaties zelf. Volgens Sanders e.a. (1992, p. 5) zijn

coherentierelaties in de menselijke geest geordend met behulp van vier fundamentele psychologische ordeningsprincipes die ze ‘primitieven’ noemen:

- 1 Basisoperatie: Elke relatie heeft óf een *causale* óf een *additieve* component. Bij *causale* relaties bestaat een ‘relevante’ causale verbinding tussen twee tekstsegmenten; alle overige relaties zijn *additief*.
- 2 Bron van coherentie: Elke relatie is coherent op *semantische* of *pragmatische* gronden. Als de relatie tussen proposities bestaat dan is deze *semantisch*. Bestaat de relatie tussen illocuties dan is deze *pragmatisch*.
- 3 Volgorde van de segmenten: Dit onderscheid heeft alleen betrekking op causale relaties. Deze hebben een *basisvolgorde* als de ‘antecedens’ (bijvoorbeeld ‘oorzaak’) links staat van de ‘consequens’ (bijvoorbeeld ‘gevolg’) en een *niet-basisvolgorde* wanneer de ‘antecedens’ rechts van de ‘consequens’ staat.
- 4 Polariteit: Een relatie is *positief* als de basisoperatie de inhoud van twee tekstsegmenten zoals gegeven met elkaar verbindt en *negatief* als deze de inhoud van een van de twee segmenten verbindt met de ontkenning van de inhoud van het andere segment.

De vier cognitieve primitieven kunnen gecombineerd worden om een classificatie van coherentierelaties te verkrijgen. Het resultaat is een schema met twaalf klassen. De set relaties kan dan georganiseerd worden in termen van de eigen ‘betekeniskarakteristieken’: wanneer een bepaalde relatie causaliteit bevat, behoort deze tot een andere groep dan een relatie die niet causaal is. De relatie *Consequence-Cause* wordt bijvoorbeeld gedefinieerd als BASISOPERATIE = CAUSAAL, BRON VAN COHERENTIE = SEMANTISCH, VOLGORDE = NIET-BASIS, POLARITEIT = POSITIEF. Een voorbeeld hiervan is (22)³⁴.

- (22) Het regende vorige week veel in Schotland, doordat er een lagedrukgebied boven Ierland lag.

Sanders e.a. (1993) claimen dat een aantal door hen uitgevoerde experimenten ondersteuning vormen voor de juistheid van het gebruik van de vier primitieven en de set relaties die erop gebaseerd is. Ze geven daarbij aan dat de vier primitieven alleen in relatieklassen resulteren, zonder daarbij recht te doen aan de subtiliteiten of details die aan een taxonomie ten grondslag liggen.

Een aantal onderzoekers heeft in reactie op RST nieuwe taxonomieën voorgesteld, waarvan in deze paragraaf een tweetal is toegelicht. Niettemin is er op dit moment nog geen overeenstemming over de definiëring van een standaardset van coherentierelaties. Onderwerp van debat blijft ook wat coherentierelaties in een tekst nu moeten representeren. Van een (algemeen aanvaarde) descriptief adequate en tegelijkertijd psychologisch plausibele classificatie van coherentierelaties is dus nog geen sprake.

Dit ‘probleem’ komt echter niet terug in de onderzoeksvragen die aan het einde van dit hoofdstuk gesteld worden. In dit onderzoek richt de voornaamste kritiek zich op de subjectiviteit van RST en de wijze waarop de theorie multi-interpretabiliteit en het nucleus-satellietonderscheid benadert en verklaart. De volgende paragrafen gaan hier verder op in.

2.3.2 Subjectiviteit

Een algemeen kritiekpunt op RST is dat het een subjectieve analysemethode is. Veel hangt af van de interpretatie die de analist aan de tekst geeft. De analist moet de tekst opdelen in eenheden, en vervolgens bekijken welke relaties er tussen de verschillende tekstsegmenten kunnen gelden. De analist geeft altijd aannemelijkheidsoordelen: hij schat in wat het doel van de schrijver is geweest bij het produceren van de tekst. Mann en Thompson claimen dat de analist aannemelijke argumentatie geeft voor elke door de auteur in de tekst opgenomen uiting, doordat hij het effectveld in de relatiedefinitie invult. Het effectveld gaat zo een onjuiste toepassing van een relatie tegen (zie ook paragraaf 2.2.3).

Mann en Thompson onderkennen dat verschillen tussen analisten op basis van verschillende reacties op een tekst te verwachten zijn. Dergelijke verschillen komen volgens de auteurs echter nau-

³⁴ Dit is een uit het Engels vertaald voorbeeld uit Knott & Sanders (1998, p.140).

welijks voor. Wanneer de analyses van twee analisten verschillen, accepteert elke analist de structuur van de ander, en zullen ze het er samen over eens zijn dat er een bepaalde dubbelzinnigheid bestaat (Mann & Thompson, 1988a, p. 29). In Den Ouden e.a. (1998) is in dit licht onderzoek gedaan naar de *inter-coder reliability* van RST³⁵. In deze studie werden twee vragen gesteld:

- 1 Tot op welke hoogte stemmen analisten overeen in het gebruik van RST?
- 2 Is het mogelijk om, indien er geen overeenstemming is, de verschillen tussen analisten te beschrijven en verklaren?

In het onderzoek van Den Ouden e.a. werd zes geoefende analisten gevraagd een RST-analyse te geven van een tekst die al in eenheden was opgedeeld. De analisten moesten met nuclei en satellieten de hiërarchische structuur van de tekst geven, en labels toekennen aan de relaties tussen de tekstsegmenten. De data-analyse werd echter gebaseerd op het niveau in de hiërarchische structuur waarop een tekstsegment geplaatst werd. De aandacht in het onderzoek ging namelijk uit naar de overeenstemming tussen analisten in het begrenzen van tekstsegmenten en het niveau in de boomstructuur waarop de begrenzing geplaatst werd³⁶.

Volgens Den Ouden e.a. (1998, p. 133) bleek er grote consistentie te bestaan tussen de analisten. Er ontstonden duidelijke patronen wanneer dezelfde narratieve monoloog door verschillende bekende analisten werd geanalyseerd. Slechts in enkele gevallen op lokaal niveau bestond er geen overeenstemming, maar dat kon volgens Den Ouden e.a. steeds verklaard worden door de ambiguïteit van bepaalde tekstsegmenten³⁷. De manier waarop verschillende analisten RST toepasten was volgens de auteurs zo overeenkomstig, dat RST een intersubjectieve methode genoemd mag worden (Den Ouden e.a., 1998, p. 136).

Den Ouden e.a. oordeelden positief over de betrouwbaarheid van RST wat betreft het begrenzen van segmenten en het niveau in de boomstructuur waarop de begrenzing geplaatst werd. Voor overeenstemming over labeltoekenning konden geen conclusies getrokken worden. Marcu e.a. (1999) hebben echter ook gekeken naar de *inter-coder reliability* wat betreft labeling. Op basis van analyses door drie analisten van 300 verschillende teksten uit drie corpora kwamen zij tot de conclusie dat betrouwbare overeenkomsten tussen drie analisten alleen bij de (relatief makkelijke) teksten uit een van de drie corpora kwamen. Voor de twee andere corpora werd geen betrouwbare overeenkomst in labeling van tekstrelaties gevonden.

Wat betreft de labeltoekenning aan coherentierelaties bestaat aldus nog onduidelijkheid. Dit rechtvaardigt de vraag welke relaties lezers in werkelijkheid leggen wanneer zij de samenhang tussen uitingen moeten benoemen. De keuze voor een relatie(naam) brengt meteen de keuze voor het type relatie met zich mee: een semantische of een pragmatische. Op dit onderscheid en het eventueel tegelijkertijd bestaan van beide typen relaties tussen uitingen gaat paragraaf 2.3.3 nader in.

³⁵ Den Ouden e.a. (1998) geven wel aan dat Bateman en Rondhuis (1997) in hun onderzoek goede *inter-coder reliability* voor RST rapporteerden, maar dat er geen kwantitatief bewijs voor de betrouwbaarheid van RST werd geleverd. In het onderzoek van Bateman en Rondhuis kwamen analisten tot verschillende analyses, en bereikten ze na afloop in een discussie overeenstemming. Het feit dat analisten tot overeenstemming konden komen werd gezien als bewijs voor de betrouwbaarheid van RST. Den Ouden e.a. wilden echter inzicht in de overeenstemming tussen analisten voordat de discussie over consensus plaatsvindt.

³⁶ Dit gebeurde in verband met het doel van het onderzoek: het vinden van prosodische correlaties van tekststructuur op grenzen tussen tekstsegmenten. In een later stadium van het onderzoek zou alsnog gekeken worden naar de relaties die aan de tekstsegmenten waren toegekend (Den Ouden e.a., 1998, p. 132). Tot op heden is dat echter nog niet gebeurd.

³⁷ Zo zorgde de markering van tijd *after* er in een bepaalde zin voor dat de temporele volgorde van gebeurtenissen in de tekst niet gelijk was met de volgorde van gebeurtenissen in de werkelijkheid waarover de tekst verhaalde. Eén groep analisten prefereerde de werkelijke volgorde, de andere de tekstvolgorde. Beide interpretaties zijn legitiem, maar leiden wel tot een andere hiërarchische structuur wanneer de tekst met RST wordt geanalyseerd.

2.3.3 Multi-interpretabiliteit

Ambigüiteit is volgens Mann en Thompson (1988a, p. 28) normaal in RST. De definities van RST beperken de theorie niet tot één enkele analyse. Wanneer een analist op dubbelzinnigheden stuit, is dit volgens Mann en Thompson juist een erkenning dat verschillende onverenigbare analyses plausibel zijn, en dat de tekst zelf niet voldoende gronden geeft om bepaalde analyses te verwerpen.

Het kan ook voorkomen dat tussen twee tekstsegmenten meerdere relaties tegelijkertijd lijken te gelden. Mann en Thompson (1988a, p. 28) noemen dit overlap. Het verschil tussen ambigüiteit en overlap zit in de compatibiliteit van de verschillende analyses. Omdat de schrijver wellicht twee effecten nastreefde, kunnen twee verschillende relaties beide op hetzelfde moment van toepassing zijn. Wat Mann en Thompson overlap noemen, wordt in dit onderzoek de multi-interpretabiliteit van coherentie-relaties genoemd.

Mann en Thompson stellen dat uiteindelijk één relatie *primary* is; voor een enkele analist zijn er geprefereerde en marginale analyses. Een analist bepaalt op basis van het in te vullen effectveld welke relatie geprefereerd is: “Because each relation definition has an Effect field, the analyst must affirm that the writer plausibly intended the effect; otherwise the analysis is rejected” (Mann & Thompson, 1988a, p. 30). Ze voegen daaraan toe:

“Imagine, for example, that a satellite provides evidence for a particular proposition expressed in its nucleus, and happens to do so by citing an attribute of some element expressed in the nucleus. Then [...] the conditions for both Evidence and Elaboration are fulfilled. If the analyst sees the writer’s intent as increasing the reader’s belief of the nuclear proposition, and not as getting the reader to recognize the object:attribute relationship, then the only analysis is the one with the Evidence relation.” (Mann & Thompson, 1988a, p. 30)

Een voorbeeld hierbij is (23). De nucleus, uiting [1], geeft een propositie. De satelliet, uiting [2], geeft een bewijs bij de propositie: ik kan zeggen dat Thea ongezond leeft, want haar gezicht ziet erg witjes. Tegelijkertijd kun je uiting [2] als een elaboratie (*Elaboration*) zien: er wordt doorgegaan op een kenmerk van de persoon in kwestie.

- (23) [1] Thea leeft ongezond.
[2] Haar gezicht ziet erg witjes.

Wanneer een analist nu het doel van de schrijver inschat als ‘het vergroten van het geloof in de propositie’, dan kan volgens Mann en Thompson dus slechts een relatie gelden: een bewijsrelatie.

Als Mann en Thompson multi-interpretabiliteit onderkennen, maar stellen dat uiteindelijk één relatie geldt, dan betekent dat bijvoorbeeld dat er óf een semantische óf een pragmatische relatie van toepassing is. Het idee dat tegelijkertijd meerdere relaties tussen twee uitingen te leggen zijn, is de laatste jaren echter een belangrijk discussiepunt geworden. Het is de vraag of coherentierelaties ofwel semantisch ofwel pragmatisch zijn of dat coherentierelaties zowel semantisch als pragmatisch kunnen zijn. Het laatste standpunt wordt ook wel de Multi-Level Hypothese (MLH) genoemd: coherentierelaties bestaan op meer dan één niveau tegelijk.

Moore en Pollack (1992) zijn de meest uitgesproken aanhangers van het idee van MLH. Zij beweren dat tekstinterpretatie en -generatie een gelijktijdig bestaan van informatiele en intentionele analyses vereisen (zie ook Grosz & Sidner, 1986). Volgens hen is het fundamentele probleem van RST dat de analyses de intentionele structuur van een tekst niet volledig specificeren. Dit terwijl de intentionele structuur volgens hen cruciaal is bij het effectief beantwoorden van vragen die betrekking hebben op voorgaande uitingen.

Moore en Pollack (1992, p. 537) onderkennen twee analyseniveaus. Het eerste heeft betrekking op de relatie tussen de informatie die door opeenvolgende elementen van een coherente tekst wordt uitgedrukt. Een uiting geeft bijvoorbeeld een oorzaak voor een gevolg dat in de volgende uiting wordt beschreven. Moore en Pollack noemen dat het *informational level*. Het tweede relatieniveau betreft de gedachte dat teksten bedoeld zijn om veranderingen te bereiken in de mentale toestand van lezers. Een uiting is bijvoorbeeld bedoeld om het geloof van de lezer in de volgende uiting te vergroten; de eerste uiting is bijvoorbeeld een bewijs bij de tweede. Moore en Pollack spreken hier van het *intentional level*.

RST onderkent ook dat er tussen tekstsegmenten twee typen relaties kunnen bestaan. Mann en Thompson maken namelijk een onderscheid tussen inhoudelijke en presentationele relaties (zie ook paragraaf 2.2.3). Deze verdeling komt overeen met het onderscheid in informationele en intentionele relaties, en zoals al eerder gezegd semantische en pragmatische relaties. In RST-analyses geldt echter dat voor elke twee opeenvolgende elementen van een coherente discourse, één retorische relatie *primary* is. Dat betekent dat in een RST-analyse tussen twee opeenvolgende tekstsegmenten óf een informationele óf een intentionele relatie bestaat. Volgens Moore en Pollack (1992, p. 538) is die assumptie in RST een van de redenen waarom RST-analyses als zodanig ambigu zijn³⁸.

Moore en Pollack gebruiken voorbeeld (24)³⁹ om aan te tonen dat informationele en intentionele relaties tegelijkertijd bestaan.

- (24) [1] George Bush supports big business.
 [2] He's sure to veto House Bill 1711.

Volgens Moore en Pollack zijn in (24) twee relaties in RST-termen te leggen: een bewijsrelatie (*Evidence*) en een redenrelatie (*Volitional cause*). Mann en Thompson stellen echter dat een enkele analyse geprefereerd is, afhankelijk van de intentie die de analist de schrijver van de tekst toedicht. Wanneer een analist inschat dat het doel van de spreker het vergroten van het geloof in de nucleaire propositie is (bewijsrelatie), en niet de lezer de causale relatie te laten herkennen (redenrelatie), dan kan alleen de bewijsrelatie van toepassing zijn (Mann & Thompson, 1988a, p. 30).

Dit levert volgens Moore en Pollack echter problemen op. Het bewerkstelligen van een verandering in de mentale toestand van de lezer is volgens hen het doel van elke tekst. Ook al was het wel de bedoeling van de schrijver dat de lezer de causale relatie herkent, dan ligt er altijd nog een intentie aan dat doel ten grondslag. De strategie die Mann en Thompson voorschrijven om tussen een informationele en een presentationele relatie te kiezen (het uitgaan van het doel dat de schrijver waarschijnlijk heeft), resulteert dan volgens Moore en Pollack (1992, p. 539) in analyses die slechts uit presentationele relaties bestaan. Die relaties drukken de doelen van een schrijver immers het beste uit.

Uit voorbeeld (24) blijkt volgens Moore en Pollack duidelijk dat een compleet analysemodel voor tekststructuur niet gebaseerd kan zijn op analyses waarin het informationele en intentionele niveau elkaar uitsluiten. Ze stellen verder dat, hoewel informationele en intentionele relaties tussen twee uitingen tegelijkertijd voorkomen, het niet zo is dat er een zogenoemde een-op-een *mapping* bestaat tussen beide typen relaties; een informationele relatie kan samengaan met meer dan een intentionele relatie (Moore & Pollack, 1992, p. 541). Zie voorbeeld (25)⁴⁰.

- (25) S: [1] Come home by 5:00. [2] Then we can go to the hardware store before it closes.
 L: [3] We don't need to go to the hardware store. [4] I borrowed a saw from Jane.

Volgens Moore en Pollack is op het informationele niveau tussen uiting [1] en [2] sprake van een voorwaarderelatie (*Condition*). De spreker kan op twee manieren op uiting [3] en [4] van de luisteraar reageren, afhankelijk van het doel dat de spreker heeft met het uiten van [1] en [2]. Wanneer de spreker ervoor wil zorgen dat de luisteraar mee kan naar de ijzerhandel, kan de spreker na [3] en [4] antwoorden met (26). Er is dan op het intentionele niveau sprake van een middelrelatie (*Enablement*) tussen [1] en [2].

- (26) S: [5] OK, I'll see you at the usual time then.

³⁸ Dit is volgens Moore en Pollack (1992, p. 538) niet de enige reden voor ambiguïteit in RST-analyses. Ook de ondergespecificeerdheid van de relatiedefinities is een bron van ambiguïteit. De beperkingen op nucleus en satelliet, en het effectveld van de relatiedefinities zijn vaak weinig onderscheidend geformuleerd, waardoor binnen een bepaald zinspaar meer dan een relatie mogelijk lijkt. Moore en Pollack gaan in hun artikel echter alleen in op het probleem van de geprefereerde relatie.

³⁹ Dit voorbeeld is overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 538).

⁴⁰ Dit voorbeeld is overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 541).

Het kan echter ook zijn dat de spreker met [1] en [2] de luisteraar wil motiveren om vroeg thuis te zijn, omdat hij bijvoorbeeld een *surprise party* voor de luisteraar aan het organiseren is. De spreker kan dan na [3] en [4] antwoorden met (27). Er is dan op het intentionele niveau sprake van een motivatierelatie (*Motivation*) tussen [1] en [2].

(27) S: [6] Come home by 5:00 anyway. [7] Or else you'll get caught in the storm that is moving in.

Op het informationele niveau is uiting [1] een voorwaarde voor [2]. In één lezing van de tekst bestaat er echter op het intentionele niveau een middelrelatie tussen uitingen [1] en [2], terwijl in een andere lezing sprake is van een motivatierelatie.

Moore en Pollack concluderen dat ze hebben laten zien dat tekstanalysemodellen zowel intentionele als informationele relaties tussen opeenvolgende tekstsegmenten moeten omvatten, die elkaar niet uitsluiten⁴¹. RST omvat beide relatieniveaus, maar beperkt zich tot analyses waarin een enkele relatie tussen twee tekstsegmenten geldt.

Volgens Sanders en Spooren (1999) impliceert Moore en Pollacks benadering dat wanneer tussen twee tekstsegmenten een retorische relatie te leggen is, deze relatie op twee niveaus kan gelden. Het is echter onduidelijk of Moore en Pollack het hier mee eens zijn, aangezien ze zelf het volgende voorbehoud maken:

“We are not claiming that interpretation always depends on the recognition of relations at both levels, but rather that there are obvious cases where it does. An interpretation system therefore needs the capability of maintaining both levels of relation.” (Moore & Pollack, 1992, p. 540)

In de discussie rond MLH hebben Sanders en Spooren (1999) zich opponenten van Moore en Pollack's betoog getoond. Volgens de auteurs ligt aan de interpretatie van MLH door Moore en Pollack een tweetal claims ten grondslag:

- 1 Tussen twee tekstsegmenten gelden gelijktijdig twee relaties (een informationele en een intentionele relatie).
- 2 De intentie van de spreker of schrijver verklaart de coherentie van tekst.

Sanders en Spooren (1999, p. 238) stellen dat niet alle relaties kunnen worden geïnterpreteerd op zowel een informationeel als een intentioneel niveau. Met voorbeeld (28)⁴² lijken zij daarvoor een sterk argument te hebben. Volgens de auteurs is het niet mogelijk om in (28) een intentionele of pragmatische relatie te leggen. Dit neemt echter niet weg dat het in een groot aantal andere voorbeelden wel degelijk mogelijk lijkt twee typen relaties te leggen⁴³.

(28) De weg was geblokkeerd doordat er een lawine was geweest op Roger's Pass.

Sanders en Spooren zijn het met Moore en Pollack eens dat in voorbeeld (24) meerdere relaties van toepassing kunnen zijn, maar ze vinden niet dat er altijd zowel een informationele als een intentionele relatie te leggen is. Voorbeeld (24) is in hun ogen eenvoudigweg vaag: “The example is unspecific concerning the intended relation” (Sanders & Spooren, 1999, p. 242). Wanneer contextuele informatie wordt toegevoegd, verdwijnt de vaagheid. Volgens de auteurs blijken dan, wanneer verschillende contexten worden toegevoegd, nog meer interpretaties van de relaties mogelijk dan alleen bewijs en reden⁴⁴.

⁴¹ Het moet echter gezegd dat Moore en Pollack hun beweringen slechts met een beperkt aantal voorbeelden onderbouwen.

⁴² Dit voorbeeld is overgenomen uit Sanders & Spooren (1999, p. 238).

⁴³ In de gedachte van Moore en Pollack zou je verder nog kunnen stellen dat ook met deze twee uitingen, waar-tussen een informationele relatie bestaat, een schrijver altijd een intentie heeft.

⁴⁴ Sanders en Spooren (1999, p. 243) geven contexten waarin voorbeeld (24) kan worden geïnterpreteerd als lijst, onderbouwing, opsomming, tegenstelling en negatieve argument-bewering.

Spooren (2000, p. 216) merkt verder op dat, in tegenstelling tot MLH, er evenmin een systematische relatie bestaat tussen tekstrelaties op het intentionele niveau (zoals ‘onderbouwing’) en op het informationele niveau (zoals ‘oorzaak-gevolg’)⁴⁵. Om dat aan te tonen gebruikt hij onder andere voorbeeld (24) in de context van een onderbouwing, zie voorbeeld (29).

- (29) [1] Vorige week stond er een artikel in Newsweek.
[2] dat onthult dat achter de schermen George Bush nauwe contacten onderhoudt met de Texaanse oliemiljardairs.
[3] Dat is al eerder beweerd,
[4] maar voor het eerst heeft een verslaggever nu een beslissend argument gegeven voor die bewering.
[5] George Bush ondersteunt grote bedrijven.
[6] Hij gaat beslist wet 1711 tegenhouden met een veto.

Om aan te tonen dat de schrijver van een fragment met een onderbouwingsrelatie tekststructureel niets anders heeft willen uitdrukken dan die onderbouwingsrelatie, geeft Spoorren onder andere het argument:

“Als we aannemen dat connectieven de prototypische markeerders van coherentierelaties zijn is het binnen MLH een raadsel waarom in een fragment als [29] (dat volgens MLH zowel een onderbouwing als een oorzaak-gevolgrelatie uitdrukt) segment [6] alleen door *want* en niet door *doordat* kan worden geïntroduceerd (binnen de gegeven context).” (Spooren, 2000, p. 216)

Dit lijkt een verkeerde benadering aangezien Moore en Pollack niet claimen dat in deze context zowel een onderbouwingsrelatie als een oorzaak-gevolgrelatie te leggen is. Hoewel het wellicht ‘vaag’ is dat Moore en Pollack multi-interpretabiliteit aantonen met een contextloos voorbeeld, hebben ze niet gezegd dat juist in de door Spoorren ‘bedachte’ context specifiek die twee relaties een een-op-een *mapping* vormen⁴⁶.

De discussie over de Multi-Level Hypothese naar aanleiding van RST is nog niet afgesloten. Hoewel RST onderkent dat meerdere analyses van een tekst mogelijk zijn, geven Mann en Thompson aan dat analisten op basis van het veronderstelde doel van de schrijver toch altijd tot één geprefereerde analyse komen. Deze zienswijze komt overeen met wat voor het gemak de ‘One-Level Hypothese’ genoemd kan worden, zoals die ook door Spoorren en Sanders wordt gepropageerd. Zij stellen dat in een groot aantal gevallen slechts één relatie geldt, en dat context bovendien disambigueert. Moore en Pollack stellen niettemin dat er altijd twee relaties te leggen zijn: een informationele en een intentionele. Dat moet in hun optiek, omdat aan informatieoverdracht altijd een intentie ten grondslag ligt. De onafgeronde discussie tussen voor- en tegenstanders van de Multi-Level Hypothese doet de vraag rijzen welke (typen⁴⁷) coherentierelatie(s) lezers nu in werkelijkheid leggen.

⁴⁵ Spoorren maakt niet duidelijk of hij het over MLH in het algemeen of Moore en Pollack (1992) in het bijzonder heeft. Indien het laatste het geval is, is het echter de vraag of Moore en Pollack claimen dat er een systematische relatie bestaat. In hun artikel schrijven ze immers dat “[...] as Moore and Paris have argued [...] there is no one-to-one mapping between intentional and informational relations.” Een voorwaarderelatie (informationeel) kan bijvoorbeeld zowel een motivatie- als een middelrelatie op het intentionele niveau hebben (zie voorbeelden (25), (26) en (27)).

⁴⁶ Verder lijkt Spoorren de verkeerde connectieven te gebruiken om zijn eigen claim te onderbouwen. ‘Doordat’ moet gebruikt worden bij het markeren van een *Non-volitional-cause* (oorzaak) relatie. Maar Moore en Pollack beweren dat er in voorbeeld (24) sprake is van een *Volitional-cause* (reden) relatie. In dat geval moet het connectief ‘omdat’ zijn. En is ‘omdat’ in voorbeeld (29) niet mogelijk? Daarnaast is ‘want’ het verkeerde connectief aangezien Spoorren zelf de onderbouwingsrelatie in het contextloze voorbeeld (24) parafraseert als “George Bush ondersteunt het grote bedrijfsleven en daarom kan ik zeggen dat hij beslist wet 1711 gaat tegenhouden met een veto.” Hierin is het tweede deel de claim. In voorbeeld (29) is dat nog steeds het geval, maar maakt Spoorren met het connectief ‘want’ juist het eerste deel tot claim.

⁴⁷ Wanneer lezers niet allen dezelfde relatienaam kiezen, kan ook het type coherentierelatie (semantisch of pragmatisch) verschillen.

2.3.4 Nucleariteit

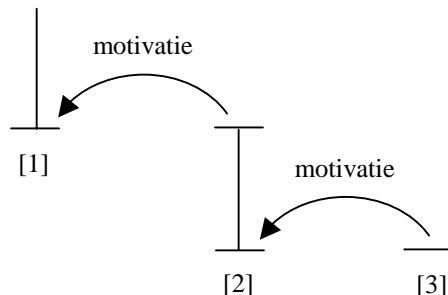
Het onderscheid tussen belangrijke en minder belangrijke uitingen wordt in RST aangeduid met de termen nucleus en satelliet. Mann en Thompson stellen dat aan de hand van drie kenmerken van nucleariteit (zie ook pagina 16) en het invullen van de betreffende relatiedefinitie bepaald kan worden welke uiting de nucleus en welke de satelliet is. De relatiedefinitie is gebaseerd op het onderscheid tussen en het bepalen van nucleus en satelliet, en volgens Mann en Thompson is ‘het identificeren van nuclei tijdens het analyseren van een tekst een bijproduct van het herkennen van de specifieke relatie die tussen tekstsegmenten bestaat’ (Mann & Thompson, 1988a, p. 31). Het identificeren van relaties gebeurt top-down, bottom-up of in combinatie al naar gelang dat makkelijker is⁴⁸. Verder zeggen Mann en Thompson dat:

“Judgments about what is nuclear and what is supplementary are based primarily on recognition of the individual relations and secondarily on judgments of which goals are more central to the writers purposes.” (Mann & Thompson, 1987, p. 84)

De bepaling van nucleus en satelliet is dus voor het grootste gedeelte afhankelijk van de relatie die je legt tussen de twee tekstsegmenten. Pas dan liggen nucleus en satelliet volgens RST vast. Daarmee lijkt het probleem van het onderscheiden van nucleus en satelliet soms samen te gaan met de multi-interpretabiliteit van relaties. Immers, als de relatiedefinitie bepaalt welke uiting nucleus is en welke satelliet, ontstaat een probleem wanneer het mogelijk lijkt om tegelijkertijd meer dan een relatie te leggen met verschillende nucleus-satellietstructuren. Voorbeeld (30)⁴⁹ van Moore en Pollack, een variatie op (25), maakt dit duidelijk.

- (30) S: [1] Come home by 5:00.
[2] Then we can go to the hardware store before it closes.
[3] That way we can finish the bookshelves tonight.

Als het doel van de spreker is om de luisteraar te motiveren om 17.00 uur thuis te zijn in verband met een stiekem geplande *surprise party* waar de luisteraar niets van weet, dan motiveert het afmaken van de boekenplanken in [3] de gang naar de doe-het-zelfzaak in [2], en [3] en [2] samen motiveren het om 17.00 uur thuiskomen in [1]. De RST-structuur ziet er dan uit als in figuur 3⁵⁰.

Figuur 3 Intentionele RST-structuur van voorbeeld (30)

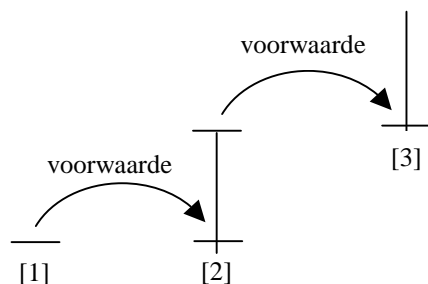
Op het informationele niveau heeft de tekst een andere structuur. Uiting [3] is dan de nucleus, [1] is een voorwaarde bij [2], en samen zijn [1] en [2] een voorwaarde bij het afmaken van de boekenplanken [3]. De RST-structuur ziet er dan uit zoals in figuur 4⁵¹.

⁴⁸ Deze aanpak kan ook een oorzaak van ambiguïteit zijn. Voor analyse wordt geen duidelijk startpunt gegeven. Het bepalen van nucleus en satelliet gebeurt door het invullen van de relatiedefinitie, en de relatiedefinitie is juist gebaseerd op het bepalen van nucleus en satelliet. Verder is de identificatie van relaties (top-down, bottom-up of in combinatie) vrij willekeurig.

⁴⁹ Dit voorbeeld is overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 542).

⁵⁰ Deze figuur is overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 543).

⁵¹ Deze figuur is overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 543).

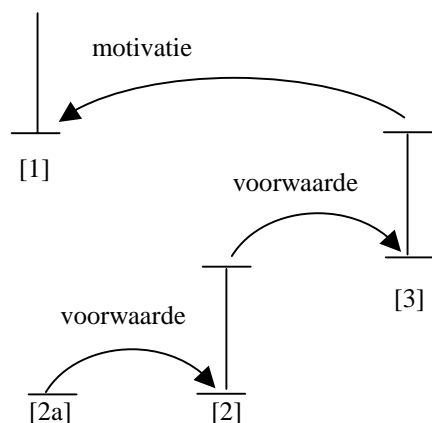
Figuur 4 Informatieele RST-structuur van voorbeeld (30)

De intentionele en informatiele structuur van deze tekst zijn volgens Moore en Pollack niet gelijkvormig. Intentionele en informatiele relaties kunnen een tekst verschillende structuren opleggen. Moser en Moore (1996, p. 415) beweren dat dat probleem veroorzaakt wordt door het opnemen van nucleariteit in de informatiele relatiedefinities van RST. Zoals figuur 3 en 4 laten zien, ontstaat de incompatibiliteit doordat de nucleus-satellietverdeling in de intentionele relatie anders is dan die in de informatiele relatie.

Spooren (2000, p. 217) is het niet met Moser en Moore eens. Als in voorbeeld (30) zowel een voorwaarde- als een motivatierelatie geldt, dan pleit dit volgens hem voor een theorie als MLH waarin twee structuren voor hetzelfde fragment worden voorgesteld. Spooren vindt 'voorwaarde' echter geen mogelijke analyse voor voorbeeld (30) (Spooren, 2000, p. 217). De protasis voor de voorwaarderelatie is volgens hem niet 'Kom naar huis om vijf uur' maar 'Als je om vijf uur komt'. Explicitering van de relatie met behulp van connectieven is volgens Spooren juist richtinggevend (zie ook pagina 27), en leidt tot zoiets als (31)⁵².

- (31) [1] Kom naar huis om vijf uur.
 [2] Want als je dat doet kunnen we naar de ijzerwinkel gaan.
 [3] En als we dat doen kunnen we de boekenplanken vanavond afmaken.

Volgens Spooren levert dit een andere structuur (zie figuur 5⁵³) op dan die in figuur 3 en 4.

Figuur 5 De RST-structuur van voorbeeld (30) volgens Spooren

Voor Spooren (2000, p. 218) geldt dat explicitering van de relatie met het connectief 'want' een argument is voor de stelling dat in (30) geen sprake kan zijn van een voorwaarderelatie. Als beide analyses tegelijkertijd zouden gelden, dan pleit dit gebrek aan isomorfie voor een theorie waarin twee structuren voor hetzelfde fragment worden voorgesteld (MLH). Maar volgens Spooren tonen de juiste protasis en

⁵² Dit voorbeeld is overgenomen uit Spooren (2000, p. 217).

⁵³ Deze figuur is overgenomen uit Spooren (2000, p. 217).

explicitering van de relatie met connectieven aan dat er maar één relatie mogelijk is, en dat verwisseling van nucleus en satelliet dus niet aan de orde kan zijn.

Moser en Moore (1996, p. 415) stellen niettemin dat nucleariteit in een RST-analyse een impliciete claim over de intenties van de spreker is, die correspondeert met Grosz en Sidners relatie van dominantie onder intenties⁵⁴. De nucleus in RST drukt volgens hen een geloof of actie uit waarvan het de bedoeling is dat de lezer die aan- of overneemt. De satelliet geeft informatie die bedoeld is om het geloof van de lezer in of de wens om de nucleus aan te nemen te vergroten (Moser & Moore, 1996, p. 413). Als het nucleus-satellietonderscheid een impliciete claim over intenties is, dan hoort dat volgens Moser en Moore (1996, p. 416) niet thuis in informatieve RST-relaties.

Om de voorgenoemde claim te onderbouwen nemen Moser en Moore de (informatieve) relaties reden (*Volitional-cause*) en resultaat (*Volitional-result*) van Mann en Thompson. In de definitie van de redenrelatie geeft de nucleus een volitionele actie en de satelliet een situatie die er de oorzaak van had kunnen zijn dat de agens de actie uitvoert. Het effect van deze relatie is dat de lezer ‘de situatie in de satelliet herkent als een oorzaak van de volitionele actie in de nucleus’. De resultaatrelatie is praktisch hetzelfde, behalve dat de oorzaak van de actie hier de nucleus is en het gevolg de satelliet. Moser en Moore (1996, p. 416) geven vervolgens zelf antwoord op de vraag waarom RST deze twee relaties nodig heeft: “The same domain relation, call it cause-effect, links a cause and an effect regardless of which is the nucleus”.

Neem nu figuur 6⁵⁵. In context 1 en 2 is de relatie tussen [1] en [2]/[3] intentioneel: [1] geeft een claim waarbij [2] en [3] een argument vormen. Tussen [2] en [3] onderling bestaat een informatieve (causale) relatie, waarin ook een nucleus moet zitten. In context 1 is [2] nucleus in de ingebedde relatie, in context 2 is dat [3]. Het is dus afhankelijk van de context welke uiting in de causale relatie als nucleus wordt gezien (Moser & Moore, 1996, p. 416). Volgens de auteurs heeft de causale relatie dan eigenlijk geen nucleus-satellietverdeling.

Context 1

[1] *Our current president is far more liberal than the last one.*

Context 2

[1] *Legislation passed this week will not be enacted.*

[2] Clinton supports environmental protection.
[3] He is sure to veto House Bill 1366.

Figuur 6 Afhankelijk van de context kan zowel [2] als [3] nucleus zijn

RST voorziet bij de causale relaties dat de oorzaak zowel nucleus als satelliet kan zijn; voor andere informatieve relaties wordt echter voorgeschreven welke uiting de nucleus is en welke de satelliet (en dus bevatten deze relaties volgens Moser en Moore een impliciete claim over intenties). In de informatieve relatiedefinities kunnen nucleus en satelliet dus niet verwisseld worden. Het is echter de vraag of dat klopt. Context bepaalt wellicht ook hier wat de nucleus-satellietverdeling is⁵⁶, zoals voorbeeld (32) laat zien.

In (32) geldt tussen uitingen [1] en [2]/[3] een intentionele relatie, waarbij [1] een claim is, en [2] en [3] daar samen een argument bij vormen. Tussen uiting [2] en [3] bestaat een informatieve doelrelatie (*Purpose*).

- (32) [1] Die vriendin van jou is erg egoïstisch.
[2] Ze snijdt de taart zelf aan
[3] opdat ze het grootste stuk kan pakken.

⁵⁴ Het doel van Moser en Moore is om tot een synthese te komen tussen de theorieën van Mann en Thompson en van Grosz en Sidner. Marcu (2000) stelt op basis van Moser en Moore’s werk een formele en computationele synthese van de twee theorieën voor, met als doel intenties te gebruiken om ambiguïteit van discourse te verminderen.

⁵⁵ De zinnen zijn overgenomen uit Moser & Moore (1996, p. 416).

⁵⁶ Deze gedachte is ontleend aan Leonoor Oversteegen.

Volgens RST is in de intentionele relatie uiting [1] nucleus en zijn uiting [2] en [3] satelliet. In de ingebedde informationele doelrelatie tussen [2] en [3] moet volgens RST uiting [2] nucleus zijn en uiting [3] satelliet. Niettemin lijkt juist uiting [3] de ondersteuning voor het standpunt in [1] te geven. Bij de voorwaarderelatie (*Condition*) lijkt eenzelfde probleem zich voor te doen zoals te zien is in voorbeeld (33).

- (33) [1] De premier gaat de nieuwe tabakswet zeker tegenhouden.
[2] Als de sigarettenlobby hem weet te overtuigen
[3] dan is het gedaan met het wetsvoorstel.

Volgens RST is in de intentionele relatie uiting [1] nucleus, en zijn uiting [2] en [3] satelliet. In de ingebedde informationele voorwaarderelatie tussen [2] en [3] moet volgens RST uiting [3] nucleus zijn en uiting [2] satelliet. Niettemin lijkt juist uiting [2] de ondersteuning voor het standpunt in [1] te geven. Context lijkt dus bepalend te zijn voor de nucleus-satellietverdeling op het informationele niveau, en die verdeling behoeft dan niet overeen te komen met de voorschriften van RST.

Net als bij multi-interpretabiliteit geldt ook voor het nucleus-satellietonderscheid binnen RST dat verschillende auteurs en onderzoekers het niet met elkaar eens zijn. Mann en Thompson en andere aanhangers van de ‘One-Level Hypothese’ geven aan dat verwisseling van nucleus en satelliet niet mogelijk is, aangezien er slechts één relatie geldt tussen twee uitingen. Aanhangers van de Multi-Level Hypothese beweren echter dat multi-interpretabiliteit tot gevolg heeft dat niet-gelijkvormige analyses mogelijk zijn. Verder stellen ze dat nucleariteit in informationele relaties niet op zijn plaats is.

De consequentie van Mann en Thompson’s benadering dat zowel informationele als intentionele relaties een nucleus-satellietverdeling hebben, is niettemin dat causale relaties twee verschijningsvormen hebben (nucleus-satelliet en satelliet-nucleus) en dat voor de overige informationele relaties in de definities is vastgelegd welke uitingen altijd nucleus zijn en welke satelliet. Gegeven de voorbeelden (32) en (33) is het de vraag of dat laatste correct is.

2.4 Samenvatting en onderzoeksvragen

De relatie tussen twee uitingen lijkt in sommige gevallen voor meer dan een interpretatie vatbaar. Dit geldt in twee opzichten: qua relatielabel en qua type relatie. Zo kunnen tegelijkertijd bijvoorbeeld een redenrelatie en een bewijsrelatie gelden. Dit houdt echter ook in dat dan zowel een semantische als een pragmatische relatie mogelijk is. Daarnaast is het soms onduidelijk wat nu de kern (nucleus) en de bijzaak (satelliet) in een relatie tussen twee uitingen is. In hoofdstuk 2 is nagegaan hoe de Rhetorical Structure Theory van Mann en Thompson deze multi-interpretabiliteit van coherentierelaties en het nucleus-satellietonderscheid beschrijft en verklaart. Daarbij is de theorie geanalyseerd en bekritiseerd aan de hand van publicaties die in antwoord of als reactie op RST zijn verschenen. Het blijkt dat multi-interpretabiliteit en nucleariteit nog steeds onderwerp van discussie en onderzoek zijn. De manier waarop RST de multi-interpretabiliteit van coherentierelaties en nucleariteit behandelt, heeft tot een aantal onduidelijkheden en problemen geleid. Deze worden hierna kort samengevat. Vervolgens worden drie onderzoeksvragen geformuleerd.

In de eerste plaats onderkent RST dat tussen uitingen soms meer dan een relatie te leggen is, maar de theorie stelt vervolgens dat analisten altijd tot één geprefereerde analyse komen. Dit komt overeen met wat voor het gemak de ‘One-Level Hypothese’ genoemd wordt. De One-Level Hypothese houdt in dat te allen tijde slechts één relatie geldt. Dit betekent eveneens dat dan of een semantische of een pragmatische relatie mogelijk is. Aanhangers van de Multi-Level Hypothese menen echter dat er altijd juist twee relaties te leggen zijn: zowel een semantische als een pragmatische. Dat is in hun optiek noodzakelijk, omdat aan informatieoverdracht (semantisch) altijd een intentie (pragmatisch) ten grondslag ligt. De voortdurende discussie tussen voor- en tegenstanders van de Multi-Level Hypothese leidt tot de vraag in hoeverre lezers in praktijk een tekstrelatie als semantisch of pragmatisch beoordelen. Daarnaast is het de vraag in hoeverre er bij lezers overeenstemming is in het benoemen van tekstrela-

ties tussen uitingen. Komen zij tot één geprefereerde relatie, en komt de keuze overeen met de relatie die volgens RST mogelijk is?

In de tweede plaats is het nucleus-satellietonderscheid binnen RST niet op een bevredigende manier verklaard. RST legt om te beginnen vast welke uiting gegeven een relatie de nucleus is en welke de satelliet. Aanhangers van RST en van de One-Level Hypothese geven aan dat verwisseling van nucleus en satelliet dan niet mogelijk is, aangezien er slechts één relatie tussen twee uitingen geldt. Aanhangers van de Multi-Level Hypothese beweren dat multi-interpretabiliteit tot gevolg heeft dat niet-gelijkvormige analyses mogelijk zijn: wanneer je verschillende relaties kan leggen is het immers ook mogelijk dat deze een verschillende nucleus-satellietverdeling hebben. De vraag is echter of nucleariteit zoals die in RST is vastgelegd wel correct is. RST schrijft voor dat de semantische causale relaties twee verschijningsvormen hebben: nucleus-satelliet en satelliet-nucleus. Een oorzaak en een reden kunnen dus zowel de nucleus als de satelliet zijn. Voor de overige semantische relaties, zoals voorwaarde en doel, is in de definities echter bepaald dat deze altijd de satelliet zijn. Het is de vraag of dat wel klopt. Context lijkt in een aantal gevallen te bepalen welke uiting de kern en welke de bijzaak is.

Op basis van het bovenstaande zijn drie onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1 In hoeverre worden tekstrelaties als semantisch of pragmatisch beoordeeld?
- 2 In hoeverre is er overeenstemming in de benoeming van tekstrelaties?
- 3 In hoeverre bepaalt context de keuze voor een nucleus of een satelliet?

Het onderzoek dat werd uitgevoerd om de drie onderzoeksvragen te beantwoorden, bestond uit twee experimenten waarvan in de volgende hoofdstukken verslag wordt gedaan.

3 Methode

3.0 Inleiding

Om de drie onderzoeksvragen uit hoofdstuk 2 te beantwoorden, zijn twee experimenten opgezet: een over de tekstrelatie en een over nucleariteit. Om de eerste twee onderzoeksvragen te beantwoorden, zijn in het eerste experiment verschillende taken voorgelegd. Om de taken bij onderzoeksvraag 1 uit te kunnen voeren, was geen kennis van tekstanalyse nodig. Voor de taak ter beantwoording van onderzoeksvraag 2 was die kennis wel noodzakelijk. Vandaar dat met twee groepen proefpersonen is gewerkt: meer deskundige en minder deskundige respondenten. Het materiaal was voor beide groepen respondenten echter gelijk, en komt in paragraaf 3.1 aan de orde. In paragraaf 3.2 worden de groepen proefpersonen toegelicht. In paragraaf 3.3 wordt ingegaan op de taken die de respondenten kregen. Ten slotte komen in paragraaf 3.4, 3.5 en 3.6 respectievelijk het onderzoeksdesign, de afnameprocedure en de verwerking van de data aan bod.

3.1 Materiaal

3.1.1 Experiment 1 (beoordeling type tekstrelatie en benoeming tekstrelatie)

Het materiaal bij de eerste twee onderzoeksvragen bestond uit twaalf experimentele teksten. Elk fragment was opgebouwd uit twee uitingen. Hiervoor is gekozen, omdat in de bestudeerde literatuur eveneens gebruik werd gemaakt van contextloze fragmenten van twee uitingen. Bovendien bestond de voorkeur om enkele in de literatuur bediscussieerde voorbeelden in praktijk te laten beoordelen.

De teksten zijn zo geconstrueerd, dat tussen de twee uitingen van elke tekst zowel een semantische als een pragmatische relatie mogelijk was. In termen van RST was bij ieder van de twaalf teksten dus een *subject matter* en een *presentational* relatie van toepassing. De twaalf teksten zijn verdeeld over drie even grote groepen. De relaties in de tweede en derde groep zijn gekozen om in de literatuur bediscussieerde voorbeelden in praktijk te laten beoordelen. Ter aanvulling is bij de eerste groep gekozen voor een ‘relatiekoppel’ dat niet in de literatuur werd behandeld.

De eerste groep bestond uit zinsparen waartussen volgens de relatiedefinities van RST een semantische gevolgrelatie en een pragmatische rechtvaardigingsrelatie mogelijk was. De tweede groep bestond uit zinsparen waartussen een semantische voorwaarderelatie en een pragmatische motivatiere relatie mogelijk was. De derde groep bestond uit zinsparen met daartussen een semantische oorzaak- of redenrelatie en een pragmatische bewijsrelatie.

Tabel 1 geeft de twaalf experimentele teksten. Na elke uiting is tevens aangegeven welk semantisch of pragmatisch relatielabel erop van toepassing was.

Tabel 1 De twaalf teksten voor experiment 1

groep	tekst	semantisch	pragmatisch
gevolg & rechtvaardiging	(1) Mijn auto wilde niet starten. Ik heb je niet op tijd op kunnen halen.	gevolg	rechtvaardiging
	(2) Ik was gisteravond op een feestje van de bureu. Ik heb vergeten je boek terug te brengen.	gevolg	rechtvaardiging
	(3) Ik ben de hele dag bezig geweest met opruimen. Aan de afwas ben ik niet meer toegekomen.	gevolg	rechtvaardiging
	(4) Gisteren moest ik met mijn moeder naar het ziekenhuis. Ik heb mijn huiswerk niet gemaakt.	gevolg	rechtvaardiging
voorwaarde & motivatie	(1) Schrijf je op tijd in voor het tentamen. Dan riskeer je geen boete.	voorwaarde	motivatie
	(2) Kom om vijf uur naar huis. Dan kunnen we nog naar de winkel voordat hij sluit.	voorwaarde	motivatie
	(3) Je moet zaterdag naar het feest gaan. Dan kun je je oude klasgenoten eindelijk weer zien.	voorwaarde	motivatie
	(4) Ga elke dag eventjes zwemmen. Dan zul je je weer gezond voelen.	voorwaarde	motivatie
oorzaak/reden & bewijs	(1) Het heeft zwaar gestormd. De pannen liggen van de daken.	oorzaak	bewijs
	(2) De inktcassette van de printer is bijna leeg. De tekst is onleesbaar afgedrukt.	oorzaak	bewijs
	(3) De minister-president steunt de grote bedrijven. Hij gaat beslist de nieuwe milieuwet tegenhouden.	reden	bewijs
	(4) De Tsjetsjeense gijzelnemers strijden alleen tegen Rusland. Ze zullen de buitenlandse gijzelaars weinig kwaad doen.	reden	bewijs

Herkomst stimulusteksten

Voorwaarde/motivatietekst (2) is vrijwel letterlijk (vertaald) overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 541). De markering met 'Dan' in de tweede zin van deze tekst is ook overgenomen, om bij het oorspronkelijke voorbeeld te blijven. Tekst (1) en (4) zijn variaties op dit voorbeeld uit de literatuur. Voor de consistentie is ook hier steeds het connectief 'Dan' gebruikt. Tekst (3) is vrijwel letterlijk (vertaald) overgenomen uit Moser, Moore & Glendening (1996, p. 3). Voor de consistentie is het connectief 'Dan' toegevoegd. Oorzaak/reden/bewijstekst (1) komt terug in diverse publicaties over samenhang en het onderscheid tussen semantische en pragmatische relaties, en is daarom in het experiment opgenomen. Tekst (2) is een variatie op deze tekst. Tekst (3) is vrijwel letterlijk (vertaald) overgenomen uit Moore & Pollack (1992, p. 538). Tekst (4) is geënt op dit voorbeeld.

Natuurlijkheid

De twaalf zinsparen zijn bij negen respondenten op natuurlijkheid gepretest. Op een zevenpuntsschaal gaven de respondenten aan of zij het eens waren met de stelling 'Ik vind deze tekst natuurlijk overkomen'. Alle twaalf zinsparen scoorden gemiddeld boven de 4 en bleken als voldoende natuurlijk te worden beoordeeld. De experimentele tekstfragmenten zijn dan ook niet aangepast. In tabel 2 staat voor elke tekst de mate waarin deze als natuurlijk werd beoordeeld.

Tabel 2 Natuurlijkheid in relatie met teksten experiment 1 (score loopt van 1, onnatuurlijk, naar 7, natuurlijk)

	(1)	(2)	(3)	(4)	overall
gevolg & rechtvaardiging	6.44	6.44	6.67	6.44	6.50
voorwaarde & motivatie	6.33	5.89	5.67	6.11	6.00
oorzaak/reden & bewijs	5.78	5.67	6.22	5.78	5.86

Binnen elke groep verschilden de teksten niet in de mate waarin ze als natuurlijk werden beoordeeld (*gevolg & rechtvaardiging*: $F(3,6)=0.31$, $p=.82$; *voorwaarde & motivatie*: $F(3,6)=1.98$, $p=.22$; *oorzaak/reden & bewijs*: $F(3,6)=0.59$, $p=.65$). De groepen verschilden evenmin in de mate waarin ze als natuurlijk werden beoordeeld (*gevolg & rechtvaardiging*: 6.50, *voorwaarde & motivatie*: 6.00, *oorzaak/reden & bewijs*: 5.86; $F(2,7)=2.45$, $p=.16$).

Hoewel de groepen niet verschilden op natuurlijkheid is toch nagegaan of de mate van beslistheid per groep varieerde. Tabel 3 geeft voor elke groep het percentage dat op de stelling 'Ik vind deze tekst natuurlijk overkomen' een 4 of lager, een 5, 6 of 7 aangaf. De drie groepen teksten verschilden niet in de mate van beslistheid waarmee de tekst als natuurlijk werd beoordeeld ($\chi^2(6)=12.20$, $p=.06$).

Tabel 3 Voor de groepen de mate van beslistheid (scores zijn percentages; N=36)

	≤4	5	6	7
gevolg & rechtvaardiging	6	3	25	66
voorwaarde & motivatie	8	17	36	39
oorzaak/reden & bewijs	19	6	22	53

3.1.2 Experiment 2 (beoordeling nucleariteit)

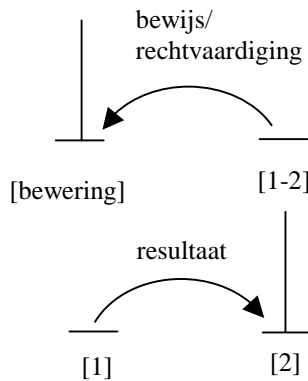
Het materiaal bij de derde onderzoeksvraag bestond uit twintig experimentele teksten. Elk fragment bestond uit drie uitingen. Hiervoor is gekozen, omdat in de bestudeerde literatuur eveneens gebruik werd gemaakt van teksten bestaande uit twee uitingen, voorafgegaan door één contextzin.

De teksten bevatten een hiërarchisch hoger gelegen pragmatische bewijs- of rechtvaardigingsrelatie tussen een bewerende contextzin en twee ondersteunende uitingen. Tussen de twee ondersteunende uitingen, genummerd [1] en [2], bestond een semantische relatie. In termen van RST was in de hiërarchisch hoger gelegen pragmatische relatie de bewering de nucleus en vormden de twee ondersteunende uitingen samen de satelliet. Op het ingebedde niveau moest volgens de RST-relatiedefinities uiting [1] of [2] nucleus zijn. De twintig teksten zijn onderverdeeld in drie groepen, waarbij de semantische relatie op het ingebedde niveau per groep verschilde.

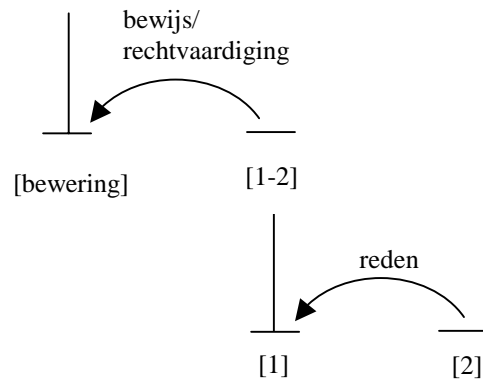
RST voorziet in de definitie van causale relaties dat een zelfde uiting zowel nucleus als satelliet kan zijn. Om na te gaan in hoeverre lezers de benoeming van een zelfde uiting in een ingebedde causale relatie als nucleus of satelliet laten afhangen van context, zijn drie zinsparen geconstrueerd waarbij tussen de twee uitingen een semantische redenrelatie te leggen was. Voor elk zinspaar werden vervolgens twee bewerende contextzinnen geformuleerd. Voor de ene bewering vormde de propositie in uiting [1] de onderbouwing, voor de andere bewering vormde de propositie in uiting [2] de onderbouwing. Al naar gelang de inhoud van de bewering in de contextzin fungeerde uiting [1] of [2] dus als nucleus in de ingebedde relatie. Figuur 1 en 2 geven voor de teksten met een ingebedde semantische redenrelatie weer hoe de structuur er volgens RST echter uitziet.

Waar RST bij de causale relaties voorziet dat een zelfde uiting zowel nucleus als satelliet kan zijn, geldt voor de semantische voorwaarderelatie dat de consequens altijd de nucleus en het antecedent de satelliet is. Om na te gaan of dat correct is, zijn zes zinsparen geconstrueerd waarbij tussen uiting [1] en [2] een voorwaarderelatie gold. Voor elk zinspaar werd een bewerende contextzin geformuleerd. Bij elke bewering vormde het antecedent in uiting [1], de satelliet in de ingebedde relatie, de onderbouwing. Figuur 3 geeft voor de teksten met een ingebedde voorwaarderelatie weer hoe de structuur er volgens RST uitziet.

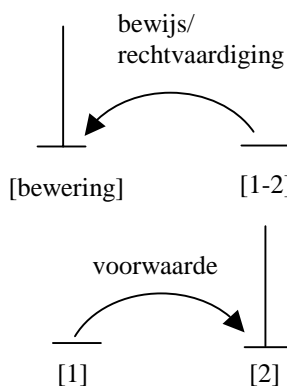
Voor de semantische doelrelatie schrijft RST eveneens de nucleus-satellietverdeling voor: de actie is altijd de nucleus en het doel de satelliet. Om na te gaan of dat correct is zijn acht zinsparen geconstrueerd waarbij tussen de twee uitingen een doelrelatie gold. Voor elk zinspaar werd een beweerende contextzin geformuleerd. Bij elke bewering vormde het doel in uiting [2], de satelliet in de ingebedde relatie, de onderbouwing. Figuur 4 geeft voor de teksten met een ingebedde semantische doelrelatie echter weer hoe de structuur er volgens RST uitziet.

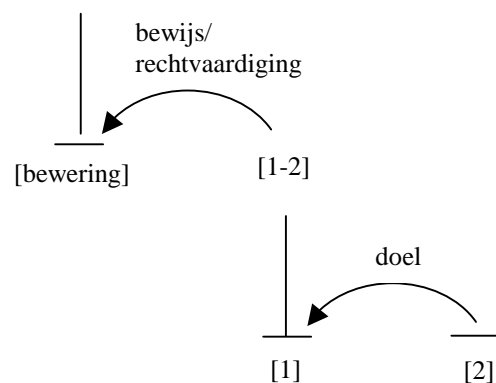
Figuur 1 RST-structuur ingebedde redenrelatie (teksten 1, 3 en 6)

Figuur 2 RST-structuur ingebedde redenrelatie (teksten 2, 4 en 6)

Figuur 3 RST-structuur ingebedde voorwaarderelatie

Figuur 4 RST-structuur ingebedde doelrelatie

Bij de constructie van de tekstfragmenten is het gebruik van anaforen niet vermeden. De reden hiervoor is dat Mann en Thompson (1988a, p. 32) anaforen als een 'probleem' bestempelen, maar niet duidelijk maken welke invloed anaforen hebben op het benoemen van een uiting als nucleus of satelliet (zie ook noot 23). Daarnaast zijn tussen uiting [1] en [2] connectieven gebruikt. Een eerste reden hiervoor is dat voorbeelden uit de bestudeerde literatuur eveneens connectieven bevatten. Ten tweede zouden de tekstfragmenten zonder connectieven onnatuurlijk of onsamenhangend overkomen. De respondenten mochten echter niet te veel gestuurd worden door de connectieven. In de vraagstelling bij elke tekst is hier rekening mee gehouden (zie ook paragraaf 3.3).

Bij de teksten met een ingebedde redenrelatie is steeds het connectief 'omdat' gebruikt. Bij de teksten met een ingebedde voorwaarderelatie is steeds een constructie met 'Als ... dan' gebruikt. Bij de teksten met een ingebedde doelrelatie zijn drie connectieven gebruikt die een dergelijke relatie markeren: het connectief 'om' is vier keer gebruikt, de connectieven 'opdat' en 'zodat' zijn ieder twee keer gebruikt. Aan elke groep ligt een tekstfragment ten grondslag dat geconstrueerd is door Leonoor Oversteegen. Bij de redenrelaties is dat tekst (1), bij de voorwaarderelaties tekst (2) en bij de doelrelaties tekst (3).

Tabel 4, 5 en 6 geven de experimentele tekstfragmenten voor respectievelijk de ingebedde reden-, voorwaarde- en doelrelaties. In de tabel is aangegeven welke van de twee uitingen in de ingebedde structuur volgens de relatiedefinities in RST de nucleus of de satelliet is.

Tabel 4 De tekstfragmenten met een ingebedde redenrelatie (nucleus-satellietverdeling volgens RST)

contextzin	testzinnen		nucleus
	nucleus	satelliet	
(1) <i>Petra is niet zo'n lieverdje.</i>		Gisteren strafte haar vader haar nog	omdat ze in de tuin een vuurtje had gestookt.
(2) <i>Wim is een strenge vader.</i>	Gisteren strafte hij zijn dochtertje nog		omdat ze in de tuin een vuurtje had gestookt.
(3) <i>Monique is een prima studente.</i>		Gisteren gaf haar vader haar een cadeautje	omdat ze weer een goed punt gehaald had.
(4) <i>Erwin is een erg aardige vader.</i>	Gisteren gaf hij zijn dochter een cadeautje		omdat ze weer een goed punt gehaald had.
(5) <i>Peter is de ideale man.</i>		Zijn vrouw brengt hem elke week een bos bloemen	omdat hij zo lekker voor haar kookt.
(6) <i>Thea is een attente vrouw.</i>	Ze brengt haar man elke week een bos bloemen		omdat hij zo lekker voor haar kookt.

Tabel 5 De tekstfragmenten met een ingebedde voorwaarde relatie (nucleus-satellietverdeling volgens RST)

contextzin	testzinnen		nucleus
	satelliet		
(1) <i>Bedrijven zullen volgend jaar vaak met stakingen te maken krijgen.</i>	Als werkgevers de looneisen van de vakbond blijven negeren		dan vragen ze om problemen.
(2) <i>Deze hele akker zal onder water lopen.</i>	Als die zware dijk doorbreekt		dan krijgt het water overal vrij spel.
(3) <i>Dat tuinfeestje zul je moeten afgelasten.</i>	Als het zo blijft regenen		dan moet je de uitnodigingen intrekken.
(4) <i>Je zult bij het volgende tandartsbezoek wel weer gaatjes hebben.</i>	Als je constant snoep, cola en koekjes nuttigt		dan blijft er van je tanden niets over.
(5) <i>De roeiboort zal kapseizen.</i>	Als iedereen zo blijft duwen en trekken		dan komen de inzittenden in het water terecht.
(6) <i>De premier gaat de nieuwe tabakswet zeker tegenhouden.</i>	Als de sigarettenlobby hem weet te overtuigen		dan is het gedaan met het wetsvoorstel.

Tabel 6 De tekstfragmenten met een ingebedde doelrelatie (nucleus-satellietverdeling volgens RST)

contextzin	testzinnen	
	nucleus	satelliet
(1) <i>Eduard is een voorbeeldige jongen.</i>	Hij blijft in de bus altijd staan	om een oude dame een zitplaats te gunnen.
(2) <i>Robert heeft het beste voor met zijn leerlingen.</i>	Hij heeft zijn lunchpauze opgegeven	om zwakke studenten bijles te geven.
(3) <i>Bart heeft ambitieuze plannen met Eline.</i>	Hij oefent cijfers en letters met haar	om haar voor haar vijfde te laten lezen en rekenen.
(4) <i>Mark is gek op het vinden van voordeeltjes.</i>	Hij staat 's ochtends vroeg al bij de winkel	om tijdens de uitverkoop in de bakken te kunnen neuzen.
(5) <i>Mijn vader is een vrijgevege man.</i>	Hij leeft erg zuinig	opdat hij veel geld aan goede doelen kan geven.
(6) <i>Die vriendin van jou is erg egoïstisch.</i>	Ze snijdt de taart zelf aan	opdat ze het grootste stuk kan pakken.
(7) <i>Sander heeft een irreëel doel voor de toekomst.</i>	Hij is nu flink aan het sparen	zodat hij op zijn veertigste kan stoppen met werken.
(8) <i>Corine is een stiekemerd.</i>	Ze wacht altijd tot haar moeder weg is	zodat ze ongemerkt een snoepje kan pakken.

Natuurlijkheid

De twintig tekstfragmenten zijn bij veertig respondenten op natuurlijkheid gepretest. Op een zevenpuntsschaal gaven respondenten aan of zij het eens waren met de stelling 'Ik vind deze tekst natuurlijk overkomen'. Bovendien werd in de inleiding van de vragenlijst uitgelegd wat de respondent onder 'natuurlijk' diende te verstaan: "(...) Vervolgens vragen wij u aan te geven of u het tekstje al dan niet natuurlijk vindt overkomen. Dat wil zeggen: of het taalgebruik is dat u tegen kunt komen in bijvoorbeeld een boek, een krantenartikel of een brief (...)." Alle twintig zinsparen scoorden gemiddeld boven de 4 en bleken als voldoende natuurlijk te worden beoordeeld. In tabel 7 staat voor elke tekst de mate waarin deze als natuurlijk werd beoordeeld.

Tabel 7 Natuurlijkheid in relatie met teksten experiment 2 (score loopt van 1, onnatuurlijk, naar 7, natuurlijk)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	overall
reden	4.78	5.02	4.75	5.23	4.25	5.20			4.87
voorwaarde	5.23	5.08	4.23	5.20	4.80	4.28			4.80
doel	4.73	5.50	4.75	4.82	4.40	4.30	4.83	5.02	4.79

Binnen elke groep verschilden de teksten in de mate waarin ze als natuurlijk werden beoordeeld (*reden*: $F(5,35)=2.71$, $p<.05$, $\eta^2=.28$; *voorwaarde*: $F(5,35)=6.90$, $p<.001$, $\eta^2=.50$; *doel*: $F(5,35)=3.13$, $p<.05$, $\eta^2=.40$). Paarsgewijze vergelijkingen met het LSD-criterium⁵⁷ wezen uit dat bij de ingebedde redenrelatie tekst (5) verschilde van tekst (2), (4) en (6). Dit geeft aan dat tekst (5) waarin de tweede ingebedde uiting pas doorgaat op de contextzin onnatuurlijker wordt bevonden dan tekst (2), (4) en (6) waarin de eerste ingebedde zin doorgaat op de contextzin. Bij de ingebedde voorwaarderelatie verschilden de minst natuurlijke tekst (3) en (6) van tekst (1), (2) en (4). Bij de ingebedde doelrelatie verschilde de meest natuurlijke tekst (2) van alle teksten behalve tekst (8). Tekst (8) verschilde van tekst (5) en (6).

⁵⁷ Paarsgewijze vergelijking met het meer conservatieve Bonferroni-criterium wees eveneens uit dat de genoemde teksten verschilden.

Voor de groepen is ook nagegaan of de mate van beslistheid per groep varieerde. Tabel 8 geeft voor elke groep de mate waarin men het eens was met de stelling ‘Ik vind deze tekst natuurlijk overkomen’. De drie groepen verschilden niet in de mate van beslistheid waarmee de groepen teksten op natuurlijkheid werden beoordeeld ($\chi^2(82)=12.94, p=.11$).

Tabel 8 Voor de groepen de mate van beslistheid (scores zijn percentages; $N_{reden/voorwaarde}=240, N_{doel}=320$)

	≤3	4	5	6	7
reden	22	13	23	32	10
voorwaarde	20	19	25	24	12
doel	19	15	26	33	7

3.2 Proefpersonen

De enquêtes zijn afgenomen bij twee groepen respondenten. Er is met een groep meer deskundige en een groep minder deskundige respondenten gewerkt, omdat uitvoering van de taak ter beantwoording van onderzoeksvraag 2 kennis van tekstanalyse en in het bijzonder van tekstrelaties vereiste. ‘Meer deskundig’ is geoperationaliseerd als deelgenomen hebben aan de cursus Tekstanalyse als onderdeel van de studie Tekst & Communicatie aan de Universiteit van Tilburg. Bij de cursus Tekstanalyse werd het boek *Tekstanalyse* van Pander Maat (2002) gebruikt waarin onder andere relationele coherentie en classificaties van coherentierelaties worden behandeld.

Aan het onderzoek onder minder deskundige respondenten namen 96 proefpersonen deel. Zij waren allen student Communicatie aan de Fontys Hogeschool (Faculteit Economie) in Eindhoven. De proefpersonen waren niet gelijkmatig verdeeld over mannen en vrouwen (*man*: 34%; *vrouw*: 66%). De leeftijd varieerde van 17 tot en met 23 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 19.3 jaar ($sd=1.7$) en was niet gelijk voor de beide seksen (*man*: 20.0 jaar, $sd=1.9$; *vrouw*: 19.0 jaar, $sd=1.4$; $t(94)=3.08, p<.01$).

Aan het onderzoek onder meer deskundige respondenten namen 40 proefpersonen deel. Zij waren allen student Tekst & Communicatie aan de Universiteit van Tilburg (Faculteit Letteren). De proefpersonen waren niet gelijkmatig verdeeld over mannen en vrouwen (*man*: 15%; *vrouw*: 85%). De leeftijd varieerde van 19 tot en met 47 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 23.3 jaar ($sd=5.1$) en was nagenoeg gelijk voor beide seksen (*man*: 22.5 jaar, $sd=2.1$; *vrouw*: 23.4 jaar, $sd=5.5$; $t(38)=-0.41, p=.68$).

3.3 Instrumentatie

De vragenlijst bestond uit drie onderdelen: persoonlijke kenmerken, experiment tekstrelatie en experiment nucleariteit.

3.3.1 Persoonlijke kenmerken

Bij de persoonlijke kenmerken is gevraagd naar sekse en leeftijd. Ook gaf men met ‘ja’ of ‘nee’ een reactie op in totaal 21 beweringen over interesse, kennis, motivatie en taakbeoordeling. Daarnaast bevatte de vragenlijst twee vragen waarbij een cijfer ingevuld moest worden (‘eindcijfer Nederlands middelbare school’ en ‘aantal boeken (literatuur) dat per maand gelezen wordt’). Van de 21 beweringen waren er 18 voor beide groepen proefpersonen gelijk. Omdat de taken bij het eerste experiment voor beide groepen verschilden, zijn de drie beweringen in dat onderdeel toegespitst op de taken die de respondenten uitvoerden.

De beweringen en vragen waren over de gehele vragenlijst verdeeld. Voorafgaand aan het eerste experiment kregen de respondenten vijftien beweringen en vragen voorgelegd. Na het eerste experiment volgden drie beweringen over de specifieke taak. Na het tweede experiment volgden acht

afsluitende beweringen die ingingen op de gehele vragenlijst. De items worden in tabel 1, 2 en 3 in hoofdstuk 4 vermeld.

3.3.2 *Beoordeling tekstrelatie (type en label)*

Om onderzoeksvragen 1 en 2 te kunnen beantwoorden, kregen de twee groepen respondenten in het eerste experiment ieder andere taken met betrekking tot de twaalf experimentele teksten zoals die in paragraaf 3.1.1 zijn weergegeven.

De minder deskundige respondenten kregen ten eerste de taak om bij de twaalf teksten op een zevenpuntsschaal aan te geven in welke mate ze de tekst semantisch of pragmatisch vonden. Het onderscheid tussen semantisch en pragmatisch is geoperationaliseerd als respectievelijk ‘de spreker geeft meer een feitelijke stand van zaken’ en ‘de spreker geeft meer een persoonlijke mening’. Bovendien werd in de instructie aan de hand van een voorbeeld het onderscheid tussen een feitelijke stand van zaken en een persoonlijke mening nader uitgelegd (zie bijlage 1 voor de instructie). De termen ‘semantisch’ en ‘pragmatisch’ zijn in de vragenlijst niet gebruikt.

Ten tweede kregen de minder deskundige respondenten de taak om bij de teksten met ‘ja’ of ‘nee’ aan te geven of ze het eens waren met de stellingen ‘De spreker geeft hier een feitelijke stand van zaken weer’ en ‘De spreker geeft hier een persoonlijke mening’. Om de consistentie te bepalen kregen de respondenten de twaalf teksten twee keer te lezen. De eerste keer werden de eerste zes teksten met de ‘semantische’ bewering bevestigd en de laatste zes teksten met de ‘pragmatische’ bewering. De tweede keer was dit net andersom.

De meer deskundige respondenten werd bij elk van de twaalf teksten gevraagd om uit een lijst van twaalf coherentierelaties er een te kiezen die volgens hen van toepassing was op de tekst (zie bijlage 2 voor de instructie). De lijst met twaalf relaties bevatte de zeven relaties (vier semantische en drie pragmatische) die op basis van de relatiedefinities in RST mogelijk waren tussen de twee uitingen (zie ook paragraaf 3.1.1). De vijf overige relaties waren willekeurig gekozen uit de set relaties die in RST is gedefinieerd. In totaal bevatte de set zes semantische en zes pragmatische relaties. De relatie-namen waren in het Nederlands vertaald. Bovendien werden de relaties omschreven⁵⁸ en voorzien van een voorbeeld⁵⁹. Het overzicht van de twaalf voorgelegde relaties werd ten slotte voorzien van een korte instructie (zie bijlage 3).

3.3.3 *Beoordeling nucleariteit*

Om onderzoeksvraag 3 te kunnen beantwoorden, kregen de twee groepen respondenten de twintig experimentele teksten voorgelegd zoals die in paragraaf 3.1.2 zijn weergegeven. Alle respondenten voerden bij dit experiment dezelfde taken uit.

De eerste taak was om na een korte instructie (zie bijlage 4) van elke tekst aan te geven welke van de twee laatste uitingen de belangrijkste *informatie* bevatte voor de ondersteuning van de bewering in de eerste uiting. Er is expliciet gevraagd naar de informatie om te proberen te voorkomen dat respondenten zich te veel door de gebruikte connectieven lieten leiden (zie ook paragraaf 3.1.2).

Vervolgens kregen de respondenten de teksten nogmaals voorgelegd met de taak om de informatie door te strepen die de respondenten minder belangrijk vonden voor de ondersteuning van de bewering in de eerste uiting. De informatie uit de twee laatste uitingen werd na elk tekstje apart opgesomd waarbij de werkwoorden in de infinitief werden weergegeven. Ook hiermee werd geprobeerd te voorkomen dat respondenten zich door connectieven lieten leiden. Alle teksten zijn twee keer aangeboden om de consistentie te kunnen bepalen.

⁵⁸ De omschrijvingen van de relaties zijn onder andere gebaseerd op de relatiedefinities uit RST (Mann, Matthiessen & Thompson, 1992 en Mann & Thompson, 1988a/b), van Pander Maat (1994) en Renkema (1989).

⁵⁹ De voorbeelden bij de relatieomschrijvingen zijn afkomstig uit onder andere Mann, Matthiessen & Thompson (1992), Mann & Thompson (1988a & 1988b) en Renkema (1989).

3.4 Design

Er is bij beide experimenten uitgegaan van een binnen-proefpersoondesign. Iedere respondent kreeg alle experimentele teksten te lezen. De twaalf teksten bij het eerste experiment en de twintig teksten bij het tweede experiment zijn echter niet aangeboden in de volgorde zoals die is weergegeven in de tabellen in paragraaf 3.1. Bij beide experimenten is ervoor gezorgd dat om en om steeds uit een andere groep een tekst voorgelegd werd, totdat alle teksten aan bod waren gekomen.

Alle proefpersonen beoordeelden dezelfde teksten in dezelfde volgorde. Slechts het aantal keren dat de teksten beoordeeld werden, verschilde voor beide groepen. De minder deskundige respondenten lazen en beoordeelden de twaalf teksten uit het eerste experiment in totaal drie keer, de meer deskundige respondenten één keer. De twintig teksten uit het tweede experiment werden door beide groepen respondenten in totaal twee keer gelezen en beoordeeld.

De volgorde van de vragenlijst was voor alle respondenten gelijk: eerst persoonlijke gegevens (inclusief twaalf beweringen met betrekking tot interesse, kennis en motivatie), gevolgd door de twaalf teksten voor het eerste experiment (afgesloten met drie beweringen betreffende de taak) en ten slotte de twintig teksten voor het tweede experiment. De vragenlijst werd afgesloten met acht beweringen over interesse, kennis en motivatie.

3.5 Procedure

Het onderzoek onder minder deskundige respondenten is klassikaal afgenomen op de Fontys Hogeschool te Eindhoven. In totaal zijn vier klassen bezocht van elk 25 tot 30 studenten. Het experiment werd geïntroduceerd als een onderzoek naar de manier waarop mensen teksten begrijpen. Het eigenlijke doel werd van tevoren niet aan de respondenten meegedeeld. De afnameduur bedroeg gemiddeld twintig minuten. Indien nodig werd na afloop van het onderzoek op vragen van respondenten ingegaan.

Het onderzoek onder meer deskundige respondenten is afgenomen tijdens een college Tekstkwaliteit op de Universiteit van Tilburg. Ook hier werd het experiment geïntroduceerd als een onderzoek naar de manier waarop mensen teksten begrijpen. Het doel van het onderzoek werd van tevoren niet gemeld. De afnameduur bedroeg ongeveer 25 tot 30 minuten. Na afloop van het onderzoek werd een presentatie over het onderwerp gegeven, en werd op vragen van respondenten ingegaan.

3.6 Verwerking van de gegevens

Bij de karakterisering van de steekproeven zijn verschillen in verdelingen geëvalueerd met χ^2 -toetsen. De mate waarin de antwoorden op de voorgelegde stellingen voorspellend waren voor deskundigheid is nagegaan met toetsen voor multinomiale logistische regressie waarbij de factoren de antwoorden op de voorgelegde beweringen waren.

Bij de beoordeling van het type tekstrelatie is eerst met χ^2 -toetsen de geobserveerde consistentie tegen de normconsistentie van 90% getoetst. De verschillen in de schaalscores zijn vervolgens getoetst met ANOVA's met herhaalde metingen, met als binnen-proefpersonenfactor tekst (1, 2, 3, 4). Het effect van de factor 'beoordeling van de keuze tussen semantisch en pragmatisch' (*moelijk, makkelijk*) op de schaalscores is nagegaan met een-weg MANOVA. De verschillen in classificatie zijn geëvalueerd met χ^2 -toetsen.

Bij de benoeming van de tekstrelaties zijn de verschillen in classificatie geëvalueerd met χ^2 -toetsen. De verschillen in labeling zijn vooralsnog niet statistisch nagegaan.

Bij de beoordeling van nucleariteit is eerst met χ^2 -toetsen de geobserveerde consistentie tegen de normconsistentie van 90% getoetst. Daarna is met χ^2 -toetsen nagegaan welke teksten voldeden aan de norm dat 90% van de respondenten de vooraf voorspelde uiting als nucleus aanwees.

Bij de (M)ANOVA's geldt dat wanneer het resultaat van een toetsing statistisch significant is ($p < .05$), tevens de proportie verklaarde variantie vermeld wordt (η^2 ; Van Wijk, 2000, p.103, 157).

4 Resultaten

4.1 Karakterisering steekproeven

Minder deskundig

Mannen en vrouwen gaven bij de taakbeoordeling even vaak aan het verschil tussen semantisch en pragmatisch duidelijk te vinden (*man*: 58%, *vrouw*: 60%; $\chi^2(1)=0.04$, $p=.84$). Vrouwen hadden de neiging iets vaker te zeggen dat ze het moeilijk vonden om tussen een semantische en een pragmatische kwalificatie te kiezen (*man*: 36%, *vrouw*: 55%; $\chi^2(1)=2.94$, $p=.09$). Mannen en vrouwen gaven ten slotte even vaak aan het idee te hebben dat ze consistent geantwoord hadden (*man*: 75%, *vrouw*: 69%; $\chi^2(1)=0.33$, $p=.57$). De gegevens staan in tabel 1.

Meer deskundig

Mannen en vrouwen gaven bij de taakbeoordeling even vaak aan dat er volgens hen tussen de uitingen meer dan een relatie mogelijk was (*man*: 83%, *vrouw*: 82%; $\chi^2(1)=0.01$, $p=.95$). Mannen en vrouwen gaven bovendien even vaak aan het moeilijk te vinden om uit een set van twaalf relaties er een te kiezen die van toepassing was op de tekst (*man*: 68%, *vrouw*: 73%; $\chi^2(1)=0.09$, $p=.76$). Mannen dachten ten slotte vaker de juiste relatie gekozen te hebben dan vrouwen (33% versus 6%; $\chi^2(1)=4.27$, $p<.05$). De gegevens staan in tabel 1.

Tabel 1 Voor de twee groepen respondenten de taakbeoordeling in relatie met sekse (scores zijn percentages; $N_{\text{minder deskundig}}=96$, $N_{\text{meer deskundig}}=40$)

	minder deskundig		meer deskundig	
	man	vrouw	man	vrouw
- Het verschil tussen een feit en een persoonlijke mening is mij duidelijk	58	60		
- Ik vond het moeilijk om te kiezen tussen een stand van zaken en een mening	36	55		
- Ik heb het idee consistent geantwoord te hebben	75	79		
- Ik vond dat er vaak meer dan een relatie mogelijk was			83	82
- Ik vond het moeilijk een relatie te kiezen die van toepassing was op de tekst			68	73
- Ik heb het idee dat ik steeds de juiste relatie heb gekozen			33*	6

Noot Bij een significant verschil is de hoogste score met een asterisk gemarkeerd.

Tabel 2 geeft het eindcijfer Nederlands en het leesgedrag in relatie met deskundigheid. De twee groepen respondenten verschilden in het behaalde eindcijfer Nederlands ($\chi^2(2)=16.38$, $p<.001$). Ruim de helft van de meer deskundige respondenten had een 8 als eindcijfer, van de minder deskundige respondenten haalde ruim de helft een 7. Meer deskundige respondenten lasen vaker een boek dan minder deskundige respondenten (92% versus 67%; $\chi^2(1)=8.86$, $p<.01$). Het aantal boeken dat per maand gelezen werd, verschilde echter niet voor de twee groepen respondenten ($\chi^2(3)=4.86$, $p=.18$).

Tabel 2 Eindcijfer Nederlands en leesgedrag in relatie met deskundigheid (scores zijn percentages; $N_{\text{minder deskundig}}=96$, $N_{\text{meer deskundig}}=40$)

		minder deskundig	meer deskundig
Eindcijfer Nederlands:	6	18	2
	7	60	43
	8	22	55
Aantal gelezen boeken per maand:	1	56	54
	2	14	30
	3	19	8
	≥ 4	11	8

Tabel 3 geeft de interesse, kennis/vaardigheid en motivatie in relatie met de mate van deskundigheid van de respondenten. Het bleek dat een aantal antwoorden op de voorgelegde beweringen voorspelend was voor de mate van deskundigheid. Het model verklaarde 64% van de variantie en was significant ($\chi^2(15)=77.68, p<.001$).

Tabel 3 Interesse, kennis en motivatie in relatie met deskundigheid (scores zijn percentages; $N_{\text{minder deskundig}}=96, N_{\text{meer deskundig}}=40$)

	minder deskundig	meer deskundig
Interesse		
- Ik vind taalspelletjes op tv saai	39*	13
- Ik vind het leuk om het Nationaal Dictee te doen	34	60
- Ik vind het vak Nederlands interessant	49	95*
- Ik vond het leuk om de taken in dit onderzoek te doen	46	61
- Ik vond het interessant om na te denken over de tekstjes	53	73
- Ik vond dit onderzoek geneuzel over taal	30*	5
Kennis/vaardigheid		
- Ik weet veel van spelling en grammatica	55	82
- Ik beheers de Nederlandse taal slecht	5	0
- Ik heb een goed taalgevoel	83	95
- Nederlands is de taal waarin ik het eerst leerde spreken & schrijven	92	98
- Ik raakte in de war omdat ik steeds dezelfde teksten moest lezen	28*	5
- Ik vond het makkelijk om steeds te kiezen tussen de antwoordmogelijkheden	66	50
Motivatie		
- Ik vind het belangrijk om goed te kunnen schrijven	96	100
- Ik vind het vervelend om opstellen te schrijven	33	15
- Ik besteed weinig aandacht aan mijn schrijf- en/of spreekstijl	27	10
- Ik vond het vervelend om veel te moeten lezen	33	23
- Ik ben altijd gemotiveerd om mee te doen aan enquêtes	43	42
- Ik vond het vervelend om steeds dezelfde teksten te lezen	46*	7

Noot Bij een significant verschil is de hoogste score met een asterisk gemarkeerd.

In dit onderzoek is in verband met de verschillende taken die de twee groepen respondenten kregen (zie paragraaf 3.3) en de nadruk op tekstuele en inhoudelijke factoren geen vergelijking gemaakt tussen de resultaten van meer en minder deskundige respondenten. Een eventuele invloed van de mate van deskundigheid wordt in dit hoofdstuk dan ook niet gerapporteerd (zie hiervoor ook paragraaf 5.2 en 5.3). Bij de minder deskundige respondenten is in paragraaf 4.2.2 wel gekeken of het moeilijk vinden van de keuze tussen semantisch en pragmatisch invloed had op de beoordeling van het type relatie in een zinspaar.

4.2 Beoordeling type tekstrelatie

4.2.1 Consistentie

Tabel 4 geeft voor de zinsparen met elk twee tekstrelaties de mate waarin consistent geantwoord werd op de herhaalde vraag of het type tekstrelatie semantisch of pragmatisch was. Hieronder werd ook verstaan dat de respondent bij herhaalde bevraging het label 'semantisch' noch het label 'pragmatisch' aan een tekst toekende. Onder inconsistent antwoorden werd verstaan dat de respondent bij herhaalde bevraging zowel een keer het label 'semantisch' als het label 'pragmatisch' aan dezelfde tekst toekende.

Tabel 4 Voor de tekstrelaties de mate waarin consistent voor een type tekstrelatie gekozen werd (scores zijn percentages, N=96)

	<i>overall</i>	(1)	(2)	(3)	(4)
gevolg & rechtvaardiging	93	96	95	91	90
voorwaarde & motivatie	89	90	91	85	90
oorzaak/reden & bewijs	95	100	91	91	96

Wanneer een statistische norm van 90% consistentie werd toegepast, bleek dat een geobserveerde consistentie van 85% of hoger niet statistisch betrouwbaar afweek van de norm ($\chi^2(1)=1.79$, $p=.18$). Een consistentie van 84% of lager week wel statistisch betrouwbaar af van de norm ($\chi^2(1)=4.02$, $p<.05$). Alle zinsparen voldeden, individueel en *overall*, aan de consistentienorm.

4.2.2 *Inschaling en classificatie*

Ten eerste is nagegaan of het moeilijk vinden van de keuze tussen semantisch en pragmatisch een effect had op de beoordeling van het type relatie. In tabel 5 staan de resultaten.

Tabel 5 Voor de tekstrelaties de beoordeling van het type in relatie met de beoordeling van de keuze tussen semantisch en pragmatisch (score loopt van 1, tekst is semantisch, naar 7, tekst is pragmatisch)

	(1)		(2)		(3)		(4)	
	makkelijk	moeilijk	makkelijk	moeilijk	makkelijk	moeilijk	makkelijk	moeilijk
gevolg & rechtvaardiging	1.82	2.28	2.14	2.43	1.98	2.96*	2.39	2.89
voorwaarde & motivatie	1.73	2.72*	2.10	2.43	3.39	4.50*	5.49	5.13
oorzaak/reden & bewijs	1.22	2.09*	1.98	2.46	4.86	4.48	4.73	4.80

Noot Bij een significant verschil is de hoogste score met een asterisk gemarkeerd.

Het makkelijk of moeilijk vinden om tussen semantisch en pragmatisch te kiezen had een effect ($F(12,82)=2.80$, $p<.01$, $\eta^2=.29$). Univariate analyses lieten zien dat het effect bij de gevolg/rechtvaardigingsteksten significant was voor tekst (3) ($F(1,93)=8.19$, $p<.001$, $\eta^2=.08$). Bij de voorwaarde/motivatieteksten was het effect significant voor tekst (1) ($F(1,93)=10.60$, $p<.005$, $\eta^2=.10$) en tekst (3) ($F(1,93)=9.12$, $p<.005$, $\eta^2=.09$). Bij de oorzaak/reden/bewijs-teksten was het effect significant voor tekst (1) ($F(1,93)=18.20$, $p<.001$, $\eta^2=.16$). Respondenten die het moeilijk vonden om tussen semantisch en pragmatisch te kiezen, beoordeelden de voorgenoemde teksten als minder semantisch of meer pragmatisch dan respondenten die de keuze makkelijk vonden.

Tabel 6 geeft voor de zinsparen met elk twee tekstrelaties de beoordeling van het type tekstrelatie. *Inschaling* geeft de beoordelingscore op het onderscheid tussen semantisch en pragmatisch. *Classificatie* geeft van de consistent antwoordende respondenten het percentage dat het zinspaar als semantisch, pragmatisch of semantisch noch pragmatisch (onbeslist) beoordeelde.

Tabel 6 Voor de tekstrelaties de beoordeling van het type middels *inschaling* (score loopt van 1, tekst is semantisch, naar 7, tekst is pragmatisch) en *classificatie* (scores zijn percentages van consistent antwoordende respondenten)

		<i>overall</i>	(1)	(2)	(3)	(4)
gevolg & rechtvaardiging	inschaling		2.11	2.28	2.45	2.60
	classificatie					
	- semantisch	79	85	76	78	77
	- pragmatisch	13	8	18	13	16
	- onbeslist	8	7	6	9	7
voorwaarde & motivatie	inschaling		2.17	2.28	3.87	5.35
	classificatie					
	- semantisch	54	87	77	42	11
	- pragmatisch	41	8	15	55	86
	- onbeslist	5	5	8	3	3
oorzaak/reden & bewijs	inschaling		1.67	2.26	4.67	4.76
	classificatie					
	- semantisch	51	91	79	15	16
	- pragmatisch	45	7	15	80	79
	- onbeslist	4	2	6	5	4

Inschaling

De gevolg/rechtvaardigingsteksten verschilden in de mate waarin ze als semantisch of pragmatisch werden beoordeeld ($F(3,93)=4.78$, $p<.01$, $\eta^2=.13$). Paarsgewijze vergelijking met het LSD-criterium⁶⁰ wees uit dat tekst (1) verschilde van tekst (3) en (4), en dat tekst (2) verschilde van tekst (4). Tekst (1) en (2) werden beoordeeld als het meest semantisch, tekst (3) en (4) als minst semantisch.

De voorwaarde/motivatieteksten verschilden in de mate waarin ze als semantisch of pragmatisch werden beoordeeld ($F(3,93)=87.77$, $p<.005$, $\eta^2=.74$). Paarsgewijze vergelijking met het LSD-criterium⁶¹ wees uit dat vrijwel alle teksten onderling verschilden. Alleen tekst (1) en tekst (2) verschilden niet. Tekst (1) en (2) werden als het meest semantisch beoordeeld, tekst (4) als het meest pragmatisch. Tekst (3) verschilde van zowel tekst (1) en (2) als van tekst (4), en werd in ongeveer gelijke mate als semantisch en pragmatisch beoordeeld.

De oorzaak/reden/bewijsteksten verschilden in de mate waarin ze als semantisch of pragmatisch werden beoordeeld ($F(3,93)=96.93$, $p<.005$, $\eta^2=.76$). Paarsgewijze vergelijking met het LSD-criterium⁶² wees uit dat vrijwel alle teksten onderling verschilden. Alleen tekst (3) en tekst (4) verschilden niet. Tekst (1) en (2) werden als semantisch beoordeeld, waarbij tekst (1) als het meest semantisch gold. Tekst (3) en (4) werden in gelijke mate als pragmatisch beoordeeld.

Classificatie

De gevolg/rechtvaardigingsteksten werden gelijkmatig geclassificeerd ($\chi^2(6)=5.06$, $p=.54$). Bij elke tekst koos minimaal 75% van de respondenten voor de classificatie 'semantisch'. Ook wanneer de labels 'semantisch' en 'pragmatisch' werden samengenomen, bleek dat de teksten niet verschilden in de frequentie waarmee een semantisch noch een pragmatisch label was gekozen ($\chi^2(3)=0.50$, $p=.92$).

De voorwaarde/motivatieteksten werden niet gelijkmatig geclassificeerd ($\chi^2(6)=144.67$, $p<.01$). Nadere analyse wees uit dat tekst (2), de minst semantische van (1) en (2), al verschilde van tekst (3), de minst pragmatische van (3) en (4) ($\chi^2(2)=29.92$, $p<.01$). Respectievelijk 87% en 77% van de respondenten classificeerde tekst (1) en (2) als 'semantisch' (er was geen verschil tussen deze twee teksten: $\chi^2(2)=3.06$, $p=.22$). Respectievelijk 55% en 86% classificeerde tekst (3) en (4) als pragmatisch (er was wel een verschil tussen deze twee teksten: $\chi^2(2)=21.52$, $p<.01$). Bij de vierde tekst was het percentage respondenten dat de tekst als pragmatisch beoordeelde ruim dertig procentpunten hoger dan bij de

⁶⁰ Paarsgewijze vergelijking met het meer conservatieve Bonferroni-criterium wees eveneens uit dat de genoemde teksten verschilden.

⁶¹ Zie noot 60.

⁶² Zie noot 60.

derde tekst. Wanneer de labels ‘semantisch’ en ‘pragmatisch’ werden samengenomen, bleek dat de teksten niet verschilden in de frequentie waarmee een semantisch noch een pragmatisch label was gekozen ($\chi^2(3)=2.45$, $p=.48$).

De oorzaak/reden/bewijsteksten werden eveneens niet gelijkmatig geclassificeerd ($\chi^2(6)=185.16$, $p<.01$). Nadere analyse wees uit dat tekst (2), de minst semantische van (1) en (2), al verschilde van tekst (3), de minst pragmatische van tekst (3) en (4) ($\chi^2(2)=77.50$, $p<.01$). Tekst (1) en (2) verschilden niet ($\chi^2(2)=4.73$, $p=.09$) en werden door respectievelijk 91% en 79% geclassificeerd als ‘semantisch’. Tekst (3) en (4) verschilden eveneens niet ($\chi^2(2)=0.07$, $p=.97$) en werden door respectievelijk 80% en 79% als pragmatisch beoordeeld. Wanneer de labels ‘semantisch’ en ‘pragmatisch’ werden samengenomen, bleek dat de teksten niet verschilden in de frequentie waarmee een semantisch noch een pragmatisch label was gekozen ($\chi^2(3)=1.64$, $p=.65$).

De drie groepen met verschillende tekstrelaties verschilden in de mate waarin ze *overall* als semantisch, pragmatisch of geen van beide werden aangemerkt ($\chi^2(4)=23.88$, $p<.01$). De voorwaarde/motivatieteksten en de oorzaak/reden/bewijsteksten verschilden echter niet van elkaar ($\chi^2(2)=0.27$, $p=.87$). De gevolg/rechtvaardigingsteksten verschilden wel van de voorwaarde-/motivatieteksten ($\chi^2(2)=16.96$, $p<.01$) en van de oorzaak/reden/bewijsteksten ($\chi^2(2)=21.63$, $p<.01$). Het aantal respondenten dat de gevolg/rechtvaardigingsteksten als semantisch beoordeelde was minstens vijftientig procentpunten hoger dan bij de twee overige groepen teksten. Wanneer de labels ‘semantisch’ en ‘pragmatisch’ werden samengenomen, bleek dat de groepen *overall* verschilden in de frequentie waarmee een semantisch noch een pragmatisch label werd gekozen ($\chi^2(2)=1.23$, $p=.54$).

4.3 Benoeming tekstrelaties

Tabel 7 geeft voor de zinsparen met elk twee tekstrelaties de mate waarin een semantische of pragmatische relatie gekozen werd (classificatie) en vervolgens de mate waarin de beoogde semantische respectievelijk pragmatische relatiernaam toegekend werd (label). Bij teksten waar volgens strikte RST-definities een gevolgrelatie mogelijk was, zijn tussen haakjes de scores weergegeven als een toegekend oorzaak- of redenlabel niet meegerekend werd. Bij teksten waar volgens strikte RST-definities een oorzaak- of redenrelatie mogelijk was, zijn tussen haakjes de scores weergegeven als een toegekend gevolglabel niet meegerekend werd.

De classificatie bij meer deskundige respondenten is achteraf afgeleid uit de relatielabels die zijn toegekend. Er is niet gevraagd zelf het gekozen relatielabel semantisch of pragmatisch te noemen. Omdat de classificatie bij meer en minder deskundige respondenten door verschillende taken is verkregen, worden deze resultaten niet statistisch vergeleken in paragraaf 4.2. In tabel 1 van bijlage 5 zijn de classificaties van beide groepen respondenten wel naast elkaar gezet. Hier zijn echter geen statistische berekeningen mee uitgevoerd. Zie ook paragraaf 5.2 en 5.3.

Tabel 7 Voor de tekstrelaties de classificatie van het type relatie (scores zijn percentages; N=40) en de mate waarin de beoogde relatiennaam werd toegekend (scores zijn percentages o.b.v. gekozen type)

		<i>overall</i>	(1)	(2)	(3)	(4)
gevolg & rechtvaardiging	classificatie					
	- semantisch	73	92	85	52	62
	- pragmatisch	27	8	15	48	38
	label					
	- beoogde semantische relatie	86 (44)	97 (43)	71 (26)	86 (67)	88 (40)
	- beoogde pragmatische relatie	93	100	83	89	100
voorwaarde & motivatie	classificatie					
	- semantisch	43	38	75	38	20
	- pragmatisch	57	62	25	62	80
	label					
	- beoogde semantische relatie	8	13	7	13	0
	- beoogde pragmatische relatie	88	92	70	100	88
oorzaak/reden & bewijs	classificatie					
	- semantisch	76	85	90	70	58
	- pragmatisch	24	15	10	30	42
	label					
	- beoogde semantische relatie	90 (30)	97 (32)	94 (25)	86 (32)	83 (30)
	- beoogde pragmatische relatie	52	83	75	42	6

Noot Tussen haakjes staat de score wanneer oorzaak/reden en gevolg niet samengenomen werden.

Classificatie

De gevolg/rechtvaardigingsteksten verschilden in de mate waarin een semantische of een pragmatische relatie werd gekozen ($\chi^2(3)=21.47$, $p<.01$). Nadere analyse wees uit dat tekst (1) en (2) niet verschilden ($\chi^2(1)=1.13$, $p=.29$). Respectievelijk 92% en 85% noemde een semantische relatie. Ook tekst (3) en (4) verschilden niet ($\chi^2(1)=.82$, $p=.37$); respectievelijk 52% en 62% koos een semantische relatie. De mate waarin een semantische relatie werd gekozen verschilde wel tussen tekst (1) en (2) enerzijds en tekst (3) en (4) anderzijds. Het aantal respondenten dat bij tekst (2) een semantische relatie koos, verschilde met dat bij tekst (4) ($\chi^2(1)=5.23$, $p<.05$)⁶³, en was 23 procentpunten hoger.

De voorwaarde/motivatieteksten verschilden in de mate waarin een semantische of een pragmatische relatie werd gekozen ($\chi^2(3)=26.39$, $p<.01$). Nadere analyse⁶⁴ wees uit dat het verschil veroorzaakt werd door tekst (2). Een meerderheid koos hier een semantische relatie, en het aantal respondenten dat een pragmatische relatie noemde, was minimaal 37 procentpunten lager dan bij tekst (1) ($\chi^2(1)=11.43$, $p<.01$) tot en met (4). Bij tekst (1), (3) en (4) werd in gelijke mate door een meerderheid van minimaal 62% een pragmatische relatie gekozen ($\chi^2(2)=3.77$, $p=.15$).

De oorzaak/reden/bewijsteksten verschilden in de mate waarin een semantische of een pragmatische relatie werd gekozen ($\chi^2(3)=14.21$, $p<.01$). Nadere analyse⁶⁵ wees uit dat het verschil veroorzaakt werd door tekst (4), die verschilde van tekst (1) ($\chi^2(1)=7.38$, $p<.01$) en tekst (2) ($\chi^2(1)=10.91$, $p<.01$). Het percentage respondenten dat bij tekst (4) een semantische relatie noemde lag minimaal 27 procentpunten lager dan bij tekst (1) en (2) en bedroeg 58%. Bij tekst (1), (2) en (3) werd in gelijke mate door een meerderheid van minstens 70% een semantische relatie genoemd ($\chi^2(2)=5.79$, $p=.06$).

De drie groepen met verschillende tekstrelaties verschilden *overall* in de mate waarin een semantische of een pragmatische relatie werd gekozen ($\chi^2(2)=11.27$, $p<.01$). Nadere analyse wees uit dat de groep met voorwaarde/motivatieteksten verschilde van zowel de groep met gevolg/rechtvaardigingsteksten ($\chi^2(1)=7.37$, $p<.01$) als van de groep met oorzaak/reden/bewijs-teksten ($\chi^2(1)=8.72$, $p<.01$). Bij de

⁶³ Indien een tekst van twee of meer andere teksten verschilde, zijn alleen de statistische data weergegeven voor de teksten die in verhouding het minst (maar significant) verschilden.

⁶⁴ Zie noot 63.

⁶⁵ Zie noot 63.

gevolg/rechtvaardigingsteksten en de oorzaak/reden/bewijs-teksten koos *overall* minstens 73% van de respondenten een semantische relatie. Bij de voorwaarde/motivatieteksten koos *overall* 57% een pragmatische relatie.

Label

Wanneer bij de gevolg/rechtvaardigingsteksten een semantische relatie gekozen werd, was dat *overall* in 86% van de gevallen de beoogde relatie; de beoogde pragmatische relatie werd in 93% van de gevallen gekozen. Het laagst scoorde tekst (2) waar respondenten die een semantische relatie kozen in 71% van de gevallen de beoogde relatie toekenden. Werde een pragmatische relatie gekozen dan kende bij tekst (2) 83% van de respondenten het beoogde relatielabel toe.

Wanneer bij de voorwaarde/motivatieteksten een semantische relatie gekozen werd, was dat *overall* in 8% van de gevallen de beoogde relatie. Koos men een pragmatische relatie, dan was dat in 88% van de gevallen de beoogde relatie. De beoogde semantische relatie werd bij tekst (4) geheel niet toegekend en bij de overige drie teksten in ten hoogste 13% van de gevallen. De beoogde pragmatische relatie werd in minimaal 70% van de gevallen toegekend.

Wanneer bij de oorzaak/reden/bewijsteksten een semantische relatie gekozen werd, was dat *overall* in 90% van de gevallen de beoogde relatie. Bij tekst (1) en (2) kende minimaal 94% het beoogde semantische label toe (oorzaak of gevolg); bij tekst (3) en (4) kende 83% het beoogde semantische label toe (reden of gevolg). Koos men een pragmatische relatie, dan was dat *overall* in 52% van de gevallen de beoogde relatie. Minstens 75% kende bij tekst (1) en (2) het beoogde pragmatische label toe. Bij tekst (3) en (4) daalden de percentages: respectievelijk 42% en 6% kende de beoogde pragmatische relatie toe.

Tabel 8, 9 en 10 geven voor de tekstrelaties de frequenties waarmee de semantische en pragmatische relatielabels zijn toegekend. Deze data liggen ten grondslag aan de scores bij *label* in tabel 7. In de tabellen is per type relatie de volgorde van de labels door frequentie bepaald. De tabellen worden in hoofdstuk 5 gebruikt om de scores die bij *label* zijn gegeven te duiden. In bijlage 6, 7 en 8 geven staafdiagrammen de percentages weer waarin de relatielabels zijn toegekend.

Tabel 8 Voor de zinsparen met gevolg- en rechtvaardigingsrelaties de toegekende relatielabels (scores zijn frequenties, N=40)

		(1)	(2)	(3)	(4)
Semantisch:	GEVOLG	16	9	14	10
	Oorzaak	16	10	2	8
	Reden	4	5	2	4
	Omstandigheid	1	10	3	3
	Doel	-	-	-	-
	Voorwaarde	-	-	-	-
Pragmatisch:	RECHTVAARDIGING	3	5	17	15
	Motivatie	-	1	-	-
	Achtergrond	-	-	1	-
	Toegeving	-	-	1	-
	Bewijs	-	-	-	-
	Middel	-	-	-	-

Noot In klein kapitaal de relaties die volgens RST-relatiedefinities mogelijk zijn.

Tabel 9 Voor de teksten met een voorwaarde- en motivatierelatie de toegekende relatielabels (scores zijn frequenties, N=40)

		(1)	(2)	(3)	(4)
Semantisch:	Doel	10	20	6	7
	Reden	3	7	5	-
	VOORWAARDE	2	2	2	-
	Gevolg	-	1	2	1
	Oorzaak	-	-	-	-
	Omstandigheid	-	-	-	-
Pragmatisch:	MOTIVATIE	23	7	25	28
	Middel	2	-	-	4
	Achtergrond	-	2	-	-
	Bewijs	-	-	-	-
	Rechtvaardiging	-	1	-	-
	Toegeving	-	-	-	-

Noot In klein kapitaal de relaties die volgens RST-relatiedefinities mogelijk zijn.

Tabel 10 Voor de teksten met een oorzaak- of reden- en een bewijsrelatie de toegekende relatielabels (scores zijn frequenties, N=40)

		(1)	(2)	(3)	(4)
Semantisch:	Gevolg	22	25	15	12
	OORZAAK	11	9	1	-
	REDEN	-	2	9	7
	Omstandigheid	1	-	2	4
	Doel	-	-	1	-
	Voorwaarde	-	-	-	-
Pragmatisch:	Achtergrond	1	-	5	12
	BEWIJS	5	3	5	1
	Rechtvaardiging	-	-	1	4
	Middel	-	1	-	-
	Motivatie	-	-	1	-
	Toegeving	-	-	-	-

Noot In klein kapitaal de relaties die volgens RST-relatiedefinities mogelijk zijn.

4.4 Beoordeling nucleariteit

4.4.1 Consistentie

Tabel 11 geeft voor de tekstfragmenten met elk een andere ingebedde tekstrelatie de mate waarin bij herhaalde bevraging consistent gekozen is voor uiting [1] dan wel uiting [2] als nucleus of satelliet. Onder consistent antwoorden werd verstaan dat de respondent uiting [1] dan wel uiting [2] van een tekstfragment twee maal als nucleus of als satelliet aanwees. Onder inconsistent antwoorden werd verstaan dat de respondent uiting [1] dan wel uiting [2] van een tekstfragment zowel als nucleus als als satelliet aanwees.

Tabel 11 Voor de ingebedde tekstrelaties de consistentie bij beoordeling van een uiting als nucleus of satelliet (scores zijn percentages; N=136)

	<i>overall</i>	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
reden	92	94	86	93	90	95	93		
voorwaarde	93	95	92	97	96	92	85		
doel	93	95	90	92	90	97	96	92	93

Wanneer een statistische norm van 90% consistentie werd toegepast, bleek dat een geobserveerde consistentie van 85% of hoger niet statistisch betrouwbaar afweek van de norm ($\chi^2(1)=2.87$, $p=.09$). Een consistentie van 84% of lager week wel statistisch betrouwbaar af van de norm ($\chi^2(1)=5.10$, $p<.05$). Alle tekstfragmenten met verschillende ingebedde relaties voldeden, individueel en *overall*, aan de consistentienorm.

4.4.2 Beoordeling nucleariteit

Tabel 12 geeft voor de tekstfragmenten met ingebedde tekstrelaties het percentage respondenten dat uiting [1] consistent als nucleus beoordeelde.

Tabel 12 Voor de ingebedde tekstrelaties de mate waarin uiting [1] als nucleus werd beoordeeld (scores zijn percentages van consistent antwoordende respondenten)

	<i>overall</i>	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
reden		6	93	0	99	8	99		
voorwaarde	91	96	96	95	96	85	76*		
doel	6	3	9	6	16*	0	2	5	8

Noot De scores die statistisch betrouwbaar afweken van de 90%-norm zijn met een asterisk gemarkeerd.

Bij alle teksten is uitgegaan van de statistische norm dat 90% van de consistent antwoordende respondenten de juiste uiting als nucleus benoemde. Bij de redenrelatie is dat de uiting die door RST voorspeld wordt. Bij de voorwaarde- en motivatierelaties is dat de uiting die RST als satelliet aanwijst. Bij de ingebedde redenrelaties week geen enkele tekst statistisch betrouwbaar af van de norm. Bij de ingebedde voorwaarderelaties week tekst (6) ($\chi^2(1)=23.80$, $p<.001$) statistisch betrouwbaar af van de norm. Bij dit tekstfragment benoemde 24% van de respondenten uiting [2] als nucleus. Bij de ingebedde doelrelaties week tekst (4) ($\chi^2(1)=5.92$, $p<.05$) statistisch betrouwbaar af van de norm. Bij dit tekstfragment benoemde 16% uiting [1] als nucleus.

5 Conclusies en discussie

5.1 Conclusies

De eerste onderzoeksvraag betrof de mate waarin lezers een tekstrelatie als semantisch of pragmatisch beoordelen. Hoewel alle zinsparen een semantische en een pragmatische relatie bevatten, blijkt dat niet elke groep met twee relaties in gelijke mate als semantisch of pragmatisch wordt beoordeeld. Zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie worden als semantisch beoordeeld. Zinsparen met een voorwaarde- en motivatierelatie worden in gelijke mate als semantisch en pragmatisch beoordeeld. Voor zinsparen met een oorzaak- of redenrelatie geldt hetzelfde.

Individuele zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie verschillen echter wel in de mate waarin ze als semantisch worden beoordeeld. Bij zinsparen met een voorwaarde- en motivatierelatie worden twee zinsparen als semantisch beoordeeld, een als zowel semantisch als pragmatisch en een zinspaar als pragmatisch. Bij de zinsparen met een oorzaak- of redenrelatie en een bewijsrelatie is een scherpere tweedeling te zien: de zinsparen met de semantische oorzaakrelatie worden als semantisch beoordeeld, terwijl de twee zinsparen met een semantische redenrelatie als pragmatisch worden gezien.

Door de relatief grote verschillen tussen individuele gelijksoortige teksten worden de twee laatstgenoemde groepen zinsparen *overall* in gelijke mate als semantisch en pragmatisch beoordeeld. Niettemin worden vrijwel alle *individuele* zinsparen eenduidig óf semantisch óf pragmatisch beoordeeld. Tekstuele en inhoudelijke factoren verklaren mogelijk de verschillen tussen ogenschijnlijk gelijksoortige zinsparen. Hierop wordt in de discussie in paragraaf 5.2.1 nader ingegaan.

De tweede onderzoeksvraag betrof de mate van overeenstemming bij het benoemen van tekstrelaties. De overeenstemming over het toekennen van een type relatie is bij de zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie en de zinsparen met een causale of bewijsrelatie groter dan bij de zinsparen met een voorwaarde- en motivatierelatie. In meerderheid wordt bij de eerstgenoemde zinsparen een semantische relatie toegekend. Bij de zinsparen met een voorwaarde- en motivatierelatie wordt in nagenoeg gelijke mate een semantische of pragmatische relatie toegekend. De verschillen tussen individuele zinsparen in deze groep zijn echter groot.

Kiest men een semantische relatie, dan is er bij de zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie en bij die met een causale en bewijsrelatie ook grote overeenstemming over de relatie die dan van toepassing is. Mits de causale relaties samengenomen worden, kiest een meerderheid ook de beoogde relatie. Bij de eerstgenoemde groep lijkt men oorzaak en reden echter minder goed te onderscheiden dan bij de laatstgenoemde groep. Bij de zinsparen met een voorwaarde- en motivatierelatie is de overeenstemming over de toegekende semantische relatie in de meeste gevallen redelijk tot groot. De beoogde voorwaarderelatie wordt dan echter vrijwel niet genoemd, de doelrelatie juist wel.

Kiest men een pragmatische relatie, dan is de overeenstemming over de relatie die van toepassing is groot bij de zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie en die met een voorwaarde- en motivatierelatie. Het is dan ook de beoogde relatie die door een meerderheid genoemd wordt. Bij de zinsparen met een oorzaak- of reden- en bewijsrelatie wordt de beoogde pragmatische relatie echter in de helft van de gevallen gekozen.

Ook bij de tweede onderzoeksvraag verklaren tekstuele en inhoudelijke factoren de verschillen tussen individuele zinsparen waartussen dezelfde semantische en pragmatische relaties mogelijk zijn. Hierop wordt in paragraaf 5.2.2 nader ingegaan.

De derde onderzoeksvraag was in hoeverre context bepaalt welke uiting lezers als kern (nucleus) en bijzaak (satelliet) benoemen. Context blijkt in grote mate invloed te hebben. RST stelt dat in causale relaties oorzaak en reden zowel nucleus als satelliet kunnen zijn. De resultaten bij de tekstfragmenten met een redenrelatie bevestigen dit. Wanneer een beweerende contextzin wordt ondersteund door informatie uit de uiting die de reden bevat, dan wordt de reden als nucleus benoemd. Wanneer een beweerende contextzin wordt ondersteund door informatie uit de uiting die het resultaat bevat, wordt juist het resultaat als nucleus aangewezen.

De resultaten bij de tekstfragmenten met een voorwaarde- of doelrelatie rechtvaardigen vervolgens de conclusie dat de nucleus-satellietverdeling in de RST-relaties voorwaarde en doel evenmin vastgelegd kan worden. Volgens RST zijn voorwaarde en doel altijd de satelliet. Uit de resultaten blijkt echter dat voorwaarde en doel als belangrijkste uiting worden aangewezen wanneer deze de informatie bevatten die de bewerende contextzin ondersteunt. In paragraaf 5.2.3 wordt hier nader op ingegaan.

5.2 Discussie

5.2.1 Beoordeling type tekstrelatie

Tussen de uitingen in zinsparen (1)⁶⁶ tot en met (4) is zowel een semantische gevolg- als een pragmatische rechtvaardigingsrelatie mogelijk. Alle zinsparen werden echter als semantisch beoordeeld, zowel wanneer dat op een zevenpuntsschaal werd aangegeven als wanneer dat aan de hand van stellingen werd bevraagd. Tekst (1) en (2) zijn echter meer semantisch dan tekst (3) en (4). Hierna worden mogelijke verklaringen voor deze verschillen gegeven.

- (1) Mijn auto wilde niet starten.
Ik heb je niet op tijd op kunnen halen.
- (2) Ik was gisteravond op een feestje van de bureu.
Ik heb vergeten je boek terug te brengen.
- (3) Ik ben de hele dag bezig geweest met opruimen.
Aan de afwas ben ik niet meer toegekomen.
- (4) Gisteren moest ik met mijn moeder naar het ziekenhuis.
Ik heb mijn huiswerk niet gemaakt.

Wat tekst (1) het meest semantisch maakt, is wellicht de gegeven gebeurtenis die buiten de wil van de spreker ligt: de auto wilde niet starten *waardoor* de spreker de luisteraar niet kon ophalen. Dit wordt als meer feitelijk aangevoeld. Bij tekst (2), (3) en (4) ligt de gebeurtenis niet buiten de wil. Wat tekst (3) en vooral (4) minder semantisch maakt dan tekst (2) is wellicht de geloofwaardigheid of overtuigingskracht die uit tekst (3) en (4) spreekt. Vooral tekst (4) is twijfelachtig: huiswerk kan je ook eerder dan een dag van tevoren plannen. Bij tekst (3) is de afwas niet alleen onaangeroerd, de spreker wil eigenlijk dat de luisteraar die klus voor zijn rekening neemt. Beide teksten bevatten argumentatie die de luisteraar ertoe moet brengen een standpunt geldig te vinden of een taak uit te voeren. Dergelijke teksten worden als minder feitelijk of semantisch aangevoeld.

Tussen de uitingen in zinsparen (5) tot en met (8) is zowel een semantische voorwaarde- als een pragmatische motivatierelatie mogelijk. Tekst (5) en (6) werden echter als semantisch gezien. Tekst (7) werd als zowel semantisch als pragmatisch beoordeeld. Tekst (8) was juist pragmatisch.

- (5) Schrijf je op tijd in voor het tentamen.
Dan riskeer je geen boete.
- (6) Kom om vijf uur naar huis.
Dan kunnen we nog naar de winkel voordat hij sluit.
- (7) Je moet zaterdag naar het feest gaan.
Dan zul je je oude klasgenoten eindelijk weer zien.
- (8) Ga elke dag eventjes zwemmen.
Dan zul je je weer gezond voelen.

⁶⁶ De nummering van de zinsparen in dit hoofdstuk komt niet overeen met die in hoofdstuk 3 en 4.

Wat tekst (5) en (6) semantisch maakt, is wellicht dat hoewel beide situaties in de toekomst liggen, er weinig onzekerheid over de uitkomst bestaat. Zo zegt een examenreglement dat te late inschrijving tot een boete leidt. Verder zijn winkels die om vijf uur sluiten per definitie niet meer te bezoeken als je pas na vijf uur thuiskomt. De uitspraken bevatten een zekerheid die onbetwist is, en ze krijgen zo een feitelijk of semantisch karakter. Tekst (7) en (8) zijn juist aansporingen om naar een situatie te werken waarvan de uitkomst nog onzeker is. In tekst (7) bestaat de *mogelijkheid* dat je klasgenoten tegenkomt. De twijfelachtigheid is in tekst (8) nog sterker: dagelijks zwemmen neemt noodzakelijkerwijs de oorzaken weg waardoor je je niet gezond voelt. De modalen in (7) en (8) kunnen ten slotte verklaren waarom tekst (8) pragmatischer is dan tekst (7). 'Zullen' in tekst (8) drukt een grotere stelligheid uit ten aanzien van een onzekerheid dan 'kunnen' in tekst (7). De grotere stelligheid over een onzekere uitkomst in tekst (8) wordt als meer pragmatisch (of een persoonlijke mening) aangevoeld.

Opmerkelijk is dat tekst (6) door bijvoorbeeld Spooen als pragmatisch werd bestempeld (zie pagina 29). Hij vindt dat tussen de twee uitingen alleen een motivatierelatie geldt. 77% van de respondenten beoordeelt deze tekst echter als semantisch (zie in paragraaf 5.2.2 ook de relatienaam die hier toegekend wordt). Daarnaast voorspelden medewerkers van de sectie Tekstwetenschap bij de materiaalconstructie stellig dat tekst (5) tot en met (8) alle als pragmatisch zouden worden beoordeeld. Voor tekst (5) en (6), en in mindere mate tekst (7), is dat niet het geval.

Tussen de uitingen in zinsparen (9) en (10) is zowel een semantische oorzaak- als een pragmatische bewijsrelatie mogelijk. Bij tekst (11) en (12) is een semantische reden- en een pragmatische bewijsrelatie mogelijk. Tekst (9) en (10) werden als semantisch beoordeeld, tekst (11) en (12) allebei als pragmatisch.

- (9) Het heeft zwaar gestormd.
De pannen liggen van de daken.
- (10) De inktcassette van de printer is bijna leeg.
De tekst is onleesbaar afgedrukt.
- (11) De minister-president steunt de grote bedrijven.
Hij gaat beslist de nieuwe milieuwet tegenhouden.
- (12) De Tsjetsjeense gijzelnemers strijden alleen tegen Rusland.
Ze zullen de buitenlandse gijzelaars weinig kwaad doen.

Wat tekst (9) en (10) voor lezers semantisch maakt, is waarschijnlijk het meer feitelijke of objectieve karakter van de uitingen: de situatie die geschetst of hetgeen dat beweerd wordt, is door toehoorders meteen in de werkelijkheid te controleren. In beide gevallen wordt het oorzakelijke verband aangevoeld. Tekst (10) is echter minder semantisch dan tekst (9). Een mogelijke verklaring is dat er bij (10) meer oorzaken kunnen zijn voor slecht printwerk. De werkelijke oorzaak is niet direct aan te wijzen. Door deze onzekerheid wordt het zinspaar als minder feitelijk beoordeeld. Bij tekst (11) en (12) is het voor zowel spreker als luisteraar nog onzeker of de voorspelde gebeurtenissen daadwerkelijk uitkomen. De uitingen zijn minder feitelijk en kunnen niet meteen in de werkelijkheid gecontroleerd worden. Lezers duiden dit als meer pragmatisch. Hoewel Moore en Pollack (zie pagina 25) bijvoorbeeld stellen dat bij een tekst als (11) zowel een semantische reden- als een pragmatische bewijsrelatie mogelijk is, beoordeelt 80% van de respondenten de relatie als pragmatisch.

Een duiding van de verschillen in beoordeling laat zien dat lezers een tekst als semantisch beoordelen wanneer deze bijvoorbeeld meer feitelijke informatie bevat, wanneer geschetste situaties in de werkelijkheid zijn te controleren en buiten de wil van de spreker liggen. Lezers vinden een tekst pragmatisch wanneer de geloofwaardigheid twijfelachtig is, wanneer uitspraken over de toekomst gaan en oncontroleerbaar zijn of wanneer de spreker de lezer tot actie wil brengen maar de uitkomst van de beloofde situatie onzeker is.

De mate waarin lezers een tekst als semantisch of pragmatisch beoordelen is soms afhankelijk van de moeite die men heeft om een keuze tussen semantisch en pragmatisch te maken. Respondenten

die de keuze moeilijk vinden, beoordelen tekst (3), (5) en (9) als minder semantisch en tekst (7) als meer pragmatisch dan respondenten die de keuze makkelijk vinden.

Driekwart van de zinsparen wordt als semantisch beoordeeld, ook al zijn een semantische en een pragmatische relatie mogelijk of stellen onderzoekers uit het vakgebied dat bepaalde teksten pragmatisch zijn. Zoals de scores in tabel 5 van hoofdstuk 4 laten zien, lijken respondenten steeds uit te gaan van een semantische beoordeling om vervolgens in bepaalde gevallen een meer pragmatische beoordeling te geven.

5.2.2 Benoeming tekstrelaties

(Bij de duiding van verschillen is gebruikgemaakt van tabel 8, 9 en 10 in hoofdstuk 4.)

Bij de groepen zinsparen wordt niet in gelijke mate een semantisch of een pragmatisch relatie toegekend. Bij de zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie is er *overall* redelijke overeenstemming: 73% kiest een semantische relatie. Er is echter wel verschil tussen de teksten in de groep. Bij tekst (1)⁶⁷ en (2) kiest minstens 85% een semantische relatie. Bij tekst (3) en (4) is de overeenstemming kleiner: respectievelijk 52% en 62% kiest een semantische relatie. Tekst (3) is wellicht een ondersteuning voor de Multi-Level Hypothese: de ene helft kiest een semantische relatie (gevolg), de andere helft kiest een pragmatische (rechtvaardiging).

Kiest men een semantische relatie, dan is de overeenstemming over het relatielabel groot. Gemiddeld kent 88% een causale relatie toe. Bij tekst (2) is de overeenstemming kleiner. Hier noemt 30% een omstandigheidrelatie. Waarschijnlijk zijn respondenten beïnvloed door het overzicht van twaalf relaties dat ze kregen. Het voorbeeld bij de omstandigheidrelatie bevat een tijdsaanduiding ('Vanochtend schrok ik ...') die overeenkomt met die in tekst (2) ('Ik was gisteravond ...'). De relatie in (2) is echter causaal, terwijl dat in het voorbeeld bij de omstandigheidrelatie niet het geval is. Zie hierover ook de aanbevelingen in paragraaf 5.3.

Dat de overeenstemming over een causale relatie groot is, komt doordat gevolg, oorzaak en reden zijn samengenomen. Strikt gezien zou een reden bij tekst (1) echter niet correct zijn: de situatie ligt buiten de wil en is dus een oorzaak. Bij tekst (2) en (4) is het discutabel dat juist de oorzaakrelatie vaker genoemd wordt dan de redenrelatie. Strikt gezien liggen de situaties hier niet buiten de wil. Dan zou een redenrelatie correct zijn. Het lijkt erop dat respondenten bij deze vier teksten het onderscheid tussen oorzaak en reden niet goed weten te maken.

Kiest men een pragmatische relatie, dan is dat met grote overeenstemming (gemiddeld 93%) de rechtvaardigingsrelatie. Dat de frequentie bij tekst (3) en (4) hoger is dan bij tekst (1) en (2) is goed te verklaren door naar de tekstuele en inhoudelijke factoren te kijken die in vorige paragraaf besproken zijn. Tekst (3) en (4) bevatten argumentatie die de luisteraar ertoe moet brengen een standpunt geldig te vinden of een taak uit te voeren. Bij tekst (1) en (2) is dat minder het geval en kiest men eerder een semantische relatie.

Bij de zinsparen met een voorwaarde- en motivatierelatie is er *overall* weinig overeenstemming over het type relatie: 43% kiest een semantische relatie, 57% kiest een pragmatische; wellicht een ondersteuning voor de Multi-Level Hypothese. Hoewel bij tekst (5), (7) en (8) overwegend voor een pragmatische relatie wordt gekozen, kiest bij tekst (2) 75% voor een semantische relatie. Dit haalt het percentage dat *overall* voor een pragmatische relatie kiest omlaag. Kiest men een pragmatische relatie, dan is dat wel met grote overeenstemming (gemiddeld 88%) de motivatierelatie.

Wat opvalt is dat wanneer een semantische relatie wordt gekozen de beoogde voorwaarderelatie sporadisch wordt toegekend. Met redelijke overeenstemming wordt bij tekst (5), (6) en (8) juist een doelrelatie gekozen. Een mogelijke verklaring is het overzicht van relatieomschrijvingen dat de respondenten kregen. De voorwaarderelatie werd omschreven als 'een beperking waaraan voldaan moet worden voordat iets anders mogelijk is'. Misschien is het weglaten van de prototypische markering van voorwaarde 'als' er debet aan dat in de eerste uiting nergens een echte beperking is gezien.

⁶⁷ De nummers van de zinsparen corresponderen met die in paragraaf 5.2.1.

Spooren (zie pagina 29) merkte ook al op dat in tekst (6) geen voorwaarde- maar een pragmatische motivatierelatie van toepassing is. Het is dan juist opmerkelijk dat alleen bij deze van vier gelijksoortige teksten een meerderheid van de respondenten een *semantische* relatie toekent; het betreft dan ook nog de doel- in plaats van de voorwaarderelatie. Omdat (6) de enige tekst is waar de spreker zichzelf in de situatie betreft, hebben respondenten wellicht de motivatierelatie genegeerd. Bij een motivatie stimuleert de spreker immers de toehoorder om iets te ondernemen waar alleen de laatstgenoemde baat bij heeft.

Bij de zinsparen met een causale en bewijsrelatie is er *overall* weer een redelijke overeenstemming: 76% kiest een semantische relatie. De frequenties waarmee de semantische relaties zijn toegekend, laten zien dat de respondenten bij deze zinsparen redelijk goed het verschil tussen een oorzaak (levenloos/onbeziel) en een reden (levend/beziel) aanvoelen. Bij de zinsparen met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie leek dat juist niet zo. Bij tekst (9) en (10) kiest minstens 94% een oorzaak- of gevolgrelatie. Bij tekst (11) en (12) wordt de oorzaakrelatie niet meer toegekend. Minstens 83% van de respondenten noemt hier juist de reden- of gevolgrelatie.

Wanneer respondenten een pragmatische relatie kiezen, dan is dat bij tekst (9) en (10) met grote overeenstemming de beoogde relatie: bewijs. Bij tekst (11) en (12) wordt in mindere mate de beoogde relatie toegekend. Bij tekst (11) kiezen evenveel mensen een bewijs- als een achtergrondrelatie. De overeenstemming over de relatie die het bij tekst (12) moet zijn is groter: 70% kiest een achtergrondrelatie. Een mogelijke verklaring: bij tekst (11) en (12) is het bewijs nog niet geleverd of het overtuigt niet genoeg. Respondenten kiezen dan liever voor een achtergrondrelatie die minder stellig of meer neutraal is.

5.2.3 Beoordeling nucleariteit

Bij alle zes tekstfragmenten waar tussen uiting [1] en uiting [2] een redenrelatie bestond, wees minstens 93% van de respondenten de uiting die inhoudelijk doorging op de contextzin als nucleus aan. Bij een tekst als (13) was dat dus uiting [2], terwijl bij tekst (14) uiting [1] als nucleus werd benoemd. De conclusie is dat RST terecht voorschrijft dat in causale relaties oorzaak en reden zowel nucleus als satelliet kunnen zijn, en dat de theorie impliciet bevestigt dat een vooraf vastgelegde nucleus-satellietverdeling incorrect is.

- (13) *Monique is een prima studente.*
[1] Gisteren gaf haar vader haar een cadeautje
[2] omdat ze weer een goed punt gehaald had.
- (14) *Erwin is een erg aardige vader.*
[1] Gisteren gaf hij zijn dochter een cadeautje
[2] omdat ze weer een goed punt gehaald had.

Bij vijf van de zes tekstfragmenten, zoals (15), waar tussen uiting [1] en [2] een voorwaarde-relatie bestond, wees minstens 85% van de respondenten uiting [1] met de voorwaarde aan als nucleus. De voorwaarde bevatte de belangrijkste informatie als ondersteuning van de bewerende contextzin. De conclusie is dat RST ten onrechte voorschrijft dat een voorwaarde altijd de satelliet is. Context bepaalt in grote mate welke uiting de nucleus is.

- (15) *Bedrijven zullen volgend jaar vaak met stakingen te maken krijgen.*
[1] Als werkgevers de looneisen van de vakbonden blijven negeren
[2] dan vragen ze om problemen.

Alleen tekst (16) haalde de norm dat minstens 90% van de respondenten de voorwaarde als nucleus aanwees niet. 24% van de respondenten wees uiting [2] als belangrijkste aan.

- (16) *De premier gaat de nieuwe tabakswet zeker tegenhouden.*
 [1] Als de sigarettenlobby hem weet te overtuigen
 [2] dan is het gedaan met het wetsvoorstel.

Deze tekst scoorde ook op consistentie het laagst van de tekstfragmenten met een voorwaarderelatie (85%) en werd als een van de minst natuurlijke teksten beoordeeld. Een mogelijke verklaring voor het relatief lage percentage respondenten dat uiting [1] als nucleus aanwijst, is dat uiting [1] onvoldoende argumentatie biedt voor de bewering in de contextzin. De situatie in uiting [1] is zeer duidelijk nog niet bereikt. Misschien vinden lezers daarom dat deze uiting de claim in de contextzin onvoldoende ondersteunt.

Bij zeven van de acht tekstfragmenten, zoals (17), waar tussen uiting [1] en [2] een doelrelatie bestond, wees minstens 91% van de respondenten uiting [2] met het doel aan als nucleus. Het doel bevatte de belangrijkste informatie als ondersteuning van de bewerende contextzin. De conclusie is dat RST ten onterechte voorschrijft dat een doel altijd de satelliet is. Context bepaalt ook hier in grote mate welke uiting de nucleus is.

- (17) *Mijn vader is een vrijgevege man.*
 [1] Hij leeft erg zuinig
 [2] opdat hij zoveel mogelijk geld aan goede doelen kan geven.

Alleen tekst (18) haalde de norm dat minstens 90% van de respondenten de voorwaarde als nucleus aanwees niet. 16% van de respondenten wees uiting [1] als belangrijkste aan.

- (18) *Mark is gek op het vinden van voordeeltjes.*
 [1] Hij staat 's ochtends vroeg al bij de winkel
 [2] om tijdens de uitverkoop in de bakken te kunnen neuzen.

Een mogelijke verklaring hierbij is dat uiting [1] en [2] allebei informatie bieden als ondersteuning van de bewering in de contextzin. Dat iemand gek is op het vinden van voordeeltjes wordt ondersteund door het feit dat hij tijdens de uitverkoop in bakken wil neuzen. Maar 's ochtends vroeg al bij de winkel staan zegt ook iets over hoe gek iemand is op het vinden van voordeeltjes.

Niet alleen de tekstfragmenten waarbij minstens 90% van de respondenten de volgens RST 'verkeerde' uiting als nucleus benoemt, zijn een argument om een vastgelegde nucleus-satelliet-verdeling te verwerpen. Hoewel tekst (16) en (18) zoals hiervoor weergegeven niet aan de statistische norm voldoen, ondersteunen ook deze de conclusie dat context de keuze voor een nucleus of satelliet bepaalt. Immers, bij tekst (16) en (18) bevat zowel uiting [1] als uiting [2] informatie die doorgaat op de bewerende contextzin of de bewering ondersteunt. Ze komen beide in aanmerking om nucleus te zijn, terwijl dat volgens RST niet mogelijk is.

5.3 Opmerkingen en aanbevelingen

Beoordeling type tekstrelatie

Een mogelijke vraag is of het onderscheid tussen semantisch en pragmatisch niet te moeilijk is voor leken. Dat blijkt niet het geval te zijn. In dit onderzoek is 'semantisch' geoperationaliseerd als 'de spreker geeft meer een feitelijke stand van zaken. 'Pragmatisch' is geoperationaliseerd als 'de spreker geeft meer een persoonlijke mening'. Door bij een zinspaar herhaald te vragen of er sprake was van een feit of van een mening, is gecontroleerd of respondenten niet zomaar wat invulden en of ze consistent oordeelden. De hoge mate van consistentie bij het benoemen van het type tekstrelatie (zie tabel 3 in paragraaf 4.2.1) bewijst dat respondenten niet in de war raakten door het onderscheid. Het is niettemin de vraag of de operationalisering in dit onderzoek de meest correcte is. Het blijft problematisch om semantisch en pragmatisch in leken termen te vatten, zonder een leereffect te krijgen of het onderscheid te veel te simplificeren. In vervolgonderzoek verdient dit punt dan ook opnieuw aandacht.

Benoeming tekstrelaties

Hoewel het overzicht met relaties en voorbeelden dat de respondenten kregen voor afname is beoordeeld door een aantal deskundigen, blijken er toch onvolkomenheden in te zitten. Een aantal relaties (zowel omschrijvingen als voorbeelden) lijkt op elkaar. Ook kwam de formulering van een voorbeeldzin bij de omstandigheidrelatie overeen met een experimentele tekst die juist een gevolgrelatie had. De onvolkomenheden en overeenkomsten komen voor een deel doordat het overzicht is gebaseerd op ondergespecificeerde RST-relatiedefinities (zie ook de opmerking van Moore en Pollack in noot 38). Een andere oorzaak is dat bij het opstellen van het overzicht uit meer dan een bron is geput. Het was zuiverder geweest om óf voor RST-omschrijvingen te kiezen óf voor relatieomschrijvingen uit andere literatuur. Respondenten lieten zich in een aantal gevallen leiden door het overzicht. Wanneer het overzicht dan onduidelijkheden bevat, worden deze meegenomen bij het beoordelen van de experimentele teksten. Dit vertroebelt uiteraard de resultaten.

Beoordeling nucleariteit

Bij alle tekstfragmenten met een voorwaarderelatie ging uiting [1] inhoudelijk verder op de contextzin. Bij alle tekstfragmenten met een doelrelatie ging uiting [2] steeds door op de contextzin. In eventueel vervolgonderzoek naar de correctheid van de nucleus-satellietverdeling in andere RST-relaties is het wenselijk dat om en om uiting [1] en uiting [2] op de contextzin doorgaan. Wellicht dat de volgorde van de uitingen van invloed is op de keuze voor een nucleus of een satelliet. Dat kon in dit onderzoek niet worden nagegaan. Daarnaast zou ook bij deze relaties, net zoals in dit experiment bij de tekstfragmenten met een redenrelatie is gedaan, met een ‘variërende’ contextzin gewerkt kunnen worden.

Bij de constructie van de tekstfragmenten werden met name de ‘als ... dan’-zinnen problematisch genoemd. Vanwege de connectieven zou een geïsoleerde uiting niet kunnen functioneren als zelfstandige eenheid ter ondersteuning van de bewerende contextzin (‘Een als-zin zegt op zichzelf niets’). Dit ‘probleem’ is deels omzeild door respondenten te vragen naar de uiting waarvan de *informatie* de beste ondersteuning vormt. Niettemin bestaat er in termen van RST tussen de twee uitingen toch een voorwaarderelatie met een satelliet en een nucleus. Wanneer respondenten niet kunnen bepalen welke uiting de nucleus en welke de satelliet is, dan ontkracht dat juist de vastgelegde nucleus-satellietverdeling in de relatiedefinitie. Het blijft dan immers onbeslist welke uiting ‘het belangrijkste is voor het doel van de schrijver’.

Natuurlijkheid

Bij de constructie van het experimentele materiaal is verschillende malen commentaar geleverd op de natuurlijkheid van de tekstfragmenten. Zoals uit tabel 2 en 7 in hoofdstuk 3 is op te maken, beoordeelden de respondenten alle teksten echter als voldoende natuurlijk. Toch is nagegaan of op een zevenpuntsschaal alle scores een vier of hoger waren (zie tabel 3 en 8 in hoofdstuk 3). Dit bleek niet het geval. Bij de teksten voor het tweede experiment lagen de scores vaker onder de 4 dan bij het eerste experiment. Dit verklaart het verschil in de *overall* scores op natuurlijkheid. Bij het tweede experiment lagen die rond 4.80 en bij het eerste experiment rond 6.00. Het is nog niet nagegaan of een selecte groep respondenten systematisch lage scores toekende of dat dat *overall* gebeurde.

Persoonskenmerken

In paragraaf 5.2 is de invloed van persoonskenmerken (mate van deskundigheid) verschillende malen ter sprake gekomen. Beantwoording van de eerste twee onderzoeksvragen vroeg om twee verschillende taken (waarbij echter wel hetzelfde materiaal kon worden gebruikt). Omdat de ene taak een bepaalde mate van deskundigheid vereiste, is met twee groepen respondenten gewerkt (meer en minder deskundig). De groepen zijn in beginsel echter niet gekozen om na te gaan of deskundigheid invloed heeft op de beoordeling of benoeming van tekstrelaties. Vandaar dat de resultaten bij het experiment over nucleariteit, waar beide groepen respondenten dezelfde taak kregen, niet zijn gesplitst naar meer en minder deskundig.

Minder deskundige respondenten hebben ‘rechtstreeks’ het type tekstrelatie (semantisch of pragmatisch) beoordeeld. Meer deskundige respondenten hebben relatienamen aan de teksten toegekend. Bij die laatste groep is indirect afgeleid of ze de tekstrelatie als semantisch of pragmatisch beoordeelden. Vanwege de verschillende taken zijn de scores van beide groepen niet vergeleken. Statis-

tisch onderbouwde gegevens (bijvoorbeeld tabel 3 in hoofdstuk 4) en niet-statistisch onderbouwde gegevens (bijvoorbeeld tabel 1 in bijlage 5) laten echter zien dat de mate van deskundigheid wellicht invloed heeft. Bij dit onderzoek lag de nadruk echter op tekstuele en inhoudelijke factoren.

In vervolgonderzoek zouden persoonskenmerken als mate van deskundigheid meegenomen moeten worden. Verder is het wenselijk de taken te synchroniseren om zo te kunnen bepalen of die deskundigheid invloed heeft op de beoordeling. Alleen dan zijn uitspraken over verschillen gerechtvaardigd, en kan worden bepaald welke respondenten het meest geschikt zijn bij onderzoek naar het onderscheid tussen semantische en pragmatische relaties.

Perspectieven

Dit onderzoek begon met een beschouwing van actuele discussies in de literatuur over het soms problematische onderscheid tussen semantische en pragmatische relaties. Kunnen de twee typen relaties tegelijkertijd gelden? Kunnen tegelijkertijd verschillende relatienamen van toepassing zijn? En is het correct om in een theorie voor semantische relaties vast te leggen welke van twee uitingen altijd kern of bijzaak is?

Alleen de laatste vraag kan naar aanleiding van dit onderzoek voor de onderzochte relaties met 'nee' beantwoord worden. Of het nuttig is om in vervolgonderzoek de correctheid van nucleariteit in andere semantische relaties op een zelfde wijze experimenteel na te gaan, is onzeker. Het is redelijk om te veronderstellen dat de redenering en resultaten bij de nucleariteitsvraag voor voorwaarde- en doelrelaties exemplarisch zijn voor andere semantische relaties. Wat dat betreft is het zinvoller om in toekomstig onderzoek meer aandacht te besteden aan de wijze waarop context invloed heeft, of specifiek in te gaan op andere factoren die de organisatie van of verhouding tussen uitingen bepalen (denk hierbij aan bijvoorbeeld Kuppevelt, 1995).

Wat heeft dit onderzoek dan ten aanzien van de eerste twee discussiepunten opgeleverd? Ten eerste is inzicht verkregen in wat lezers als semantisch en pragmatisch ervaren. Het experiment is gestart met teksten waarvan op voorhand verondersteld werd dat ze gelijksoortig waren. Kleine variaties in tekstuele en inhoudelijke kenmerken blijken er echter voor te zorgen dat de beoordeling van een relatie op het onderscheid semantisch-pragmatisch toch uiteen kan lopen. Bij de constructie van teksten in vervolgonderzoek, kan hier rekening mee gehouden worden; de ingrediënten voor een semantische of pragmatische 'lezing' lijken bekend. Bovendien geven de resultaten een indicatie van de respondenten die het meest geschikt zijn voor dit type onderzoek. Hoewel leken het onderscheid tussen semantisch en pragmatisch goed aanvoelen, lijkt deskundigheid van invloed te zijn op de beoordeling. Bij die beoordeling is echter geen rekening gehouden met argumentatie van respondenten. De verschillen zijn voornamelijk geduid door naar tekstkenmerken te kijken. In vervolgonderzoek is het zinvol om zowel persoonskenmerken als argumentatie van respondenten mee te nemen.

Uit de resultaten is af te leiden dat wanneer het type relatie beoordeeld wordt, men over het algemeen eenduidig voor een semantische óf een pragmatische beoordeling gaat. Een semantische beoordeling komt dan het vaakst voor. Wanneer men de relatie benoemt, is het vaker zo dat men in gelijke mate een semantische of pragmatische relatie toekent. Niettemin kiest een meerderheid nog steeds een semantische relatie. Overeenstemming over de toe te kennen relatie is groot, en in de meeste gevallen wordt de beoogde relatie genoemd. Het feit dat men echter nergens een 100% semantische of pragmatische beoordeling geeft of relatie kiest, zegt wel dat de twee typen relaties niet geheel van elkaar gescheiden kunnen worden. Bovendien lijken lezers de neiging te hebben om van een semantische lezing uit te gaan, en vervolgens op basis van tekstkenmerken eventueel meer richting pragmatisch 'op te schuiven'.

De beantwoording van de eerste twee onderzoeksvragen heeft (logischerwijs) niet geleid tot een definitieve ontknoping in actuele tekstwetenschappelijke vraagstukken. Met dit onderzoek is echter wel geprobeerd een bescheiden bijdrage te leveren aan de discussie over een theorie die meerduidigheid van relaties beter verantwoordt. Met inachtneming van de hiervoor geschetste perspectieven is het een uitdaging om na deze verkennende aanzet meer gefundeerd en gedetailleerd onderzoek naar die meerduidigheid te doen.

Bibliografie

- Bateman, J. & Rondhuis, K. (1997). Coherence relations: Towards a general specification. *Discourse Processes*, 24, 3-49.
- Blijzer, F. de (1999). *Causale scenario's: Het effect van de conceptuele volgorde en de sterkte van de oorzaak-gevolgkoppeling op de complexiteit van semantische en epistemische relaties*. Doctoraalscriptie Faculteit der Letteren. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Bublitz, W., Lenk, U. & Ventola, E. (Red.). (1999). *Coherence in spoken and written discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- Burger, P. & Jong, J. de (1997). *Handboek stijl: Adviezen voor aantrekkelijk schrijven*. Groningen: Nijhoff.
- Dijk, T. van (1977). *Text and context: Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. London: Longman.
- Ford, C. (1988). Overlapping relations in text structure. In S. DeLancey & R. Tomlin (Red.), *Proceedings of the second annual meeting of the Pacific Linguistics Society* (pp. 107-123). Oregon, OR: University of Oregon.
- Grosz, B. & Sidner, C. (1986). Attention, intentions, and the structure of discourse. *Computational Linguistics*, 12, 175-204.
- Halliday, M. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hobbs, J. (1979). Coherence and coreference. *Cognitive Science*, 3, 67-90.
- Hovy, E. (1990). Parsimonous and profligate approaches to the question of discourse structure relations. In *Proceedings of the 5th international workshop on Natural Language Generation* (pp. 128-136). Pittsburgh, PA: ACL.
- Knott, A. & Dale, R. (1994). Using linguistic phenomena to motivate a set of coherence relations. *Discourse Processes*, 18, 35-62.
- Knott, A. & Sanders, T. (1998). The classification of coherence relations and their linguistic markers: An exploration of two languages. *Journal of Pragmatics*, 30, 135-175.
- Kuppevelt, J. van (1995). Discourse structure, topicality and questioning. *Journal of Linguistics*, 31, 109-147.
- Mann, W., Matthiessen, C. & Thompson, S. (1992). Rhetorical Structure Theory and text analysis. In W. Mann & S. Thompson (Red.), *Discourse description: Diverse linguistic analyses of a fund-raising text* (pp. 39-78). Amsterdam: Benjamins.
- Mann, W. & Thompson, S. (1986). Relational propositions in discourse. *Discourse Processes*, 9, 57-90.
- Mann, W. & Thompson, S. (1987). Rhetorical Structure Theory: Description and construction of text structures. In G. Kempen (Red.), *Natural Language Generation* (pp. 85-95). Dordrecht: Nijhoff.

- Mann, W. & Thompson, S. (1988a). *Rhetorical Structure Theory: A theory of text organization*. Marina del Rey, CA: Information Sciences Institute.
- Mann, W. & Thompson, S. (1988b). Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization. *Text*, 8, 243-281.
- Marcu, D. (2000). *Extending a formal and computational model of Rhetorical Structure Theory with intentional structures à la Grosz and Sidner*. Paper presented at the 18th international conference on Computational Linguistics. Saarbrücken, Germany. (acl.ldc.upenn.edu/C/C00/C00-1076.pdf)
- Marcu, D., Romera, M. & Amorrortu, E. (1999). *Experiments in constructing a corpus of discourse trees: Problems, annotation choices, issues*. Paper presented at the workshop on levels of representation in discourse. Edinburgh, Scotland. (www.isi.edu/~marcu/papers/tagging-lorid99.ps)
- Martin, J. (1992). *English text: System and structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Moore, J. & Pollack, M. (1992). A problem for RST: The need for multi-level discourse analysis. *Computational Linguistics*, 18, 537-544.
- Moser, M. & Moore, J. (1996). Toward a synthesis of two accounts of discourse structure. *Computational Linguistics*, 22, 409-420.
- Moser, M., Moore, J. & Glendening, E. (1996). *Instructions for coding explanations: Identifying segments, relations and minimal units*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh.
- Noordman, L. (1979). *Inferring from language*. Berlin: Springer.
- Onrust, M., Verhagen, A. & Doeve, R. (1993). *Formuleren*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Ouden, J. den, Wijk, C. van, Terken, J. & Noordman, L. (1998). Reliability of discourse structure annotation. *IPO Annual Progress Report*, 33, 129-138.
- Pander Maat, H. (1994). *Tekstanalyse: Een pragmatische benadering*. Groningen: Nijhoff.
- Pander Maat, H. (2002). *Tekstanalyse: Wat teksten tot teksten maakt*. Groningen: Nijhoff.
- Pander Maat, H. & Sanders, T. (1995). Nederlandse causale connectieven en het onderscheid tussen inhoudelijke en epistemische coherentierelaties. *Leuvense Bijdragen*, 84, 349-374.
- Renkema, J. (1989). *Een analysemodel voor tekstverbindingen* (28 pp.). Tilburg: Universiteit van Tilburg (ongepubliceerd).
- Renkema, J. (1993). *Discourse studies: An introductory textbook*. Amsterdam: Benjamins.
- Renkema, J. (2002, 4e editie). *Schrijfwijzer*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Sanders, T. & Spooren, W. (1999). Communicative intentions and coherence relations. In W. Bublitz, U. Lenk & E. Ventola (Red.), *Coherence in spoken and written discourse* (pp. 235-250). Amsterdam: Benjamins.
- Sanders, T., Spooren, W. & Noordman, L. (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15, 1-35.

- Sanders, T., Spooren, W. & Noordman, L. (1993). Coherence relations in a cognitive theory of discourse representation. *Cognitive Linguistics*, 4, 93-133.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Spooren, W. (2000). Tekstwetenschap als interdiscipline: De multi-level hypothese en analyse van coherentierelaties. In W. Spooren & T. Sanders (Red.), *Samenhang in diversiteit: Opstellen voor Leo Noordman* (pp. 211-220). Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, S. & Mann, W. (1987). Rhetorical Structure Theory: A framework for the analysis of texts. *IPRA Papers in Pragmatics*, 1, 79-105.
- Thompson, S. & Mann, W. (te verschijnen). *Two views of Rhetorical Structure Theory*.
- Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (1999, 13^e editie). G. Geerts & C.A. den Boon (Red.). Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Wijk, C. van (2000). *Toetsende statistiek: Basistechnieken. Een praktijkgerichte inleiding voor onderzoekers van taal, gedrag en communicatie*. Bussum: Coutinho.
- Willems, I. & Noordman, L. (2002). Causaliteit in context: Het begrijpen van semantische, volitionele en epistemische relaties in context. *Toegepaste taalwetenschap in artikelen*, 1, 35-45.

Bijlage 1 Instructie minder deskundige respondenten (experiment 1)

Instructie onderdeel 1

U krijgt in dit eerste onderdeel drie keer 12 korte tekstjes te lezen, die uit twee zinnen bestaan. Voor de duidelijkheid volgt nu eerst een voorbeeldtekst.

- [1] Mijn moeder is een echte natuurliefhebber.
- [2] Zij zal waarschijnlijk op een groene partij stemmen.

Stel dat u met een kennis naar de spreker luistert die de bovenstaande tekst uitspreekt. De twee zinnen samen kunt u dan op twee manieren interpreteren. Ze kunnen de persoonlijke mening van de spreker weergeven. In dat geval kunnen u en uw kennis het eens of oneens zijn met wat de spreker zegt. De spreker kan met de twee zinnen samen echter ook een feitelijke weergave van de stand van zaken geven. In dat geval geldt dat de spreker iets zegt wat altijd geldt of te controleren is door bijvoorbeeld de luisteraars.

Nadat u een tekstje zoals hierboven gelezen hebt, vragen we u te zeggen of u vindt dat de spreker meer een persoonlijke mening uitdrukt of dat de spreker juist meer een feitelijke stand van zaken weergeeft. U beantwoordt dan steeds de vraag van het type:

de spreker geeft meer een feitelijke stand van zaken	1 2 3 4 5 6 7	de spreker geeft meer een persoonlijke mening
---	---------------	--

De schaal bestaat uit de cijfers 1 tot en met 7. U omcirkelt het getal dat uw mening het beste weergeeft. Als u zich vergist bij het invullen, kruis dan ook het bedoelde cijfer aan en zet hierbij een pijltje.

Wanneer u bij de twaalf tekstjes uw mening hebt aangegeven, krijgt u nogmaals twee keer twaalf tekstjes te lezen. Na elke tekst volgt een stelling waarop u met 'ja' of 'nee' antwoordt.

Bijlage 2 Instructie meer deskundige respondenten (experiment 1)

Instructie onderdeel 1

U krijgt in dit eerste onderdeel 12 korte tekstjes te lezen, die uit twee zinnen bestaan. Voor de duidelijkheid volgt nu eerst een voorbeeldtekst.

- [1] Mijn moeder is een echte natuurliefhebber.
- [2] Zij zal waarschijnlijk op een groene partij stemmen.

Nadat u een tekstje gelezen hebt, vragen we u te zeggen wat volgens u de relatie is tussen zin 1 en zin 2. U kunt daarbij kiezen uit twaalf relaties die met voorbeelden omschreven staan in het bijgevoegde overzicht. Lees dit overzicht en vooral ook de bijbehorende inleiding eerst goed door, zodat u weet om welke 12 relaties het gaat.

Het is de bedoeling dat u het overzicht vervolgens tijdens het invullen van de vragenlijst raadpleegt. U kiest dan steeds de relatie die volgens u van toepassing is op de twee zinnen die u gelezen hebt. De relatie van uw keuze vult u in na de zin:

‘De relatie die op deze tekst van toepassing is, is: ...’

Bijlage 3 Overzicht twaalf relaties, omschreven aan de hand van voorbeelden

Let op! De relatie en de omschrijving slaan in dit overzicht steeds op de *tweede* voorbeeldzin. Bij de teksten in de enquête is de volgorde van de zinnen soms echter ook omgekeerd.

- Achtergrond:** Geeft informatie die nodig is om een uitspraak beter te kunnen begrijpen.
Sommige onderzoekers onderscheiden 'cotext' van 'context'. Op die manier worden de vele betekenissen van 'context' benadrukt.
- Bewijs:** Geeft een situatie waaruit de juistheid van een mening of constatering kan worden opgemaakt.
Mijn gesprek met Thea heeft tot niets geleid. Ze doet nog steeds niet haar best op school.
- Doel:** Geeft een situatie aan die men bewust nastreeft, probeert te bereiken of te verwezenlijken.
Je vragen moet je meteen opschrijven. Zo heb je straks een compleet overzicht.
- Gevolg:** Geeft aan waarom de ene situatie uit de andere voortkomt
Jan was ziek. Hij ging niet naar school.
- Middel:** Geeft de toehoorder informatie zodat deze een taak of actie kan uitvoeren.
Wil je de deur openmaken? Hier heb je de sleutel.
- Motivatie:** Geeft de toehoorder een reden of stimulans om iets te doen.
Koop toch eens nieuwe kleren. Je zult er weer piekfijn op staan.
- Omstandig-** Geeft een situatie waarin een bepaalde uitspraak of situatie geïnterpreteerd moet heid:
worden.
Vanochtend schrok ik plots van een knal. Ik zat net rustig met een kop koffie op de bank.
- Oorzaak:** Geeft aan waarom iets gebeurd is, zonder dat de schrijver er iets aan kan doen.
Jan kan niet naar school. Hij is ziek.
- Rechtvaar-** Geeft een reden of oorzaak die een uitspraak of mening acceptabel maakt.
diging:
Nu mag ik wel even naar de televisie kijken. Ik ben de hele dag al aan het werk geweest.
- Reden:** Geeft aan waarom iemand iets wel of juist niet wil doen.
Luc doet nooit mee aan loterijen. Hij vindt gokken zonde van het geld.
- Toegeving:** Geeft een oorzaak of reden waarbij het te verwachten gevolg uitblijft.
Stefan is een geweldige basketballer. Hoewel hij eigenlijk maar kort van stuk is.
- Voorwaarde:** Geeft een beperking waaraan voldaan moet worden voordat iets anders mogelijk is.
Je mag vanavond wat langer opblijven. Dan moet je moet wel eerst je huiswerk afhebben.

Bijlage 4 Instructie respondenten (experiment 2)

Instructie onderdeel 2

Het tweede en laatste onderdeel van deze vragenlijst bestaat uit twee delen. U krijgt in dit eerste deel 20 korte tekstjes te lezen, die uit drie zinnen bestaan. Elke tekst begint met een bewering van de schrijver. De schrijver ondersteunt zijn bewering met de twee genummerde zinnen die daarop volgen. Voor de duidelijkheid volgt nu eerst een voorbeeldtekst.

Pieter is een goede docent.

- [1] Hij krijgt elke dag complimenten van leerlingen
- [2] omdat hij alles zo duidelijk uit kan leggen.

Wanneer u een tekstje gelezen hebt, vragen wij u aan te geven welke van de *twee laatste* regels (dus genummerd [1] of [2]) volgens u de belangrijkste informatie bevat als ondersteuning van de bewering. Uw keuze voor regel [1] of regel [2] vult u in na de zin:

'De belangrijkste informatie voor de ondersteuning van de bewering staat in regel ...'

Vervolgens vragen wij u aan te geven of u het tekstje al dan niet natuurlijk vindt overkomen. Dat wil zeggen: of het taalgebruik is dat u tegen kunt komen in bijvoorbeeld een boek, een krantenartikel of een brief. U beantwoordt dan steeds de volgende vraag:

Ik vind deze tekst natuurlijk overkomen

zeer mee oneens 1 2 3 4 5 6 7 zeer mee eens

De schaal bestaat uit de cijfers 1 tot en met 7. U omcirkelt het getal dat uw mening het beste weergeeft. Als u zich vergist bij het invullen, omcirkel dan ook het bedoelde cijfer en zet hierbij een pijltje.

Bijlage 5 Vergelijking beoordeling type tekstrelatie

Tabel 1 geeft voor de tekstrelaties de beoordeling van het type met een onderscheid naar deskundigheid. De scores van de minder deskundige respondenten zijn gebaseerd op de data (*classificatie*) uit tabel 6 in hoofdstuk 4, waarbij ‘onbeslist’ eruit gefilterd is. De scores van de meer deskundige respondenten zijn achteraf afgeleid uit de relatielabels die zijn toegekend (de data zijn overgenomen uit tabel 7 in hoofdstuk 4).

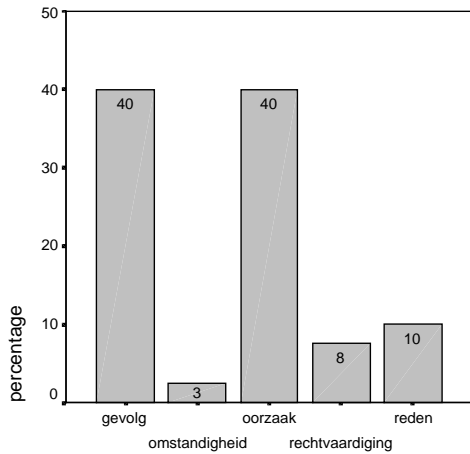
Tabel 1 Voor de tekstrelaties de beoordeling van het type met een onderscheid naar deskundigheid (scores zijn percentages; $N_{\text{minder deskundig}}=96$, $N_{\text{meer deskundig}}=40$)

		(1)		(2)		(3)		(4)		overall	
		-desk	+desk	-desk	+desk	-desk	+desk	-desk	+desk	-desk	+desk
gevolg & rechtvaardiging	- semantisch	92	92	81	85	86	52	83	62	85	73
	- pragmatisch	8	8	19	15	14	48	17	38	15	27
voorwaarde & motivatie	- semantisch	91	38	84	75	43	38	11	20	57	43
	- pragmatisch	9	62	16	25	57	62	89	80	43	57
oorzaak/reden & bewijs	- semantisch	93	85	84	90	16	70	17	58	53	76
	- pragmatisch	7	15	16	10	84	30	83	42	47	24

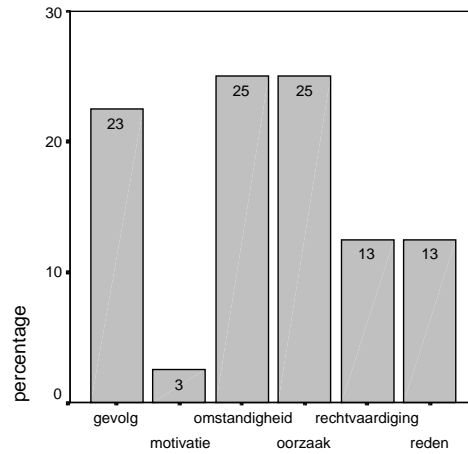
Omdat de scores door middel van verschillende taken zijn verkregen, zijn ze in het onderzoek niet statistisch vergeleken. Bij de gevolg/rechtvaardigingsteksten laat tekst (3) echter een op het oog opmerkelijk verschil zien. Hetzelfde geldt voor voorwaarde/motivatietekst (1) en voor oorzaak/reden/bewijstekst (3) en (4).

Bijlage 6 Staafdiagrammen gevolg/rechtvaardigingsteksten

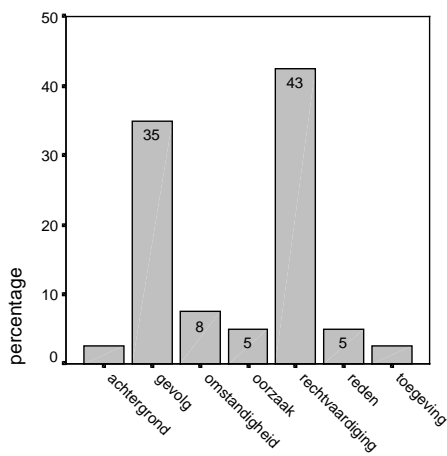
De staafdiagrammen geven per zinspaar met een gevolg- en rechtvaardigingsrelatie weer in welke mate een bepaald relatielabel werd toegekend.

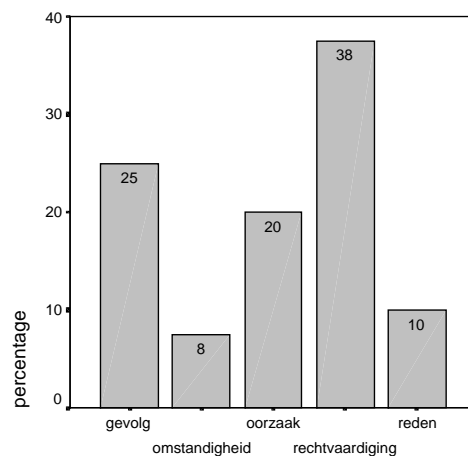
tekst (1)

tekst (2)

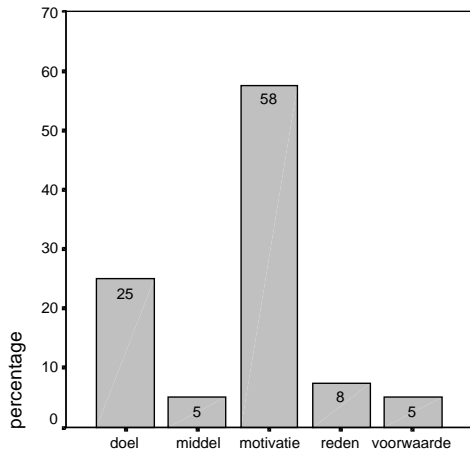
tekst (3)

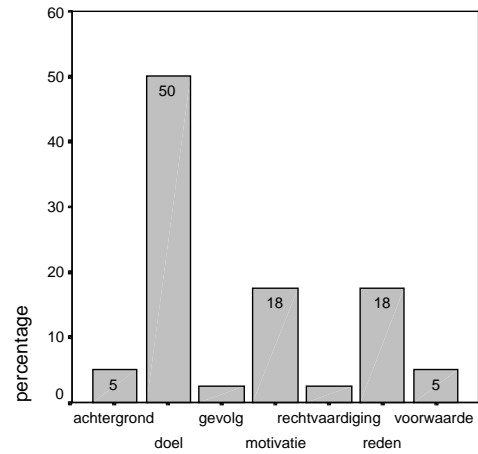
tekst (4)

Bijlage 7 Staafdiagrammen voorwaarde/motivatieteksten

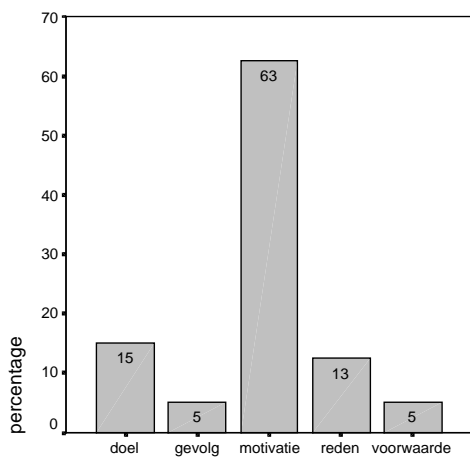
De staafdiagrammen geven per zinspaar met een voorwaarde- en motivatierelatie weer in welke mate een bepaald relatielabel werd toegekend.

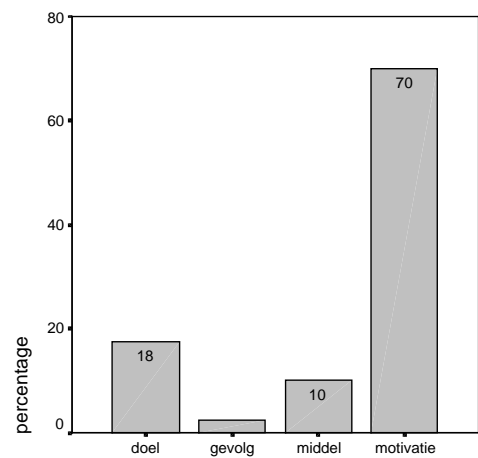
tekst (1)

tekst (2)

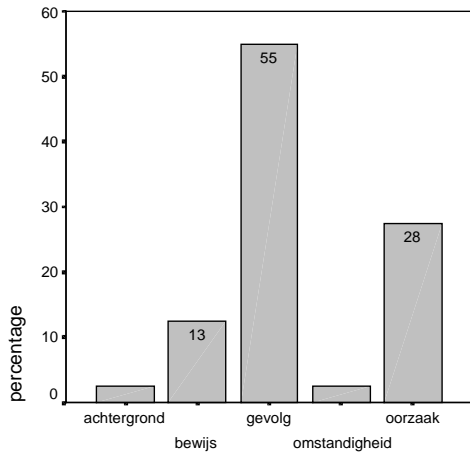
tekst (3)

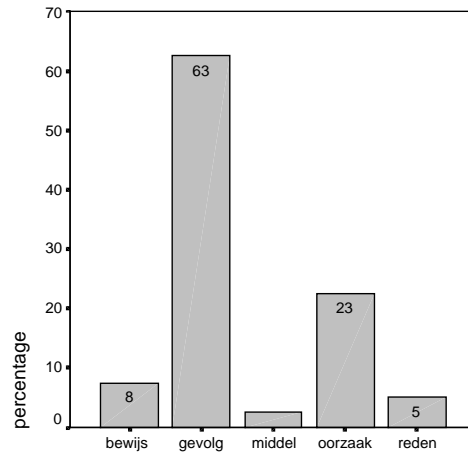
tekst (4)

Bijlage 8 Staafdiagrammen oorzaak/reden/bewijsteksten

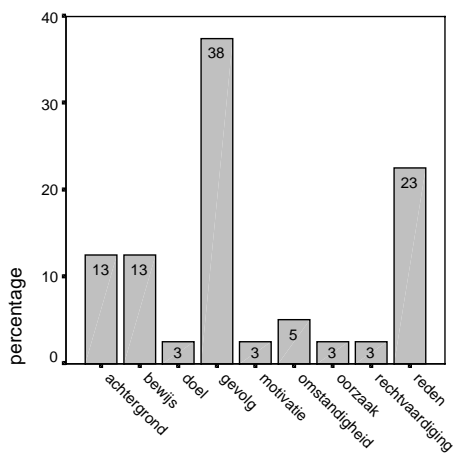
De staafdiagrammen geven per zinspaar met een oorzaak- of reden- en een bewijsrelatie weer in welke mate een bepaald relatielabel werd toegekend.

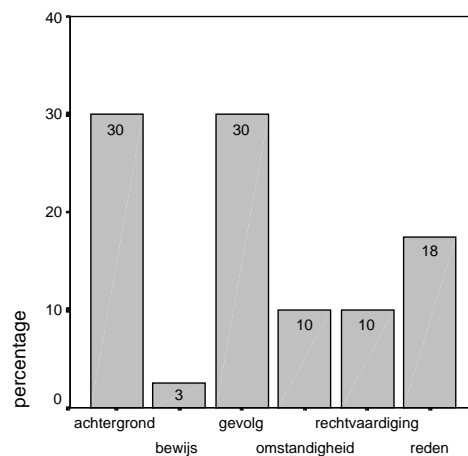
tekst (1)

tekst (2)

tekst (3)

tekst (4)